

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
MƏHƏMMƏD FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU

**“MOLLA PƏNAH VAQİF: SƏLƏFLƏR
VƏ XƏLƏFLƏR – ERKƏN YENİ DÖVR
ƏLYAZMALARI VƏ AZƏRBAYCAN
MƏDƏNİYYƏTİNİN TARİXİ
PROBLEMLƏRİ”**

MÖVZUSUNDA

**XV ƏNƏNƏVİ RESPUBLİKA
ELMİ-NƏZƏRİ KONFRANSININ**

M A T E R İ A L L A R I

*Konfrans Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin
12 yanvar 2017-ci il tarixli “Böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin
300 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” Sərəncamına
əsasən keçirilir.*

BAKI, 20 oktyabr 2017-ci il

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Elmi Şurasının
26 sentyabr 2017-ci il tarixli 5 sayılı qərarı ilə nəşr edilib.*

Konfrans materialları Əlyazmalar İnstitutunun direktoru,
akademik **Teymur Kərimlinin** ümumi redaktəsi
ilə nəşrə hazırlanmışdır.

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ:

Teymur Kərimli – *akademik (sədr)*

Aybəniz Əliyeva-Kəngərli – *filologiya üzrə elmlər doktoru (sədr müavini)*

Paşa Kərimov – *filologiya üzrə elmlər doktoru (sədr müavini)*

Əzizağa Nəcəfzadə – *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent (məsul katib)*

Nigar Babaxanova – *tarix üzrə fəlsəfə doktoru, koordinator*

Cəvahir Məmmədzadə – *koordinator*

Səadət Mustafayeva – *texniki redaktor*

“Molla Pənah Vaqif: sələflər və xələflər – Erkən yeni dövr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi problemləri” mövzusunda XV ənənəvi respublika elmi-nəzəri konfransının materialları, (Bakı, 20 oktyabr 2017), 97 s.

**“BÖYÜK AZƏRBAYCAN ŞAİRİ MOLLA PƏNAH VAQIFIN
300 İLLİK YUBİLEYİNİN KEÇİRİLMƏSİ HAQQINDA”
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
S Ə R Ə N C A M I**

2017-ci ildə böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin anadan olmasının 300 illiyi tamam olur. Adının YUNESKO-nun “2016–2017-ci illər üçün görkəmli şəxslərin və əlamətdar hadisələrin yubileyləri proqramı”na daxil edilməsi Azərbaycanın çoxəsrlik zəngin ədəbiyyatı tarixində silinməz izlər qoymuş bu qüdrətli söz ustasının yaradıcılığında humanist dəyərlərə verilən yüksək qiymətin təzahürüdür.

Molla Pənah Vaqif öz ənənələri ilə seçilən ədəbi məktəb yaratmış ölməz sənətkardır. O, əhəmiyyətini əsrlərdən bəri qoruyub saxlayan bənzərsiz poeziya nümunələri meydana gətirməklə milli ədəbiyyatın yeni istiqamətdə inkişafına təkan vermişdir. Azərbaycan şairi Vaqifin sayəsində tarixinin növbəti mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Onun klassik bədii fikir salnaməmizin parlaq səhifələrindən birini təşkil edən irsi müasir dövrdə də insanların əxlaqi-mənəvi kamilləşməsinə xidmət göstərir. Azərbaycan tarixinə həmçinin siyasi xadim kimi daxil olan Vaqif taleyüklü məsələlərin həllində müdriklik və uzaqgörənlik nümayiş etdirmişdir.

Vaqifin yaradıcılığı daim tədqiq obyektinə çevrilmiş, əsərləri kütləvi tirajla nəşr edilmiş və yubileyi keçirilmişdir. 1982-ci il yanvarın 14-də ulu öndər Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü və iştirakı ilə Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzi Şuşa şəhərində şairin məzarı üzərində ucaldılmış əzəmətli məqbərənin açılışı olmuşdur. 1992-ci il mayın 8-də Ermənistanın silahlı quldur dəstələri işğala məruz qoyduqları Şuşada bütün beynəlxalq hüquq normalarını pozaraq mədəniyyət nümunələrinə qarşı vandallizm aktları törətmiş və 600-ə yaxın tarixi-memarlıq abidəsini talayıb məhv etmiş, o cümlədən Xurşidbanu Natəvanın, Üzeyir Hacıbəylinin, Bülbülün ev-muzeylərini və Molla Pənah Vaqifin məqbərəsini dağıtmışlar.

Vaqif irsinin azərbaycançılıq məfkurəsi işığında daha dərinləndirilib öyrənilməsi bu gün də aktuallığını qoruyan və həllini gözləyən mühüm məsələlərdəndir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin 300 illik yubileyinin layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ilə birlikdə, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin təkliflərini nəzərə almaqla, Molla Pənah Vaqifin 300 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirsin;

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 12 yanvar 2017-ci il*

MƏR U Z Ə L Ə R

Aybəniz Əliyeva-Kəngərli

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
filologiya üzrə elmlər doktoru*

Molla Pənah Vaqif və folklor

XVIII əsr Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatının elementləri mühüm yer tutur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 12 yanvar 2017-ci il tarixli sərəncamında deyilir: “Molla Pənah Vaqif öz ənənələri ilə seçilən ədəbi məktəb yaratmış ölməz sənətkardır. O, əhəmiyyətini əsrlərdən bəri qoruyub saxlayan bənzərsiz poeziya nümunələri meydana gətirməklə milli ədəbiyyatın yeni istiqamətdə inkişafına təkan vermişdir. Azərbaycan şeiri Vaqif sayəsində tarixinin növbəti mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Onun klassik bədii fikir salnaməmizin parlaq səhifələrindən birini təşkil edən irsi müasir dövrdə də insanların əxlaqi-mənəvi kamilləşməsinə xidmət göstərir. Azərbaycan tarixinə həmçinin siyasi xadim kimi daxil olan Vaqif tələyüklü məsələlərin həllində müdriklik və uzaqgörənlik nümayiş etdirmişdir” (1).

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının korifeylərindən biri xalq şairimiz Səməd Vurğun 1938-ci ildə “Vaqif haqqında” adlı məqaləsində yazmışdır: “Vaqifin həyat və taleyi məni uzun illər boyu düşündürmüşdür... Vaqif yaradıcılığı Azərbaycan poeziyasının bir əsrlik inkişaf yolunu təyin etmişdir... Vaqifdə yüksək bəşəri hisslər, zövqlər, ideyalar vardır... Xalq düşmənlərinin çirkin siyasətçilərindən biri də, Vaqifi “Saray şairi” kimi qələmə vermək idi.

Vaqif sarayda vəzir vəzifəsində çalışmışdır. Lakin onun qəlbi daim öz xalqının qəlbi ilə bir çırpınmışdır... sovet yazıçılarının vəzifələrindən biri də qaranlıq keçmişin işıqlı cəhətlərini-böyük insanlarını yaxından öyrənmək və xalqımıza tanımaqdır. Bu məqsədlə də mən “Vaqif” dramını yazdım. Əsərin fonu, Azərbaycan xalqının yerli xanlara və xarici qəsbkara. Məhəmməd Qacara qarşı apardığı mübarizədir ki, bu mübarizənin ruhlandırıcısı Vaqif olmuşdur” (2, 85-86).

Əlbəttə, tarix sovet imperiyası ilə bərabər bu ideyanı da tənəzzülə uğratdı, lakin “Vaqif” böyük bir sənət abidəsi kimi müstəqil Azərbaycan ədəbiyyatında öz bədii-tarixi əhəmiyyətini qorumaqdadır. Ədəbiyyatımızın böyük hamisi, Müstəqil Azərbaycanın memarı ulu öndər Heydər Əliyev bu böyük şairə, onun şah əsəri olan “Vaqif”ə nəzəri-tarixi qiymət verərək demişdi: “Səməd Vurğun öz dövrünün, zamanəsinin mühitində, çərçivəsində yazıb, yaradıb və Azərbaycan xalqı qarşısında əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatını, mədəniyyətini, dünya ədəbiyyatını zənginləşdiribdir. Fitri, parlaq istedadı, çox nadir xüsusiyyətləri...”

yətə malik olan istedadı Səməd Vurğunu çox qısa müddətdə xalqımızın sevimli şairinə çevirmiş...” (3, 3)

Böyük Azərbaycan şairi Vaqifin yaradıcılığında xalq ədəbiyyatının təsirləri özünü açıq bir şəkildə biruzə verməkdədir. Şairin poeziyasında ehtiva olunmuş qoşma, qəzəl, müxəmməs, təcnis, müstəzad, müəşşər və s. şeirləri xalq yaradıcılığının elementləri üzərində qələmə alınmışdır. “Vaqif nə qədər şəhər mühitində yazıb yaratsa da, onun şeirlərində elat həyatından alınmış, kənddən gələn ifadələr daha mühüm yer tutur. O, “Quran oxuyan”, “üstündən, başından ənbər qoxuyan”, “əli polad iynəli” şəhər qadınlarını təsvir etsə də, bənzətmələri, təşbih və istiarələri kəndlə, kənd təbiəti ilə bağlıdır. Şair gözəl saydığı hər şeyi həyatla, təbiət zənginlikləri ilə müqayisədə verir. Beləliklə, şairin gözəllik meyarı kənd təbiətidir. Odur ki, onun

*İxtilatı şirin, sözü məzəli,
Ellər yaraşığı, ölkə gözəli* (4, 41).

– adlandırdığı gözəllər yaşılbaş sonaya, sərxoş ceyrana bənzədilən, “gül bədən”, “qönçə ağız”, “kəklik yerişli”, “maral baxışlı”, “sona sığallı”, “şahmar saçlı” qızlardır ki, bu sifətlərin hamısı kənddən, xalq ədəbiyyatından gəlir. Məhz buna görədir ki, Vaqif yaradıcılığı öz növbəsində şifahi xalq ədəbiyyatına da qüvvətli təsir göstərmişdir. Onun əsərləri hələ XVIII əsrdən başlayaraq aşuqlar və xanəndələr tərəfindən məclislərdə, yığıncaqlarda oxuna-oxuna davam etməkdədir” (4, 11).

Yaradıcı şəxsiyyətin tarixi obrazını yaratmaq tarixi şəxsiyyətin bədii obrazını yaratmaqdan çətindir. Çünki tarixi şəxsiyyət haqqında əsasən quru, statistik, xronoloji məlumatlar mövcuddur. Lakin yaradıcı şəxsiyyətin həm də xalqın qəlbində böyük məhəbbəti var. Bildiyimiz kimi Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığı sayəsində tənqidi realizimin əsası qoyulmuşdur. İncə zövqlərin əks olunduğu Vaqif lirikası milli poeziyamızda bir yenilik idi.

Vaqifin poeziyasının aparıcı elementləri içərisində xəlqilik, millilik, sadəlik mühüm yer tuturdu. Nikbin ruhda yazan Vaqifin lirikasında insan gözəlliyinin, eşqin, məhəbbətin estetik tərənnümü aydın bir üslubda öz əksini tapmışdır. “Vaqif lirikasının əsas xüsusiyyətləri millilik, xəlqilik, realizm, sadəlik və nikbinlikdir. Millilik, xəlqilik, realizm və sadəlik sənətkarın yaradıcılığının ən mühüm əlamətlərindəndir. Həm də onu sələflərindən fərqləndirən, ona ədəbi məktəb yaratmaq imkanı verən əsas keyfiyyət göstəriciləridir. Maraqlıdır ki, Vaqif poeziyasının mövzu dairəsi o qədər də əlvan deyil, nisbətən yeknəsəq səciyyəyə malikdir. Həm də onun üzərində dayandığı, isnad etdiyi, seçdiyi aparıcı mövzuların özü ənənəvi yolun davamı kimi görünür: məhəbbətin, gözəlin və insan gözəlliyinin tərənnümü.

Vaqifin bədii təfəkkürünün və qələminin qüdrəti ənənəvi mövzunun istər forma-şəkil əlamətlərini, istərsə də mahiyyət-məzmun tərəfini köklü şəkildə dəyişə bilməsindədir. Yəni şair həm klassik poeziyanın ənənəvi janrlarını yeni janrla əvəz etdi (qoşma ilə), həm deyim tərzini və ifadə üsulunu təzələdi, həm bədii metodu dəyişdi, həm də mahiyyəti mücərrədləkdən xilas etdi, ona yeni, real məzmun verdi. Bununla da estetik idealın köhnə, ənənəvi məzmununa da yeni tərəvət gətirmiş oldu. Əlbəttə, bunlar deyildiyi kimi, millilik, xəlqilik, realizm və sadəlik elementlərinin vəhdəti və təzahürü hesabına baş verdi” (5).

S.Vurğun Vaqifin öz elinə, obasına, xalqa dərin sevgisini gözəl bədii boyalarla, incə ruhlu fəlsəfi misralarla əks etdirirdi. Vaqifin lirikasının əsas xüsusiyyətlərindən də biri həyatilik idi. Bu baxımdan da Vaqifin qəhrəmanları real həyatdan götrülmüşdü. Xalqın içə-

risindən seçdiyi qəhrəmanlara nikbin bir nəzərlə baxan Vaqifin yaradıcılığı folklorla sıx bağlı idi. “M.P.Vaqif bir sənət adamı kimi öz dövrünün folklorla bağlı olan klassiklərindəndir. Onu sələflərinə bağlayan cəhətlərlə yanaşı, onlardan fərqləndirən xüsusiyyətlər də vardır. Bu fərqlilik, hər şeydən əvvəl, gerçəkliyə və insana baxışda, bədii düşüncə və bədii dildə, poetik söz və poetik obrazda özünü göstərir. Hətta belə bir fərqliliyi sənətkarın folklorla əlaqələrində də tapmaq mümkündür.

M.P.Vaqif yaradıcılığının aparıcı istiqaməti realizmlə bağlıdır. Realist düşüncə tərzini daha çox onun şeirlərindəki tərənnümdə özünü göstərir. M.P.Vaqifin şeirlərində realizmin mənzərəsi gözəlin portretinin yaradılmasında daha aydın ifadə olunmuşdur. Sənətkarın fikrinə, məhəbbətin də nüvəsində elə gözəllik dayanır. Şairin şeirlərində gözəlin qaşının və gözü-nün, dilinin və dodağının, boy-buxununun, zülfünün və kəkilinin dönə-dönə vəsf olunması gözəllik və məhəbbəti qarşılıqlı vəhdətdə duymağın nəticəsidir. Vaqif realizminin folklorla əlaqəsini fantastik elementlər və simvolik obrazlarda axtarmaq faydasızdır. Onu şairin yaradıcılığında ehtiva edilən xalq şeir üslubunda, xalq deyimi və ifadələrində, xalq adət-ənənələrində, xalqın təbiətlə bağlı təsəvvürlərində axtarmaq lazımdır” (6).

Vaqifin yaradıcılığında klassik şeirdəki giley-güzara, şikayətə rast gəlmək mümkün deyildir. Bunun əksinə olaraq şairin yaradıcılığında həyat vurğunluq öz əksini tapmışdır. Vaqifin yaradıcılığında Azərbaycan qadınının sadə və həmçinin mükəmməl portreti verilmişdir.

*Gözəl boylu, gözəl xoşlu, gözəl yar,
Nə gözəlsən, geyinibsən alı sən,
Gözəl gözüün hər bir qıya baxanda,
Gözəl canı gözəl təndən alısan.
Gözəl qamət, gözəl gərdən, gözəl üz,
Gözəl olmaz sənək, olsa gözəl yüz,
Gözəl canı munca yetər, gözəl üz,
Gözəl deyil, etmə gözəl, alı sən (7, 96).*

Realist ədəbiyyatımızın görkəmli şairlərindən biri olan Molla Pənah Vaqifin zəngin ədəbi irsi bu gün də unudulmur. Bu baxımdan da böyük şairin 300 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində keçirilməsi təqdirəlayiq bir haldır.

Ədəbiyyat:

1. “Xalq qəzeti”, 13 yanvar 2017-ci il.
2. Vurğun S. Əsərləri. Altı cildə, V c. Bakı, Elm, 1972.
3. Filologiya məsələləri – №3, 2014.
4. Molla Pənah Vaqif. Əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004.
5. <http://edebiyat.ucoz.com/index/0-61>
6. <http://www.artkaspi.az/az/molla-penah-vaqif-realizmi-ve-folklor/#.WdXZuo-0Pcc>
7. Vaqif. Əsərləri. Bakı, 1988.

Molla Panah Vagif and Folklore

SUMMARY

Elements of the oral tradition get an important place in the work of the XVIII century Azerbaijani poet Molla Panah Vagif. Rich literary heritage of Molla Panah Vagif, one of the prominent poets of our realist literature, is still not forgotten. In this regard, holding of the 300th anniversary of the great poet at the state level is commendable.

The work of critical realism laid the foundation of Molla Panah Vagif's creativity. It was an innovator of Vagif lyrics that reflect our national poetry. Among the leading elements of character, modesty, nationalism was an important part of poetry Vagif. Vagif, who wrote the lyrics of love is reflected in a clear manner of human beauty, aesthetic carol optimistic.

XVII-XIX əsrlər Azərbaycan poeziyasında qocalıq mövzusu

Azərbaycan poeziyasının bir sıra görkəmli nümayəndələri ömrülərinin ixtiyar çağında qocalığın gəlməsindən, artıq əcəlin qapını döyməsindən bəhs etdikləri, ulu Tanrıdan günahlarının bağışlanmasını istədikləri misilsiz əsərlər yazmışlar. Nizaminin ömrünün son dövrlərində qələmə aldığı bəzi qəsidələri bu mövzuda yazılan ən dəyərli əsərlərdir. Qəsidələrindən birində Nizami qəddinin əyilməsindən, saçının ağarmasından, dişlərinin tökülməsindən, ömrünün sona yetməsindən, cavanlığı yad edərkən gözlərindən yaşlar axmasından, günahlarının bağışlanmasını istəməsindən danışır (1, s.136-140). Dahi şairin acı bir təəssüflə, yüksək bədii formada yazdığı bu şeiri həm də etiraf ədəbiyyatının əvəzsiz nümunəsidir.

XVII əsrdə yaşamış şairlərimiz qocalığa həsr etdikləri şeirlərində öz həyatlarından danışmış, ibrətamiz fikirlərini, mütərəqqi dünyagörüşlərini ifadə etmişlər. Səfəvi hökmdarlarından Şah Səfi (1629-1642) və II Şah Abbasın (1642-1666) hakimiyyəti dövründə yüksək dövlət vəzifələrində işləmiş, “Zəfər” təxəllüsü ilə şeirlər yazmış Mürtəzaqulu xan Şamlu (1591-?) 1669-cu ildə tamamladığı türkcə divanının sonunda yaşının səksənə çatdığını söyləyir. Cəmi 839 beytdən ibarət olan anadilli divanının bir sıra yerlərində Zəfər qocalığından danışır, ömrünü nəzərdən keçirir, oxucusuna ibrətamiz fikirləri ilə müraciət edir. Şeirlərindən Mürtəzaqulu xanın çox səmimi bir şair olduğunu, tərcümeyi-halının məqamlarını cəsarətlə, şüurlu surətdə əsərlərinə köçürdüyünü, XVII əsr poeziyamızda özünəməxsus yerə malik olduğunu görürük. Onun bəzi qəzəlləri süjetli şeirin gözəl nümunələridir. Şairin divanının foto-faksimilesini ilk dəfə kitab halında oxuculara təqdim edən görkəmli türk alimi İsmayıl Hikmət ön sözdə onun səmimiliyini xüsusi qeyd edir: “Zəfər heç şübhə yox ki, bu yazdıqlarını yaşayan adamdır. Səfəviyyə İrənanın bu anlı-şanlı xanının bu tərzdə hisslərini əyan və fikirlərini bəyan etməsi həqiqi bir zəfərdir” (2, s.19).

Qeyd edək ki, yaradıcılığında bioqrafik məqamlar şair barədə təzkirələrdə deyilənlərlə uyğun gəlir. Məhəmməd Tahir Nəsrabadinin təzkirəsində verdiyi məlumatlara görə, Mürtəzaqulu xan Şah Səfi zamanında İrəvana yürüş vaxtı göstərdiyi şücaətə görə əvvəlcə eşikağası-başı, sonra divanbəyi vəzifəsinə təyin edilmişdi. II Şah Abbas zamanında qorçubaşı, Kerman vilayəti valisi vəzifəsinə yüksəlmişdi. Qəzvinəki hərbi əməliyyatlar zamanı xoşagəlməz bir hərəkət düşmənləri tərəfindən onun adına çıxıldığına görə Mürtəzaqulu xan vəzifəsindən azad edilmiş, guşənişin həyat keçirmişdir. Bir müddət sonra günahsızlığı məlum olur və II Şah Abbas onu Şeyx Səfiəddin türbəsinə mütəvvəlli (başçı, nəzarətçi) və Ərdəbil vəziri təyin edir. Nəsrabadinin dediyinə görə, təzkirəsini yazan zaman (1672-1679) Mürtəzaqulu xan həmin vəzifəni icra edirdi (3, s.33-34).

Çox yaşamış, həyatda çox şeylər görmüş, döyüşlərdə şücaət göstərmiş, yüksək vəzifələrə ucalmış, taleyin sərt zərbəsinə məruz qalaraq saray intriqaları nəticəsində vəzifədən uzaqlaşdırılmış, guşənişin həyat sürmüş, günahsızlığı sübut edildikdən sonra yenidən vəzifəyə təyin edilmiş qocaman şair ixtiyar yaşlarında ana dilində tərtib etdiyi divanında bütün bunları

oxucuları ilə bölüşür. Zəfər şeirlərində tez-tez təəssüflə qocaldığından, əldən düşdüyündən danışıq:

Heyf kim, keçdi şəbabi-ömr, gəldi vaxtı-şəb (4, 34).

Baş ağardı, diş töküldü, bəldə qüvvət qalmadı (4, 36).

Şəbabi-ömr keçdi, ey könül, gəl yarı tərki eylə (4, 60).

Şeirlərindən birində şair qoca halını təsvir edir, keçirdiyi həyəcanları, düşdüyü psixoloji vəziyyəti səmimiyyətlə izhar edir:

Baharı ömr keçdi, titrəşir cismim xəzan görgəc,

Ağardı muyi-sər qəmdən, cəsəd pozular tuman görgəc.

Tükəndi badeyi-işrət, dizimdə qalmadı qüvvət,

Mənə kar eylədi qürbət, gözüm ağlar cavan görgəc (4, 31).

Ömür yoluna ibrət gözü ilə baxan şair qəzəllərindən birini həyatın ona vurduğu zərbələrdən şikayət notları ilə başlayır:

Bir nəfəs dövrü-fələkdən xatirim şad olmadı,

Qəm əlindən xəstə könlüm bir dəm azad olmadı...

Gah işrət yerinə yetişdi tir ilə tufəng,

Heç kimə mənim təku bu qism bidad olmadı(4, 73).

Həyatın keşməkeşlərindən danışan Zəfər qəzəlini nikbin əhvali-ruhiyyə ilə bitirir, dünya görmüş ixtiyar şair deyir ki, hər qəmin, iztirabın sonunda şadlıq vardır. Onun həyat təcrübəsi bunu sübut edir:

Ey Zəfər, şad ol ki, hər bir möhnətin yüz əcri var,

Kim ki qəm çəkdi bu gün, olmaz ki, dilşad olmadı (4, 73).

Mürtəzaqulu xan şeirlərində tez-tez cəhan mülkündən usandığını, bir küncə çəkilmək istədiyini bildirir:

Hökümət eylədim çox, bu cəhan mülkündən usandım,

Mənə künci-qənaət mənzilin dar eyləmə, yarəb (4, 28).

Cəhanda çox hökümət eylədim, gördüm vəfası yox,

Çəkildim küncə, lütfün kəsməgil ta müntəha, yarəb (7, 29).

Şair bir tərkiyəndində taleyi tez-tez rəngini dəyişdirən buqələmə bənzədir, oxucunu həyatın çətin məqamlarında ruhdan düşməməyə çağırır:

Düşübdü gərçi mənimlə bu çərxi-buqələmun,

Zəfər tapıb eylədi bəxt rəyətini nigun,

Könül cəfayə dözüb, vəzəlin etdi digərgun,

Yenə vəfayə dönüb eylədi bəsi gərdun,

Budur həmişə onun işi, olmagil məhzun (4, 63).

Oxucusunda mübarizlik ruhu aşılmaq istəyən müəllif burada taleyini özü dəyişdiriyindən danışır. Göstərir ki, çərxin, taleyin ona qarşı durduğu məqamlar oldusa da, o, qələbə çaldı, zəfər tapdı (Zəfər bir sıra şeirlərində təxəllüsünün hərfi mənasından istifadə etmişdir), bəxtin rəyətini (bayrağını) əks istiqamətə çevirdi. Və bəxti yenidən vəfalı olmağa, üzünə gülməyə başladı. Bəxt hər bir zaman insandan üz döndərə bilər, buna görə məhzun olmağa, kədərlənməyə dəyməz.

Bəzi şeirlərində elə bil ki, həyatına yekun vurmaq istəyən sənətkar ona bəxş etdiyi uzun ömrə, verdiyi həyat nemətlərinə görə Yaradana şükr edir, o dünyada Tanrının mərhəmətinə ümid etdiyini bildirir:

Xarü zəlil etmədi bu xəlq ara məni,
Ömrüm çox etdi, vedi əcəldən aman mənə.
Ənam etdi bizə bu dünya gözəllərin,
Lütfilə verdi nitqü şüürü bəyan mənə...
Şad ol, Zəfər, könüldə dəxi üqdə qalmadı,
İki cəhanda ömür verir cavidan mənə (4, 23).

Şair yaradana şükr etməklə bərabər həyatda etdiyi səhvlərə görə günahlarının bağışlanmasını istəyir, tövbə etdiyini bildirir (Kiçik məsnəvilərindən biri tövbənamədir). Tanrıdan rica edərək qiyamət günündə əfv edilməsini istəyir, “Etmə zəif canımı duzəx şərəəsi” (4, s.22) deyir. Həyatda yaşadığı xoş və kədərli zamanlar elə bil ki, bir-bir gəlib Zəfərin gözləri önündən keçir. Qeyd etdiyimiz kimi, Mürtəzaqulu xan yüksək vəzifədə çalışdığı zaman şərlənərək vəzifədən uzaqlaşdırılmış, bir müddət guşənişin yaşamış, günahsızlığı üzə çıxdıqdan sonra yenidən yüksək vəzifəyə təyin edilmişdir. Şair üçün ciddi sınaq olmuş həyatının bu məqamı onun yaradıcılığında əksini tapmışdır. Zəfər deyir ki, uzun müddət qüsursuz işlədiyi halda cəzalandırılması ona həsəd aparənlərin fitnəsi nəticəsində olmuşdur. Mənsəb, yüksək vəzifə heç vaxt həsədsiz olmur:

Mənsəbi-dünya həsədsiz olmaz, ey rövşənzəmir,
Fitnə etmək peşəsidir, gözləməz bürnavü pır.
Əlli il çəkdim cəfasın, axırı qıldı əsir,
Bir ulu sultan ikən etdi məni zarü həqir (4, 67).

Bütün bunları xatırlayan Mürtəzaqulu xan onu da deyir ki, sonradan bəxt üzünə gülmüş, düşmənləri xar olmuşdur. Buna görə də kədərlənmək, ağlamaq əvəzinə gözə rəhm etmək lazımdır (4, 64).

Zəfər öz həyat yoluna ibrət götürmək nöqtəyi-nəzərindən baxır və bunu oxucunun diqqətinə çatdırır. O, belə hesab edir ki, yaşadığı həyat, keçdiyi yol doğru olmuşdur:

Həzar şükr kim, doğru yol üstədir səfərim,
Bu yoldan özgə əgər var, getmədim, batil (4, 51).

Hədislər və Quran ayələri ilə yoldaşlıq edən qocaman şair özünü Həzrət Əlinin qulu hesab edir, başqalarına da bu yolu məsləhət görür:

Hədisü ayeyi-Quran kimi rəfiqim var,
Bu söhbət ilə cəhan içrə olmuşam kahil.
Zəfərlə yar olub Mürtəza Əli quluyam,
Göz açıban yumicək ondan olmadım qafil (4, 51).

Dünya görmüş Mürtəzaqulu xan ömrünün xəzan çağında həyat təcrübəsinə əsaslanaraq insanlara məsləhət görür ki, dünyanın malına-dövlətinə uymasınlar. Çünki insana bununla bərabər mülkü malın fikri, qayğısı da verilir. Söylə toplanənlərin hamısı bir gün məhv ola bilər, iki gün rahat yaşadığıdan sonra aylarla, illərlə əziyyəət düşə bilərsən (4, s.65). Zəfər ona görə özündən, həyatından razıdır ki, həyatda çox şeyə nail olsa da dünya malının əbədiliyinə aldanmayıb, gözütöx yaşayıb, yaxşılıq edib (“Yaxşıya yaxşı gəlir, yamanlara gəlir yaman” (4,

s.66), gəncliyində xeyirxah toxumlar əkdüyünə görə, indi də bunun bəhrəsini görür, heç kim ona zərər yetirə bilmir:

Hər kim nə əksə töxm, həm ol əkdüğün biçər,
Mən əkdüğim nihal veribdür səmər mənə.
Bir zərrəyəm ki, pərvərişim gün şüaidir,
Həhs əqrəbin nühusəti etməz əsər mənə (4, 22).

Məzmunca yaxın olduğuna görə deyə bilərik ki, Mürtəzaqulu xanın anadilli divanına daxil olan şeirlərin əksəriyyəti (bəlkə də hamısı) müəllifin ixtiyar çağlarında yazılıbdır. Öz həyatını gerçəkçi boyalarla, olduğu kimi təsvir etməyə çalışması, şeirlərindəki nikbinlik notları Zəfərin lirikasını realizmə yaxınlaşdırır.

XVII əsrin böyük şairi Saib Təbrizinin (1601-1677) qocaqlıq mövzusunda həsr etdiyi
Ömr keçdi, səfər əsbabını amadə qılın,
Hər nə sizdən kəsə tiği-əcəl, andan kəsibin (5, 164).
-mətləli qəzəli Füzulinin
Ey Füzuli, qədimiz qıldı fələk xəmə, yəni,
Vəqtdir çıxmağa dünya qapısından, əgilin (6, 194).

-məqtəli qəzəlinə nəzirədir. Şair burada Füzulinin bəhr və qafiyəsindən istifadə etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Füzuli qəzəlinin yalnız son beytində qocalıqdan söz gedirsə, Saibin şeiri bütövlükdə qocalığa həsr ediləndir (Saibin bu şeiri məzmunca Füzulinin “Könül, yetdi əcəl, zövqi-rüxi-dildar yetməzmi” misrayla başlanan qəzəli (6, s.328). ilə daha çox səsləşir).

Şair bu qəzəlinə qocalmış insanın səfərə-o dünyaya köçməyə hazırlaşmalı, əcəlin hökmünə boyun əyməli olduğundan danışır. Müəllif burada deyir ki, zaman qocalmış şəxsi həyat meydanından aparmamışdan əvvəl o özü gün çıxandan sonra buxarlanan şəh kimi həyat çəməninəndən çəkilməlidir. Bu yaşda adamın quru istiğfarı (günahlarının bağışlanmasını istəməsi) onun günahlarını bir az da artırır. Bu tozu ancaq peşmançılıq yaşları ilə yumaq olar:

Ta sizi dövrü-zəman eyləməyüpdür pamal,
Gün sarı şəbnəmi-gül tək bu çəməndən çəkilin...
Artırır gərđi-məasini quru istiğfar,
Bu zəmingər tozu əşki-nədəmətlə silin (5, 164).

Şair bu sonuncu beytdə çox sevdiyi təmsil poetik fiqurundan istifadə edir, quru istiğfarın mümkünsüzlüyünü, göz yaşları ilə müşayiət olunduğunu göstərmək üçün beytin ikinci misrasında bunu torpağın tozunun su ilə aradan götürülməsinə bənzədir.

Füzulinin haqqında danışdığımız qəzəlinin məqtəsi ilə daha çox səsləşən bir beytində şair deyir ki, yaş qocaların qamətini onların sözüne baxmayan, itaətsiz edibdir. Buna görə də qövşşəkili çərx əyilmədən onların özləri bellərini əyməlidirlər. Kədərli bir mövzuya, ömrün xəzan çağına həsr edilən bu qəzəldə də müəllif oxucusunu təslim olmamağa, möhkəm dayanmağa çağırır:

Tuta gər qönçə kimi çevrənizi nəştəri-xar,
Verməyin gül kimi əldən qədəhi-mey, açılın (5, 164).

Şair oxuculara deyir ki, hər tərəfdən tikan neştəri ilə əhatə olunsanız belə, həvəsdən düşməyin, mey qədəhini əldən qoymayın, gül kimi açılın. Burada həyatın təhlükələrinə boyun

əyməyən adam güllə (qızıl güllə) müqayisə edilmişdir. Müəllifə görə, insan da tikanlarla əhatə olunmuş gül kimi açmalı, tikana əhəmiyyət verməməlidir.

Xoşbəxt yaşamaq istəyən gənclərə qocaların qədrini bilməyi nəsihət edən beytindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu şeiri şair yaşlı vaxtlarında yazmışdır:

Gər umarsız ki, cəvanbəxt olasız axiri-ömr,
Qocalar qədrini, zinhar, igidlikdə bilin (5, 164).

Şairin yaradıcılığının tədqiqatçısı Balas Azəroğlu “Saib Təbrizinin sənət dünyası” adlı kitabında həm də bu beytə əsaslanaraq belə bir fikir söyləyir ki, Saib əlimizdə olan türkcə qəzəllərinin hamısını “ömrünün və yaradıcılığının kamil dövründə yazmışdır” (7,s.81). Buna əlavə olaraq onu da deyə bilərik ki, şeirin sonuncu misrasında “Saibin qədrini, ey əhli-xərabat, bilin” deyən şair elə bil ki, dünyayla, insanlarla vidalaşır.

XVII əsrdə yaşamış digər bir Azərbaycan şairi Mirzə Məhəmməd Rəfi Vaiz Qəzvini (1617-1678) yaradıcılığına Saib Təbrizinin güclü təsiri olmuşdur. Vaiz də Saib kimi şeirlərində “hind üslubu”nun nümayəndəsidir. Onun qocalıqdan bəhs edən bir qəzəlini və ayrı-ayrı beytlərini nəzərdən keçirdikdə bunların şairin yetkin yaşlarında yazdığını və Saibin təsirini görə bilərik. Şeirlərindən birində şair qocalıqdan əyilmiş belini orağa bənzədir və belə nəticəyə gəlir ki, indi bu yerdən biçilmək, yəni o dünyaya köçmək vaxtı gəlmişdir:

Vaiz, əgildi qəd qocalıqdan oraq tək,
Yəni, bu yerdin indi biçilmaq çağıdır (5, 285).

Başqa bir şeirində Vaiz yaşlandığından, saçının ağardığından, artıq heç bir işə yaramadığından danışır. Beytlərdən biridən şair qoca vaxtı dimağın (beyin) səhər çırağına bənzədiyini, yəni lazımsız vəziyyətə düşdüyünü deyir:

Ağardı baş tüki, Vaiz, nə iş gəlir dəxi səndin,
Dimağ bu qocalıqda səhər çırağına bənzər (5, 285).

Qəzəllərindən birində Vaiz Qəzvini bədəninin işdən düşdüyünü, ömrünün çətin keçdiyini bildirir:

Tən qocaldı, Vaiz, əldən düşdülər əqlü həvəs,
Ömr əz bəs tünd keçdi, qaldılar yoldaşlar (5, 290).

Şairin
Ey səhiqəd, keçdi igidlik, xəm olmaq çağıdır,
Yetdi bu tumar payanə, bükülmaq çağıdır (5, 289)

-mətləli qəzəlinə Saibin haqqında danışdığımız qocalığa həsr edilmiş qəzəlinin təsirini görürük. Vaiz də şeirində qocalığın gəldiyindən, vəziyyətlə barışıb ölümə hazırlaşmaq zərurətindən danışır:

Kəs təəllüq cismi-xakidin, budur, gəldi əcəl,
Cani-şirinim, bu süzgəcdən süzülmaq çağıdır (5, 289).

Şair ömrünə müraciət edərək deyir ki, ruzigara bir-iki gün də dözüb, çox da tələş etmədən bu dünya ilə üzülüşmək vaxtıdır. Başqa bir beytdə müəllif çox da məyus olmamağı məsləhət görür. Təmsil poetik sözişlətmə sənətindən istifadə edən şair ikinci beytdə həyatdan mümkün qədər kam almağı tövsiyə edir, çünki artıq bostanın pozulmaq vaxtıdır:

Ömr keçdi, cani-şirinim, keçinmə təlxkam,
Kam özindin al ki, bostanın pozulmaq çağıdır (5, 289).

Məlumdur ki, təmsil poetik fiquru tətbiq edildikdə beytin birinci misrasında müəyyən bir fikir söylənilir, ikinci misrada isə onu izah edən misal, real həyatdan fakt verilir. Burada qocalıq bostanın pozulan vaxtı ilə müqayisə edilir. Sona çatan ömür mənasında “bostanın pozulan çağ” deyilməsi istiarə poetik sözişlətmə üsulundan istifadə edildiyini göstərir.

Saibdən fərqli olaraq Vaiz şeirində qocalmış adamın vəziyyətinin təsvirinə daha çox yer verir. Beytlərindən birində o, qocanın dişləri tökülmüş ağzını ilan yuvasına bənzədir və deyir ki, belə ağızla gülmək deyil, yalnız ağlamaq olar:

Döndü ağız tişsizlikdən ilan süraxına,

Ağla, ağla bu ağız birlə nə gülmaq çağıdır (5, 283).

Şair qocanın dizlərinin qüvvədən düşdüyündən, oturaq həyat tərzini keçirməyə məcbur olduğundan danışdığı beytin ikinci misrasında onun bu vəziyyətini köhnəlmiş binaya bənzədir:

Getdi qüvvət dizlərdən, oturaq olmaq gərək,

Çün bina sustaldı, divarın tökülmaq çağıdır (5, 289).

“Hind üslubu”nun digər nümayəndələri kimi Vaiz də burada təmsil poetik fiqurundan istifadə etmiş, beytin birinci misrasında dediyi fikrini ikinci misrada həyatdan konkret bir misalla izah etmişdir.

Qocalığın hüzn, kədər gətirdiyini göstərmək istəyən şair poetik obrazlardan istifadə edərək bu zaman qocalıq qarının yağdığını, qəmin bərk soyuq küləyinin əsdiyini deyir, buna görə də üzə qırıqlar düşməsinə təbii sayır:

Güclü yağar qarılıq qarı, əsər qəm sərsəri,

Necə yüz çin tüşməsin, yüzgə pozulmaq çağıdır (5, 289).

Şeiri oxuduqca görürük ki, burada söhbət sadəcə ölümün gəlişini xatırlatmaqdan getmir. Şair ölümü dərk edib, ona psixoloji cəhətdən hazır olmağı özünə də, oxucularına da tövsiyə edir:

Kəs təəllüq cismi-xakidin, budur, gəldi əcəl,

Cani-şirinim, bu süzgəcdən süzülmaq çağıdır (5, 289).

Beytdə müəllif şirin canına, ruhuna müraciət edərək deyir ki, artıq əcəl gəlmişdir, mahiyyətə torpaq olan cismlə, bədənlə əlaqəni kəsmək lazımdır. Burada “cism” və “can” sözləri ilə təzad yaradılmışdır. Bu fani dünyanı “süzgəc” adlandırmaqla şair istiarədən istifadə edibdir.

Sonuncu, məqtə beytində Vaiz öz ömrünə müraciət edərək deyir ki, artıq bizi bu dünyada çox görmüşlər, başlardan sovuqluq vaxtı gəlib çatmışdır:

Xəlqi-aləm içrə, Vaiz, çox mükərrər olmuşuz,

Başə gəl, ey ömr, başlardan sovuqluq çağıdır (5, 290).

Burada “başə gəl” ifadəsi başa çatmaq mənasında işlədilibdir. “Başlardan sovuqluq” ifadəsi çıxıb getmək, aradan çıxmaq mənasını bildirir. Dilimizdə “sovurmaq” sözü nəyisə (məsələn, samanı) havaya qaldırmaq, səpələmək, məcazi mənada boş yerə, hədə yerə xərcləmək anlamında işlənir (8, s.366). Sözü çoxmənalılığından məharətlə istifadə edən Vaiz ömrün hədə yerə sərf edildiyinə işarə etməklə beytin təsir gücünü, ifadə etdiyi təəssüf hissini daha da artırmışdır.

XVIII əsr Azərbaycan poeziyası realistik meyillərin, dünyəvilinin güclənməsi, mövzu dairəsinin genişliyi, şifahi xalq ədəbiyyatı ilə sıx əlaqəsi, canlı danışiq dilindən qidalanması, Molla Pənah Vaqif (1717-1797) kimi dövrün müqtədir şairlərinin yaradıcılığında nikbin

əhvali-ruhiyyəsi ilə diqqəti cəlb edir. M.P.Vaqifin nikbinliyi həm də onun xalq gülüşü, xalq yumoru ilə bağlı olduğu ilə izah edilməlidir. Diqqətəlayiq haldır ki, Molla Vəli Vidadi (1709-1809) kimi şeirlərində kədər, qüssə notları kifayət qədər geniş yer tutan şairin də əsərlərində qocalığın gəlməsinin gülüslə qarşılınması məqamlarına rast gəlinir. Vaqifə müraciətən yazdığı bir qoşmasında Vidadi qocaldığına görə gözəllərin yanında hörmətdən düşdüyündən danışıq. Lakin bu qocalıqdan şikayətdə bir yumor, Vaqiflə zarafatlaşma vardır:

Puç olsun qocalıq, gördün ki, necə,
Bir pulca xublara gəlməzmiş vecə,
Gündüz fikr etdiyün baş tutmaq gecə,
Tamam puçdur hər nə söhbət eylərsən (9, 27).

Vidadi ilə Vaqifin müşairəsində də səmimi bir gülüşün, zarafatın şahidi oluruq. Dostların hər ikisi qocalığın gəlişini yumorla qarşılayır, lakin onların gülüşündə fərqliyyətlərini əks etdirən fərq vardır. Vaqif qocalmış Vidadini ağlamaqdan, kədərlənməkdən çəkilmək istəyir, deyir ki, qocalsan da, dirisənsə, yaşayırınsansa, deməli padşahsan, özünü tox tutmalısən. Bir bənddə isə deyir ki, yetmiş yaşında belə ağlayıb-sıtqayan adam yüz yaşına çatsa necə müsibət qoparar? Vidadi isə cavabında deyir ki, mənəm kimi sən də eynək taxmağa məcbur olsan, uşaqlar qocaldığına görə sənə gülsələr, sən də acıqlanıb ağlarsan. Qeyd edək ki, bu bənddə yumor da, şairin qocalığı reallıq kimi qəbul edərək bununla barışması da vardır:

Elə ki, taxıldı burnuna çeşmək,
Qocalıq əl verib, dəxi nə şişmək...
Uşaqlar içində düşər gülüşmək,
Sənin də acığın tutar, ağlarsan (9, 73).

Vaqif iki müxəmməsində gözəllərin yanında onu hörmətdən salan, qocalıq əlaməti olan saqqaldan söz açır. Əvvəldən axıra qədər gülüslə müşayiət olunan bu şeirlər elə bil ki, şairin yaşlıları arasında zarafatla etdiyi söhbətin nəzmə çəkilməsidir. “Saqqal” rədifli müxəmməsində şair saqqalın ağarma ehtimalından onu gözəllərdən ayıra biləcək bir təhlükə kimi danışıq. Şeirinin danışıq dilində yazılması ilkin diqqəti cəlb edən cəhətlərdəndir:

Qaradır, belədi, Vaqif, gələ gör kim, ağara,
Adəmi döndərəcək ağzı ağarmış zağara,
Bu sifətlə gələ gör kim, gedə toya, mağara,
Novcəvanlar edə söhbət, çala kusü nağara,
Edə aləmdə səni didəsi giryan, saqqal (10, 125).

Vaqifin “İçinə” rədifli müxəmməsində də saqqalın ağararaq qocalıqdan xəbər verəcəyindən qorxu yumorla ifadə olunmuşdur:

Qorxum oldur ki, sabah ağ düşə saqqal içinə,
Hər sənəm görsə deyə kim, ... çal içinə (10, 113).

Şair deyir ki, özünü qurban etsən də, necə bəzənib-düzənsən də xeyri yoxdur, əgər saqqalın ağarıbsa gözəllərin yanında heç bir qiymətin olmayacaqdır:

Etməyə bir sənəmin kim, səni heç könlü qəbul,
Sən ona istər isən eyləyəsən canımı qul,
Canına rəhm eləməz, yanasan oda yüz yol,
Saqqalı ağ olanın qiymətidir bir qara pul,
Gərçi girsən bəzənib gündə yaşıl, al içinə (10, 113).

XIX əsr poeziyamızın görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığında Vaqifin təsiri özünü göstərməkdədir. Qasım bəy Zakirin şeirlərindəki qocalığın gəlişinin gülüşlə qarşılanması məqamlarında Molla Pənah yaradıcılığı ilə səsleşmələri görməmək mümkün deyil. “Əfsus, günüm keçdi şərü şur ilə daim” misrasıyla başlanan müstəzadədə Zakir qocalıqda əhvalını, dost və həmdərdlərini itirib tək qaldığını, dişlərinin töküldüyünü, arvadının onu saymadığını deyir. Müəllif dişləri tökülmüş ağzını uçuq qəbrə bənzətməklə (“Ağzımda uçuq qəbrə dönüb otuz iki diş”) orijinal bir obraz yaradır. Sonda şair tam hörmətdən düşməkdənsə ölməyin daha yaxşı olduğundan danışır. Belə bir kədərli sonluğa baxmayaraq şeirdə qocalığa yumorlu münasibət açıq-aydın görünməkdədir. “Ağarıbdır” rədifli müxəmməsində də saqqalının ağardığından danışan şair, bunu oxucuya faciə deyil, məzhəkə kimi təqdim edir, gülüş obyektini kimi diqqəti özünə cəlb edir. Buradan öyrənirik ki, artıq otuz iki – otuz üç yaşlarından şairin saqqalı ağarmağa başlayıbmiş və o, bunu gizlətmək üçün xəlvətdə ağ tüklərini çıxarıbmış, lakin artıq onun başının da tükü ağardığına görə indi bunun gizlədilməsi müşkül məsələyə çevrilibdir. Gülüş yaratmaq üçün şair saçlarının ağardığını gizlətmək üçün ağ tüklərin çıxardılmasını plov bişirilərkən toyuğun tükünün yolunmasına bənzədir:

Demmi,deməyimmi ki, bu ildən ağarıb baş,
Müşkül burasıdır ki, nihan sirr olacaq faş,
Nifrət edəcək yarü rəfiq, həmsəru sirdaş,
Yolmaq diləsən dəxi gərəkdir qoyasan aş,
Çəkməkdən ötüb başı, bütün sal ağarıbdır (11, 353).

Saça, saqqala həna qoyulması da Qasım bəyə görə məsləhət deyil. Çünki bir-iki gündən sonra həna yavaş-yavaş çəkilib gedir, saç-saqqal ala-bula görünür, bundansa düm ağ saç daha yaxşıdır. Ala-bula rəngli saqqalı şair itin quyruğuna bənzədur:

Ol xanəxərabın tükü bir rəng ola barı,
Nə qarədi, nə qırmızı, nə ağ, nə də sarı,
Əsli bu ki, bir... döğü, kəssin onu tarı,
Bir hal ilə ağ olsa idi səhl idi karı,
Amma bu parax quyruğu bədhal ağarıbdır (11, 353).

“Qocalıq” rədifli müxəmməsində əlli yaşınadək qəm-qüssə görmədiyindən danışan şair, qocalıqdakı təqətsizliyini təsvir edir, indi gözəllərin, həyat yoldaşının yanında hörmətdən düşdüyünü bildirir. Sanki bir insanmış kimi, onu dünya həvəsindən salan qocalığa üz tutaraq “tuf sana” deyir:

Tuf sana kim, məni sən zövqü səfadən saldın,
Nəzəri-mərhəməti-mahiliqadən saldın (11, 351).

Şeirin sonunda müəllif Ağqız oğlu Piri, Qaralı Şəmmi, Hatəm ağa kimi qocalıb el içində məsxərə obyektinə çevrilən adamların halına düşmək istəmədiyini deyir. Şair hec də naşükür deyildir, o, maddi vəziyyətindən, ev-eşiyindən, övladlarından çox razıdır. Qocalıqdan başqa onun heç bir dərdi yoxdur.

XIX əsrdə yaşamış Mirzə Həsən Qarabağinin (1824-1904) “Qocalıq” rədifli müxəmməsində Zakirin eyni rədifli şeirinin təsirini görürük. Şair əvvəlki cavan çağlarını həsrətlə xatırlayır, onu indiki vəziyyəti ilə müqayisə edir, kədərlənir. Qoca Mirzə Həsənin xəstəliyi o qədər çoxdur ki, bədəni bir xəstəxanaya dönübdür:

Bir mərizxanədi guya bu tənə-pürmühənim,

Gəh guruldar qulağım, gah sizildar bədənim,
Başıma gəldi mənim şurişi-məhşər qocalıq (12, 72)

Şairin dişləri tökülmüş, gözlərinin nuru getmiş, bədəni taqətdən düşmüşdür. O, əvvəlki günləri həsrətlə yad edir, indiki vəziyyətinə, həmdəmlərindən uzaq düşdüyünə görə qocalıqdan acı-acı şikayət edir.

XIX əsrdə yazılmış Cənubi Azərbaycan şairi Mirzə Mehdi Şükühinin (1831-1896) “Qocalıq” rədifli müxəmməsi Q.Zakir və M.H.Qarabağının eyni rədifli şeirləri ilə səsləşsə də fərqli cəhətləri ilə diqqəti cəlb edir. Şair qocalığı rəngi solmuş, nəfəsi təng, əlində əsa olan, ardınca gəlib ondan əl çəkməyən bir şəxsə bənzədir, “Nə gəlibsən dalımızca bu dili-təngin ilə” deyir. Mirzə Mehdi qocalığı hər kəsin taleyi, aqibəti kimi təqdim edir, şeirini ona müraciət formasında qurur. Şükühi sanki qocalığı, onun ardınca gələn ölümü aldatmaq istəyir, “ünvanı səhv salmışan” deyir:

Sən hara. mən hara, zülmət hara və nur hara?
Gülü gülzar tamaşası hara, zaviyyəyi-gur hara? (13, 26).

Şair qocalığı özündən o qədər “kənarlaşdırır” ki, sanki qocalan o deyil. O qocalığın xoşagəlməz tərəflərini sadalamaqla, elə bil ki, onu utandırmaq, bununla ondan yaxa qutarmaq istəyir:

Get bir ayinədə öz surəti-əhvalına bax,
Bir bu çövkənə. bu kövhanə dönən dalına bax,
Qıl kimi boynuni gör, yun kimi saqqalına bax,
Öz-özündən bir utan, sinninə bax, salına bax (13, 32).

Şükühi öz qocalığından bəhs etdiyi şeirində sanki özü ilə qocalıq arasında mənəvi bir sədd yaradır. Bu səddin bir tərəfində özü və cavanlığı, sağlam çağları, digər tərəfində isə qocalığı qalır. Qocalığın bu cür “aldadılması”, əlbəttə ki, oxucuda gülüş doğurur.

XVII əsr Azərbaycan şairləri qocalıq mövzusunda yazdıqları şeirlərində ibrətamiz fikirlər söyləmiş, qoca insanın vəziyyətini təsvir etməklə bərabər ölümə, dünyanı dəyişməyə hazır olmağın vacibliyini vurğulamışlar. Onlar oxucuya əcəlin gəlişini sakit qarşılamağı məsləhət görürlər. Qocalmış insanın fiziki və psixoloji vəziyyətini, hiss və həyəcanlarını real cizgilərlə təsvir edən bu şairlər nəzərdən keçirdiyimiz şeirlərində realizmə yaxınlaşmışlar. XVIII əsr poeziyamızda, əsasən Vaqifin şeirlərində qocalıq, qoca insanın vəziyyəti gülüş obyektinə çevrilir. Nikbin bir şair olan Vaqif dəvətsiz gələn qonağı, qocalığı, onun ardınca gələn ölümü gülüşlə, yumorla qarşılamaq qərarına gəlir. Ondən sonra XIX əsrin bir sıra şairləri, o cümlədən, Q.Zakir, M.H.Qarabağı, M.M.Şükühi qocalığa həsr etdikləri şeirlərində eyni yolu tutmuşlar. XIX əsrdə yaşamış bir sıra realist şairlərimizin yaradıcılığında Vaqifdən gələn bir yumorlu nikbinliyi müşahidə etmək mümkündür.

Ədəbiyyat:

1. Nizami Gəncəvi. Lirikası. Bakı: “Lider nəşriyat”, 2016.
2. Divan-i-türki-i Zafer. Ön söz: İ.H.Ertaylan. İstanbul, 1965.
3. Nəsrabadi Məhəmməd Tahir. Təzkirəyə-Nəsrabadi. I cild. Tehran, “Əsatir”, 1378.
4. Şamlu Mürtəzaqulu xan. Divanı. Tərtibçi və ön sözün müəllifi: Paşa Kərimov. Bakı: “Nurlan”, 2006.

5. XVII əsr Azərbaycan lirikası (Antologiya). Tərtibçilər və ön söz müəllifləri: Paşa Kərimov və Məhəmmədəli Hüseyni. Bakı: "Nurlan", 2008.
6. Füzuli Məhəmməd. Əsərləri. Altı cildə I cild. Bakı: "Şərq-Qərb", 2005.
7. Azəroğlu. Saib Təbrizinin sənət dünyası. Bakı: "Yazıçı", 1981.
8. Axundov Ağamusa. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı: "Elm", 2005.
9. Vədadi. Əsərləri. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1977.
10. Vaqif Molla Pənah. Əsərləri. Bakı: "Yazıçı". 1988.
11. Zakir Qasım bəy. Seçilmiş əsərləri. Bakı: "Yazıçı", 1981.
12. Qarabaği Mirzə Həsən. Seçilmiş əsərləri. Bakı: "Elm", 1973.
13. Cənub ulduzları. Tərtib edənlər: Əbülfəzl Hüseyni, Yolçu Piriyev. Bakı: "Yazıçı", 1984.

Pasha Karimov

The theme of old age in Azerbaijani poetry XVII-XIX centuries

SUMMARY

Famous representatives of Azerbaijani poetry of the XVII century Murtazagulu Khan Zafar, Saib Tabrizi, Vaiz Gazvini in some of his verses speak about the need for taking old age as a reality. Since the XVIII century since M. P. Vagif poets write about old age with humor. In their works they advise to meet old age with laughter.

Xalq şeir poetikası və Vaqif poeziyasının novatorluğu

Hər bir dövrün tarixi dəyəri onun öz zamanəsinin tələblərinə verdiyi cavabla müəyyən olunur. Zaman isə təkcə vaxt ölçüsü deyil, ədəbiyyat üçün bəlkə daha çox insan meyarı– zəka və qəlb ölçüsüdür. Tarixin–zamanın necəliyi barədə həqiqətləri gələcək nəsillər həmin zamanda yaşamış insanların əməlləri ilə müəyyən edəcəklər. Bu baxımdan xalqımızın misilsiz sərvəti olan klassik və müasir sənətkarlar haqqında Prezident sərəncamları dövlətimizin tarixin – zamanın tələblərinə verdiyi ən mənalı cavablardır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev son beş ildə dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 870, Mirzə Fətəli Axundzadənin 200, M.Ə.Sabirin 150, Cəlil Məmmədquluzadənin 140, Xurşudbanu Natəvanın 180, Əhməd Cavadın 120, M.S.Ordubadının 140, M.Müşfiqin 100, Almas İldırımın 100, Mirzə İbrahimovun 100, Nəsrullah İmanquliyevin 100, Mehdi Hüseynin 100, Ü.Hacıbəylinin 125, R.Rzanın 100, Abbas Zamanovun 100, YUNESKO xətti ilə Mir Cəlalin 100, “Leyli və Məcnun” operasının 100 illik yubileylərinin keçirilməsi haqqında dəyərli tarixi sərəncamlar imzalamış və təntənəli şəkildə həyata keçirilməsinə nail olmuşdur. Prezident sərəncamları əsasında keçirilən təntənəli yubileylər Azərbaycanda mənəvi həyatın zənginləşməsinə, klassik və çağdaş bədii irsin gənclər arasında təbliğin mənimsənilməsinə, tənqid və ədəbiyyatşünaslıq elmimizin vüsətli inkişafına səbəb olmuşdur. Təqdirəlayiq cəhətlərdən biri də budur ki, tədbirlər formal xarakter daşımır, sərəncamlarda irəli sürülən konsepsiyaya uyğun olaraq ədəbi hadisə kimi qeyd olunur. Bu qiymətli sərəncamların məntiqi davamı olaraq 12 yanvar 2017-ci ildə görkəmli Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin anadan olmasının 300 illik yubileyinin keçirilməsi ilə bağlı tarixi sərəncam imzalanmışdır. Sərəncamda qeyd olunduğu kimi, “Molla Pənah Vaqif öz ənənələri ilə seçilən ədəbi məktəb yaratmış ölməz sənətkardır. O, əhəmiyyətini əsrlərdən bəri qoruyub saxlayan bənzərsiz poeziya nümunələri meydana gətirməklə milli ədəbiyyatın yeni istiqamətdə inkişafına təkan vermişdir. Azərbaycan şeiri Vaqifin sayəsində tarixinin növbəti mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Onun klassik bədii fikir salnaməmizin parlaq səhifələrindən birini təşkil edən irsi müasir dövrdə də insanların əxlaqi-mənəvi kamilləşməsinə xidmət göstərir. Azərbaycan tarixinə həmçinin siyasi xadim kimi daxil olan Vaqif taleyüklü məsələlərin həllində müdriklik və uzaqgörənlik nümayiş etdirmişdir.” (1)

XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsi heç şübhəsiz ki, Molla Pənah Vaqifdir. Əgər Vaqif yaradıcılığı olmasaydı dahi sufi və romantik Füzuli ilə XIX əsr yeni dövr ədəbiyyatı arasında bir boşluq, keçilməz uçurum yaranardı. Obrazlı desək M.P.Vaqif öz təbii, natural realizmi, xalq şeirindən mayalanmış poeziyası, xüsusən qoşmaları ilə Azərbaycan ədəbiyyatını Füzuli əsarətindən və onun irsinə məxsus məcazların tilsimindən müəyyən qədər xilas etdi. Klassik poeziyanın ruhunu aşiq şeirinin dili ilə ifadə etməyə nail oldu. Vaqif yaradıcılığı ilə xalq şeirinin təsiri yazılı ədəbiyyatımızda üstünlük qazanır, aparıcı mövqeyə keçir. Dil, üslub və forma etibarilə yeni olan Vaqif şeiri məzmun, ideya baxımından

da orijinaldır. Qarabağ xanlığının XVIII əsrdə qazandığı ictimai, siyasi müvəffəqiyyətin, yüksəlişin ifadəsi olan bu poeziya nikbinliyi, təbiiliyi ilə seçilir. Vaqifin poeziyası XVIII əsrin ziddiyyətlərini, sevinc və kədərini daha parlaq ifadə etdiyi üçün bütünlükdə ədəbiyyatımızın bu dövrünü Vaqif əsri adlandırmaq olar. Görkəmli dövlət xadimi və şair olan Vaqifin bədii yaradıcılığı ilə siyasi fəaliyyəti arasında aydın hiss olunmasa da, ciddi əlaqə və vəhdət vardır.

Molla Pənah Vaqif təxminən 1717-ci ildə Qazax mahalının Qıraqsalahlı kəndində bir qədər kasıblamış ağa ailəsində doğulmuşdur. Atası Mehdi ağadır. Vaqif gənc yaşlarında mükəmməl təhsil almışdır. 1759-cu ildə Gürcüstan sərhədində baş verən siyasi qarışıq nəticəsində bir çox kəndlər və ailələr Qazaxı tərk edir. Vaqif də ailəsi ilə birlikdə Qazaxdan köçür. Vaqif Qazağı tərk edəndə onun artıq 42 yaşı vardı. Bu o deməkdir ki, bir ziyalı və şair kimi artıq formalaşmışdı. Onun İbrahim xanın sarayına daxil olması isə bu köçdən xeyli sonra baş vermişdir. Şuşada hazırcavab, ağıllı, yüksək savadlı ziyalı kimi tanınan Vaqif İbrahim xanın sarayına dəvət edilir, əvvəlcə eşikağası (xarici işlər vəziri), sonra uzun müddət xanlığın baş vəziri olur. Vəzir olduğu müddətdə Qarabağ xanlığının bütün işlərinə istiqamət verir.

Vaqifin əldə olan ədəbi irsi heca vəznində yazılmış qoşma və təcnislərdən, əruz vəznində olan müxəmməs, qəzəl, müstəzad və müəşşərlərdən ibarətdir. Şairin qoşmaları daha çoxdur. Vaqif özü şeirlərində qoşmalarını qafiyə adlandırır. "Qafiyə, qəzəldən çox çıxa başı", "Bir qafiyə qayır, göndər ol yara", "Şirin qafiyəsindən, xoş qəzəldən" misralarında qafiyə sözü məhz qoşma janrı bildirən bir söz kimi işlənmişdir. Vaqif irsinin ilk görkəmli tədqiqatçısı olan F.Köçərli də "Vaqifin qafiyələri" deyəndə şairin qoşmalarını nəzərdə tuturdu. Vaqifi ədəbiyyat tariximizdə novator, yeni məktəb yaradan şair kimi tanıdan, sevdiren birinci növbədə qoşmalarıdır. Vaqifin xalq şeiri tərzində xalqın zövqünə, səliqəsinə uyğun olaraq yaratdığı bu qoşmalar keşməkeşli, ziddiyyətli bir dövrün gözəllik, məhəbbət, şadlıq nəğmələridir. Vaqifin qoşmalarında, eləcə də müxəmməs və qəzəllərində əsas mövzu məhəbbətdir. Vaqif bunu bəzən açıq etiraf edir. "Vaqifəm, bir aşıqi-kamil - yox əsla kəmliyim", "Vaqifəm ruzi-əzəldən aşıqi-sevdaməzac", "Oxşayıbdır dəhrdə aşıqlərin risvasinə" misralarında özünü "aşiqi-kamil", "aşiqi-sevdaməzac", "aşiqlərin rüsvası" adlandırır.

Vaqifin poeziyası sənətkarlıq baxımından da yeni hadisədir. Onun mövqeyinə, ruhuna uyğundur. Xalq şeirinə məxsus sadəlik, təbiilik, aydınlıq onlara xüsusi gözəllik verir. Burda çətin anlaşılan, geniş izaha ehtiyaçı olan beytlər, bəndlər yoxdur. Vaqifin qoşmaları bizə babalarımızın, nənələrimizin danışığı qədər doğma, təbii, canlı və şirin görünür. O, xalqdan qüvvət almış, xalq ədəbiyyatının nikbin əhval-ruhiyyəsindən qidalanmışdır. Vaqifin əsərlərində Azərbaycan xalqının adət-ənənələri, yerli və məhəlli xüsusiyyətləri öz parlaq əksini tapmışdır. Şairin yaradıcılığında ruh yüksəkliyi və həyata bağlılıq əsas motivlərdən biridir. Şəhər həyatından yazan Vaqifin şeirlərində elat həyatından alınmış ifadələr mühüm yer tutur.

O, "Quran oxuyan", "üstündən, başından ənbər qoxuyan", "əli polad iynəli" şəhər qadınlarını təsvir etsə də, bənzətmələri, təşbih və istiarələri kəndlə, kənd təbiəti ilə bağlıdır. Şair gözəl saydığı hər şeyi həyatla, təbiət zənginlikləri ilə müqayisədə verir. Beləliklə, şairin gözəllik meyarı kənd təbiətidir. Odur ki, onun yaşılbaş sonaya, sərxoş ceyrana bənzədilən, "gül bədən", "qönçə ağız", "kəklik yerişli", "maral baxışlı", "sona sığallı", "şahmar saçlı" adlandırdığı gözəl qızların hamısı kənddən, xalq ədəbiyyatından gəlir. Şifahi xalq şeirindən gələn və Vaqifin yaradıcılığında yüksək bir zirvəyə qalxan həyatsevərlik XVIII əsr Azərbaycan poeziyasının ən böyük nailiyyəti və üstünlüyüdür. (2, səh.10)

Vaqif öz ədəbi və siyasi fəaliyyətində xalqla bağlı mütərəqqi şəxsiyyətlərdən biri olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatının yeni istiqamətində inkişafına kömək etmiş qüdrətli bir sənətkardır.

Vaqif yaradıcılığı lirik poeziyanın artıq müəyyən inkişaf keçib, formalaşmasında olan lirik şeiri yeni realist inkişaf yoluna salaraq, onu xalq ruhuna, xalq zövqünə yaxınlaşdırmış, özünə qədərki fərqli bir yola istiqamətləndirmişdir.

Vaqif yaradıcılığı Azərbaycan şeir tarixində yeni bir dövr başlanır. Vaqif lirikası poeziyada yeni bir əhval-ruhiyyə, həyat və dünyəvi gözəlliyə pərəstiş hissləri qüvvətlənir. Realist şeirin ilk nümunələri onun adı ilə bağlıdır.

Vaqif şeiri ilə ədəbiyyatımızda yeni mərhələ başlayır. Şairin sağlığından başlayaraq onu ustad hesab edən, yaradıcılıq yolunu izləyən sənətkarlar meydana çıxır. Onlardan Məhəmməd bəy Cavanşiri, Aşıq Pərinə, Zakiri, Nəbini, Aşıq Məhəmmədi, Molla Cumanı, Aşıq Ələskəri və başqalarını göstərə bilərik. Xalq şairi Səməd Vurqun Vaqifi xəlqiliyinə, yüksək sənətkarlığına görə ürəkdən sevmiş, bu sevginin ifadəsi olaraq ən yaxşı əsərlərindən birini - "Vaqif" dramını ona həsr etmişdir.

Vaqif orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının son böyük klassikidir.

Lakin onun irsi gələcəyə baxır. Bu günün oxucusuna da bu gün yazılmış şeirlər kimi xoş gəlir, sevilir, oxunur. Vaqif klassiklər arasında ən çox sevilən, bugünkü oxucuya ən çox məhrəm olan sənətkarlardandır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamlarının göstərişləri əsasında keçirilən hər bir yubiley ölkəmizin mədəni həyatını zənginləşdirən təntənəli söz-sənət bayramına çevrilir. Bu sərəncamlar dövlətimizin mədəni siyasətini əks etdirən tarixi sənədlərdir. Bu sənədlərdə irsə dövlət qayğısı əksini tapıb Qədirbilən xalqımız, ziyalılarımız prezidentin qərar və təkliflərini dəstəkləyərək klassik və müasir bədii irsimizi nəzəri səviyyədə tədqiq edir, gələcək nəsillər üçün dəyərli monoqrafiyalar yaradır, bədii sərvətlərimizi təbliğ edərək xalqa çatdırır.

Möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin klassik və müasir bədii irsimizin tədqiq və təbliğinin nəzəri metodologiyasını əks etdirən sərəncamlar azərbaycançılıq qayəsi ilə aşılanmışdır. Çünki, bədii ədəbiyyat, ana dilimiz dövlətimizin əsas ideologiyası olan Azərbaycançılığın əsas məxəzi, fəlsəfi təməl daşdır. Klassik və müasir bədii irsə dövlət qayğısı, həm keçmişimizə, həm də gələcəyimizə yönəlmiş tarixi-siyasi baxışlar sistemidir.

Ədəbiyyat:

1. "Azərbaycan" qəzeti. 12 yanvar 2017-ci il
2. Vaqif M. P. Əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb" 2004.
3. Əliyeva G. Əcnəbi tələbələr üçün Azərbaycan ədəbiyyatından mühazirə mətnləri (Dərslük) Bakı, 2014.

Folk poetry and innovation of Vagif poetry

SUMMARY

Vagif on his literary and political activity of the people and of progressive personalities, as well as contribute to the development of Azerbaijani literature of the new line is a master of the mighty. The creativity of Vagif lyrical poetry has already moved some progress. Emerging lyric poems of new realistic way, he was closer to the spirit of the people and by the people of taste. The creativity of Vagif poem begins a new period in the history of Azerbaijan. A new mood, the life and worldly beauty cult is stronger sense of poetry Vagif lyrics. The first example of realistic associated with his name.

Tahirə Həsənzadə
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
tarix üzrə elmlər doktoru

Füzuli və Vaqif ədəbi məktəbinin XIX əsr nümayəndəsi

«Salyan XIX-XX yüzilliklərdə Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixinə bir sıra görkəmli sənətkarlar - ilahiyyat elminə yaxşı bələd olan, dərin məlumatlı din xadimləri, peşəkar xəttatlar şair, yazıçı və savadlı müəllimlər vermişdir». Bu sətirlər f.e.d. Cənnət xanım Nağıyevanın «Vaqif-Şerlər» kitabındandır.

Məlum olduğu kimi, Qafqazın ilk Şeyxülislamı Məhəmmədəli Hüseynzadə (1760-1852), 3-cü Şeyxülislam Əhməd Hüseynzadənin (1812-1887) atası, ictimai xadim, yazıçı, müəllim Əlibəy Hüseynzadənin (1864-1940) ulu babasıdır (1. 160). Şair Miskin Nağı, Asi təxəllüsü ilə şeirlər yazan Dəlil, Boşboğaz, Filfil, Boş-boş danışan və Pərişan imzaları ilə dövrü mətbuatda çıxış edən Molla İbrahim, «Mola Nəsrəddin» satirik jurnalında Telefon Xeyransa, Salyan Qumarbazı imzaları ilə yazan Ağa Əli Qasımov və başqaları bu torpaqdandırlar və tarix səhifələrində yaşayırlar. İstedadlı şair Vaqif Kamranzadənin yaradıcılığını ilk dəfə f.e.d. Cənnət xanım Nağıyeva araşdırmış, 2000-ci ildə müxtəlif mənbələr əsasında, o cümlədən M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun xəzinələrində aşkar etdiyi şeirlərini kitab şəklində çap etdirmişdir (2, 3).

Vaqifə Kamranzadə 1845-ci ildə Salyanda yoxsul bir ailədə doğulmuşdur. O, ilk təhsilini Salyanda mədrəsədə almış, burada fars dilini mükəmməl öyrəndiyi üçün Azərbaycanın və Şərqi xalqlarının klassik ədəbiyyatı ilə: Xaqani, Nizami, Füzuli, Sədi, Cami və digər məşhur şairlərin yaradıcılığı ilə tanış olmuşdur. Bu da onun ədəbiyyata marağına, şeir aləminə gəlməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusən Füzuli əsərləri ilə çox maraqlanmış, onun qəzəllərindən təsirlənmişdir. Maddi vəziyyətinin ağırlığı mədrəsəni bitirməyə imkan verməmiş, ailəsinə yardım üçün bərədə işləməli olmuşdur. İstedadlı gənc gündüzlər bərədə işləyir, gecələr klassik şairləri, xüsusən M.Füzulinin əsərlərini dönə-dönə oxuyurdu (2, 6). Əbülhəsən Vaqif təxəllüsü ilə lirik şeirlər, eyni zamanda dövrünün üzdə bir cür, arxada başqa cür olan din xadimlərinin insanları aldadan nümayəndələrinə qarşı tənqidi şeirlər də yazırdı. Çünki əsl din xadimi, maarifpərvər, millətinin müdafiəçisi olan Qafqazın Şeyxülislamı Məhəmmədəli Hüseynzadə ilə bir zamanda yaşayırdı. Onun simasında əsl din xadimini görürdü. Heç şübhəsiz həmin «dindarlar» belə şeirlərə qarşı biganə qalmırdılar. Vaqifi təqib edirdilər. O bir müddət gizlənir, sonra Bakıya köçməli olur. Dövrünün istedadlı şairi lakin gənc olan Əliqə Vahidlə tanış olur. Ara-sıra onunla gələrək Salyanda şeir məclisləri qururlar. Vahidə ustad olan Vaqif sonralar digər gənc şairlərin də şair kimi formalaşmasında fəaliyyət göstərir. Vahid bir beytində yazmışdır:

Təriqi-şəri öyrəndim cahanda piri-Vaqifdən,
Əcəb hənqamədir, Vahid ki, mən hazırcavab oldum.

Vaqif Salyanı Bakıda Məhəmmədəğa Cürminin XIX əsrin 80-cı illərində yaratdığı «Məcmüəş-şüəra» ədəbi məclisinin üzvləri ilə tanış olmuş, onlarla şeirləşmiş, klassik şairlərin şeirlərinin müzakirəsində fəal iştirak etmişdir (2, 5).

Əbülhəsən Vaqifin əsərlərində əsasən Füzuli lirikasının havası duyulur, əruz vəznində yazdığı şeirlərini oxuduqda, şairin Füzuli şeirlərinin bədii ifadə vasitələrindən məzmun və formasından necə yararlandığı hiss olunur. Füzulinin

Şəmi-şəmi firqətəm, sübhü-vüsali neylərəm?

Bulmuşam yanmaqda bir hal, özgə halı neylərəm?

beyti ilə başlanan qəzəlinə Vaqifin yazdığı muxəmməsdən bir bənd söylənilən fikri təsdiq edir:

Doldu baqi-ömrümə az ömrə də zaqü zəqən,
Çox olub dərdü qəmim, yoxdur onu dərk eləyən.
Kamil oldun Vaqifa, bu dərdü qəm çəkməkdə sən,
Ey Füzuli, qıl kəmalı-fəzl kəsbin, yoxsa mən,
Kamili-eşqəm, dəxi özgə kəmalı neylərəm.

Vaqif xürafahi püsləyən, Allah-təalanın qüdrətinə, Məhəmməd (s.) peyğəmbərə və əhli beytə ürəkdən bağlı olan şairlərdən olmuşdur. Bunu ilhamla yazdığı mərsiyələrində, növhə və sinəzənlərində görürük:

Vaqif ola hər kimsə ki, əhvali-Hüseynə,
Göz tökər həşrə kimi hali-Hüseynə,
Çox zülm olunub Şamidə ətəfali-Hüseynə,
Bax hali-Hüseynə,
Əhvali-Hüseynə,
Rəhm etmədi kimsə,
Ətfali-Hüseynə.

Şairin Füzuli və Nabi qəzəllərindən öz şeirinə təzmin edərək yazdığı təxmisləri yüksək səviyyəli şeirlər olub, dəyərlidir. Vaqif Füzulinin 3 qəzəlinə muxəmməs yazmışdır. Bunlar

Yenə düşdü başa, Vaqif, o mehin vüsali şövqü
Ki, varımdı gördənimdə o mehin fəraqi tövqü,
Tutaram qəmimi artıq, əgər etmək olsa fövqü,
Qəmi-hicridir, artar əsərilə eşq zövqü,
Qələt eyləmiş Füzuli ki, vüsələ talib olmuş.

və ya

Kəsibdir çərxi-dun lütfün cahan içrə məqər məndən,
Vücudum qərq olub bəhri-qəmə bu çeşmi-purnəmdən,
Gəlibdir tənqə könlüm, Vaqifa, bu qüssəvü qəmdən,
Füzuli, eyb qılma üz çevirsəm əhli-aləmdən,
Nədən Kim, hər kimə üz tutdum, ondan yüz bəla gördüm.

və ya

Doldu baqi-ömrümə az ömürdə zağü zəğən
Çox olub dərdü qəmim, yoxdur onu dəf eləyən,
Kamil oldun, Vaqifa, bu dərdü qəm çəkməkdə sən,
Ey Füzuli, qıl kəmalı - fəzl kəsbin, yoxsa mən,
Kəmalı-eşqəm, dəxi özgə kəmalı neylərəm?

Əbülhəsən Vaqif dövrünün bir sıra siyasi şəxsiyyətlərinə şeirlər yazmış, onları vəsf etmişdir. O bir şeirini Türkiyənin hərbi və siyasi xadimi Ənvər Paşaya (1881-1922) həsr etmişdir. Məlum olduğu kimi Osmanlı dövlətinin hərbi naziri və siyasi xadimi Ənvər Paşa Qafqaz cəbhəsindəki rus ordusunu geri oturtmaq üçün 1914-cü ilin dekabrında hücumu keçmişdi, tarixdə Sarıqamış əməliyyatı adlanan bu yürüş Osmanlı ordusunu fəlakətə sürüklədi (3, 149-150). Osmanlı ordusu soyuqdan və xəstəlikdən məğlubiyyətə uğradı. Ənvər paşanın 1913-cü ildə antisovet müdaxiləsi, onun qəhrəman kimi ölümü Vaqifi təsirləndirmiş. Gənc türklər inqilabının (1908) və «İttihad tərəqqi» partiyasının liderlərindən olan Ənvər paşaya bu şeirini həsr etmişdir:

Ey olan dava günündə çün pələng, Ənvər paşa,
Görməyib ömründə Rüstəm böylə cəng, Ənvər paşa.
Deyrtək dünyada saldın qələləni qövsvər,
Bu səda, bu sulətü topü tufəng, Ənvər paşa.
Gerd tutmuşdu zəmiri-milləti, pak eylədin,
Qalmaq ayineyi-millətdə jəng, Ənvər paşa.
Ayeyi-fəthü zəfər səndə göründü aşkar,
Qüdrəti-xaliq sənə oldu peşəng, Ənvər paşa.
Mərhəba, canım fəda ol dəst-bazuya bu gün,
Gərdəni-ədayə saldın pələng, Ənvər paşa.
Tirə-tar hərfin, dudtək rövşən günün,
Çəşmi-hasiddən yaman, dünyası tənq, Ənvər paşa.
Etməsən səyyadivəş sahilə çün seydi-şikar,
Bəhri-izzətdə ki, sənsən bir nəhəng, Ənvər paşa.
Küllü-rubahiyan qaçdı qabağından sənin,
Şitrək açdı əduyə onda cəng, Ənvər paşa.
Qaməti-bədxahi qıldın əgri, ey əbrü kəman,
Sinəsinə şəstlə vurdun xədəng, Ənvər paşa.
Yaşasın Ənvər paşa, millət yolunda cəhd edib,
Şişeyi-əğyarə vurdu çərəngəi-səng, Ənvər paşa. (2, 48)

Əbülhəsən Vaqif Salyaninin Qacar şahları sülaləsinin sonuncusu olan Əhməd şahın taxta əyləşməsi münasibətilə yazdığı qitə iki bənddən ibarətdir:

Yetdi ol dəm Əhmədə Cəbrildən hökmi-ilah,
Qoydu başa Xosrovi tacın, olub İslama şah.
Barilahə qıl, mübarək et, səlamət vəşhi,
Ədl ilə ömür eləsin sübhü məsavü salü mah.

Vaqifin qəzəl janrı yaradıcığı xüsusi diqqətə layiqdir və dəyərə malikdir. Qeyd etdiyimiz kimi bu şeirlər Füzuli ruhundan qidalanmış, gözəlliyi, məhəbbəti böyük ilhamla tərənnüm edir. Onun «Olmaz», «Söz», «Eylər», «Yox» rədifli və digər şeirlərinin forma, məzmun və ifadə tərzini onun Füzuli ədəbi məktəbinin layiqli nümayəndəsi, davamçısı olduğunu təsdiq edir:

Hər kimin aləmdə sən surətdə bir cananı yox,
Bir müqəvvadır quru, insantək onun canı yox.
Ruyin üzrə zülfünə gər olmasa pabənd kim,

Bisəru pa kafiri-mütləq kimi imanı yox.

* * *

Görməsəydi hüsünin, istərdi könül qılmanü hür,
Var behiştin sən kimi bir hürüyü qılmanı? Yox.

* * *

Mehrdən ey mah, hər kim çəksə hicranın sənin,
Xof edər ayə, görəndə atəşi-nirani? Yox.

* * *

Zahid ər pənd eyləyib, məən etsə vəslindən məni,
Qətli vacibdir iki dünyada, qorxma, qanı yox.
Ey könül, ummidvar ol hicrdə, zar ağlama,
Vəslədən məhrum edərmi Vaqifi-nalanı? Yox.

Şair irsinin xalqa çatdırılmaması səbəbindən onun mənalı lirik şeirlərinin bəzən Molla Pənah Vaqifin şeirləri kimi qələmə verilməsi təəssüf doğurur. Bununla əlaqədar olaraq tədqiqatçı Əlabbas Müznib narahətçilik keçirmiş və «Qızıl qələm» məcmuəsində öz fikirlərini söyləmişdir. Əlabbas Müznib «Dağınıq vərəqələr» adlı məqaləsində şairin şeirlərindən nümunələr vermişdir. Görünür ki, şairin əsərləri də özünün taleyinə bənzəyir. Təqiblər üzündən yurdundan didərgin düşən Vaqif Salyaninin şeirlərindən çox hissəsi özgələrinin imzası altında çap olunmuşdur. Bu mənada f.e.d. Cənnət xanım Nağıyevanın tərtib etdiyi kitab şairin ədəbi irsinin bütünlüklə gələcək axtarışları üçün tədqiqatçısının yoluna işıq salır.

Ədəbiyyat:

1. İsgəndərov Anar, Mövlayi Adil. Şeyxülislamlığın tarixi. Bakı. Elm və təhsil, 2016, 447 s.
2. Əbülhəsən Vaqif Kamranzadə Salyani. Şeirlər. Bakı, 2000, 53 s.
3. İsgəndərov Anar., Azərbaycan həqiqətləri 1917-1920. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 226 s.

Tahira Hasanzadeh

Fizuli and Vagif as representatives of literary studies of 19th century

SUMMARY

The representative of Fuzuli school in the 19th century Abulhasan Vaqif Kamranzadeh Salyani lived and created during 1845-1914 years. He wrote works in the genre of ghazal. The article deals with the influence of Fuzuli in Vaqif's lyric poems. Salyani also wrote works in the social-political theme.

Vaqifin iki Türkiyəli sələfinin Bakı əlyazmaları

Şeir və sənətin zirvəsində dayanan Molla Pənah Vaqifin yalnız vətənində deyil, Yaxın və Orta Şərqi bir çox məmləkətlərində sələf və xələfləri, ardıcılıqları olmuşdur ki, Türkiyə bu baxımdan istisna deyil. Məruzədə, Vaqifin Türkiyəli sələfləri Yusuf Nabi (1642-1712) və Ahməd Nedimin (1681-1730) əsərləri əlyazmalarının AMEA Əlyazmalar İnstitutunda üzə çıxarılmış nüsxələrindən elmi bilgilər təqdim olunmaqdadır.

Orta çağlar Türkiyə ədəbiyyatının mühüm şəxsiyyət və şairlərindən olmasına, Azərbaycanla da bağlılıqlarına rəğmən Yusuf Nabi (1642-1730) və onun geniş həcmli əsərlərinin, əlyazma irsinin Azərbaycanda indəyədək diqqətdən kənar qalması təəssüf doğurmaya bilməz. Yusuf Nabi yaradıcılığını əhatə edən külliyyatı hələ ki, tamlıqla nə nəşr olunmuş, nə də elmi- tənqidi mətni hazırlanmışdır. Haqqında bilgi topladığımız altısı nəzmlə, dördü nəsrə olan əsərlərinin sayı ondur. Azərbaycanda üç əsərinin əlyazmasını aşkarlamışıq.

I. Türkcə "Divan"ın əvvəlində müəllifin yazdığı "Dər bəyanı sebebi- telifi- divan" bölümünün məzmununa əsasən Hələb valisi Silahdar İbrahim Paşanın israrı və hətta əski qaralamalarının toplanıb, qaydaya salınmasına nəzarətilə h.1118 m. 1706-cı ildə ərsəyə gətirildiyi bəlli olur. Ümumilikdə Nabi divanını böyük saymaq olmaz. Əvvəlində 1 tohid, 1 nət, islamın bəzi şəxsiyyətləri haqqında mədhiyyələr yer alıb. Bundan sonra hökmdarlar - II Mustafa, III Ahmed, Hələb valisi, Cəfər Paşa, Məkkə qazisi, Seyyid Mustafa əfəndi və b. dövlət adamları, mövqə sahibləri şərəfinə yazılmış qəsidələr, tərkibbənd, müxəmməs, Füzuli, Ruhi, Bakı qəzəllərinə təxmisləri, bir xeyli tarixləri əhatə edən divanda həmçinin məsnəvi tərzində əsərlər vardır. IV Mehmedə, hökmdara, yüksək vəzifəli şəxslərə, dostlara ithaf olunmuş şerlərlə yanaşı əksər divanlarda olduğu kimi burada da qəzəllər sayca üstünlük təşkil edir. Qəzəllər ənənəvi şəkildə tərtiblənilib, əsasən əruzun rəməl, həcəz, müzare və b. bəhrlərindədir. Sonda Nabinin yaşadığı dövrün bəzi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən qitə, rubai, müfrədatları, digər şairlərlə müqayisədə sayca daha çox olan müləmmə və luğazları yer alıb. Mütəxəssislər (A.Qaraxan və b.) tərəfindən türk divanında məzmunca fəlsəfi və təsəvvüfi məzmunun üstünlüyü göstərilməkdədir.

Axtarışlar nəticəsində Nabinin türkcə "Divan"ının xeyli sayda nüsxələri aşkarlanmışdır ki, biri də Azərbaycan əlyazmasıdır¹. AMEA Əlyazmalar İnstitutu (Bakı) B – 5215 (I). Köçürülmə tarixi h. 1193 m.1778-ci il. Həcmi 122 vərəq, ölçüsü 14,7x20,7sm, sətir sayı müxtəlif, xətti nəstəliqli nəsx, katibi Məhəmməd Sadiq əl-Vani, cildi bərpadan sonra cəkilmiş son dövrə aid boz dermatin.

Başlanır: Qönçəyi – gülzari- behiştü nəim (1b)

Bitir: Əd-dame' min əl-eyn əla əl-hali-dəlil (122b)

II. "Xeyriyyə" Nabinin ən məşhur əsəridir. Hələbdə h.1113 (1701)-cü ildə oğlu Əbülxeyr Mehmed adına qələmə alınan bu məsnəvi, həm divanla birgə, həm də ayrıca nəşr olun-

¹ Nabi. Divan. ƏYİ, B- 5215/ I .

muşdur. Mənbələrdə 1857-ci ildə türkcə mətn və fransızcaya tərcüməsinin Parisdə nəşr olunduğu bildirilir. Məzmunca nəsihətnamə olan bu əsər rəməl bəhrində yazılıb. Nabinin qazandığı təcrübələrin, həyata söykənən bu əsər oğlunun simasında ümumilikdə gənc nəslə xitabıdır. Şairin qəlbədən çox ağla müraciətinə baxmayaraq ədəbi şöhrətini uzun illər qoruya bilmişdir. İslamın şərtlərindən başlayıb, elmlərin təhsilinə, fikir və irfan mərkəzi İstanbulun gözəlliklərinə, fərdi və ictimai həyatın çeşidli səhifələrinə qədər hər mövzuda Nabinin görüş və düşüncələrini ifadələndirən “Xeyriyyə” tərbiyəvi ədəbiyyatın dəyərli örnəkləri arasında yer almışdır (A.Karahan). Bu səbəbdən yarandığı vaxtdan zamanımıza qədər, hətta tənzimat dövründə belə dəyərli bir əsər kimi bəyənilmişdir. A.Kabaklı bu əsərin çağının pedoqoji görüşlərini əks etdirdiyini yazır. “Xeyriyyə” məsnəvi tərzində əruzun Fəilətin-məfailun-fəilun şəklində yazılıb. A.Kabaklı bu əsərin hətta “Kutadqu-biliy”i xatırladığını düşünür. Bu hikmət dolu öyrədici əsərdə Türk-islam fəlsəfəsinin ana xətləri təqdim olunur. Öncə şərtlərini izah edir, sonra islami elmləri və digər bilgiləri öyrənməyi nəsihət edir. Elmin dəyəri və gərəkliliyi üzərində dayanır. Əsərdə İstanbul fikir və sənət mərkəzi kimi öyülür. Nabinin üzərində israrla durduğu əxlaqi fikirlər isə aşağıdakılardan ibarətdir: acgözlükdən, kimsəyə yük olmaqdan çəkinmək, minnət götürməmək üçün çalışmaq; dostun hədiyyəsini qəbul etməklə yanaşı qarşılığını da vermək; lovgalıqdan uzaq, yaxşılıq və lütf sahibi, açıq ürəkli olmaq; yalandan, dönlükdən, ikiüzlükdən, iftiraçılıqdan, ara vurmaqdan, hər növ içkidən, xüsusilə uyuşduruculardan çəkinmək; Geyim və yaşayışda sadəliyi seçməli, səbirli olmalı əxlaqsızlıqla mübarizə etmək; Hökmdarlara, və böyüklərə çox yaxınlaşmamaq, ehtiraslı olmamaq, aza qane olmaq, dövlət məmurluğuna həvəslənməmək, evlənib yuva qurmaq, xalqa əziyyət verməmək, rahat və sakit yaşamaq və s. Bu kimi tövsiyələrinə görə uzun zaman məktəblərdə oxudulmuş və şöhrəti tənzimatdan sonra belə davam etmişdir. Ziya Paşa özünün məşhur “Xərabət” əsərində Nabi “Xeyriyyə”sinə təqdirədirici misralar yazmışdır. “Xeyriyyəyi-Nabi”, “Kitabi-Xeyriyyə”, “Xeyrnamə”, bəzən məzmununa görə “Nəsihətnamə” də adlandırılan bu əsər Nabinin ən çox yayılmış yaradıcılıq örnəyi olduğundan əlyazmaları da sayca üstündür. Əlyazmalar İnstitunda iki nüsxəsi mövcuddur. Birincisi, B-5215/II. Köçürülmə tarixi h.1164 (1750)-ci ildə, həcmi 178 vərəq. (124b-177b divanla birgə), ölçüsü 14,7x20,7sm, xətti nəstəliqli nəsx, katibi Məhəmməd Sadiq Əlvani, cildi son dövrlərdə bərpadan sonra çəkilmiş boz rəngli dermatin¹. İkincisi, B-4321 şifirlidir. Köçürülmə tarixi təxminən h.1260 (1844)-ci il, 163 vərəqlik məcmünün 45b-96a vərəqlərinin əhatə edir, ölçüsü 177 x 22sm, sətir sayı 16, xətti nəstəliq, katibi Əhməd bin Mahmud əfəndi Nemətabadi, cildi üzərinə qəhvəyi kağız çəkilmiş qalın karton. Bu nüsxə əlyazmada “Nəsihətnaməyi Nabi”, təsvir olunduğu “Əlyazmaları katalağı”un I cildində isə sadəcə “Nəsihətnamə” (s, 359) kimi təqdim olunub.

III. “Töhfətül-Hərameyin”i Nabi h.1089 (1678)-ci ildə getdiyi həcc səfərinə həsr etmiş, səyahətindən beş il sonra, h.1094 (1683)-cü ildə qələmə almışdır. Əsərin üslubu xeyli ağır sayılır. Nəslə yazılmasına baxmayaraq, Nabi bəzən özünün, bəzən isə digər tanınmışların şərlərindən yeri düşdükcə örnəklər vermişdir. “Töhfətül-hərameyin” h.1265 (1848/49)-ci ildə İstanbulda nəşr olunub, lakin bəlkə də ifadə, üslub, mövzu və s. baxımından mürəkkəbliyi onun əhatəli təqdiminə, səyahət ədəbiyyatı-səyahətnamələr sırasında layiqli yer almasına çətinlik törətmişdir. “Töhfətül-Hərameyin” Nəbiyə hələ sağlığında şöhrət gətirmiş, əsəri təqdim etdikdə Sultan ona samur dərisindən kürk bağışlamışdır. Əlyazmalar İnstitutunda iki nüsxəsi

¹ Nabi. Xeyriyyə, ƏYİ, B- 5215/II.

aşkarlanıb. Birinciiakı, B-7461 şifirlidir. Köçürülmə tarixi cilddən sonrakı nömrələnməmiş “b” vərəqlərindəki qeyddə h.1089 (1678) göstərilib. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bu əsərin yazılma tarixi ola bilər. Həcmi 70 vərəq, ölmüsü 11,5 x 20,5sm, sətir sayı 20, xətti təliq, cildi hər iki üzündə üzərində oymalı zər yerlikli, zərif naxışlı medalyon olan qəhvəyi dəri. Ünvan yeri çiçəkli ornamentlə süslənmişdir. 56 başlıq altında tərtiblənməmişdir¹. Əlyazmalar İnstitutundakı ikinci nüsxə B-321 (II) şifirlidir. Köçürülmə tarixi h.1128 (1715)-ci il, həcmi 57 vərəq, ölçüsü 14 x 20sm, xətti nəsx, cildi qırmızı meşin. Əlyazmada İsmayıl adlı şəxsin 1158-ci il tarixli möhürü basılmışdır². Azərbaycanda-Əlyazmalar İnstitutundakı B-7264, M-237, B-1251, B-1496, B-1482, B-114, B-2692, B-4175, A-371, B-1812, B-2879, B-132, B-1369, şifrəli 10 dan artıq məcmuə və cümgdə üzə çıxardığımız Nabi şerhlərindən burada söz acmaq həcm məhdudiyyəti səbəbilə imkansızdır³.

Ahməd Nedimin (1681-1730) türkcə Divanının AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda üç nüsxəsi mühafizə olunmaqdadır, biri “Məcmuəyi-əşar”adlandırılıb.. İki əlyazma haqqında İnstitutun 1963-cü ildə nəşr olunmuş “Əlyazmaları kataloqu”nun I cildindən ilkin, cüzi bilgi alırıq. Nüsxələrdən birinin hətta avtoqraf olduğu da iddia edilir. H. 1139 (1726)-da rüqə xəttilə köçürülmüş əlyazmanın bir çox vərəqlərində üzərində “Əhməd Nedim – 1139” yazılmış kvadrat şəkilli möhür basılması bu qənaətə gəlinməsinə səbəbdir. Lakin kataloqun redaktoru akademik H.Araslı bu fikri təkzib edir (Nedim və onun əlyazma irsi ilə bağlı araşdırmamızın ayrıca nəşrini nəzərdə tutduğumuzdan burada təfəsilatə varmağa ehtiyac olmadığını düşünürük). Digər nüsxə təliq xəttilə Osman ibn Məhəmməd tərəfindən köçürülmüşdür. Zahirən divan-divan kimidir və heç bir qeyri-adiliyi nəzərə çarpmır. Lakin neçə ildən bəri Azərbaycanda Türkiyə ilə bağlı əlyazmaların filoloji-tekstoloji tədqiqi ilə yanaşı həm də sözü gedən abidələrin elmi-paleoqrafik təsviri üzərində çalışmağımız təbii ki, hər bir nüsxəyə daha dəqiq yanaşma zərurəti yaratmışdı. Mətnşünaslıq tarixinə nəzər saldıqda atribusiya və atetezaya söykənərək bəzən bir abidənin bölünən iki əlyazma kitabında iki əsər kimi və ya iki abidənin bir cildə tutularaq bir əsər kimi təqdim olunması faktları ilə rastlaşırıq. İnstitutda yalnız Nedimə məxsus Divan kimi saxlanan B-317 şifrlı nüsxənin də bunlara bənzər bir taleyi vardır⁴. Əlyazmanın ümumi həcmi 104 vərəqdır və əlyazma naqis deyil, tamdır, yəni əvvəli, sonu, ümumi arıcılığı – zahirən qaydasındadır. Təsvir olunan kataloqda da qüsuru və qeyri-adiliyi olduğu göstərilməyib. Lakin həqiqət necədir? Əlyazmanın yalnız 1^b-24^b və 51^a-104^b vərəqlərində, yəni 77 vərəqdə Nedim əsərləridir. Bu səbəbdən iki başlanğıcı və iki sonu vardır:

Baş I: Biganə gəməzən aşiqi-nadanə aşına. (1b)

Son I: Sizə rəşk kim, dopdolu başında bulur dövlət. (24b)

Baş II: Sətrin əvvəli pozulub, sonu “...Simasa”...

Bu səbəbdən ikinci misranı veririk:

Mehri-rüxsari olub sinəsinə pərtöv zən. (51a)

Son II: Ola aləm şad kuyində sənin (104)

Kətəbəsi, katib qeydilə bitən sonluğu isə

¹ Nabi. Təhfətül-Hərəmeyn, ƏYİ, B-7421.

² Nabi. Təhfətül-Hərəmeyn, B- 321.

³ Cünglər. ƏYİ, B-7264, M-237, B-1251, B-1496, B-1482, B-114, B-2692, B-4175, A-371, B-1812, B-2879, B-132, B-1369

⁴ Nedim. Divan, ƏYİ B- 317 / I.

“Və təmmət qəsaid ən-Nədim beouni Allah əl-mülk əl-qədim və əna əl-fəqir Osman ibn Məhəmməd” şəklindədir.

Əlyazmanın 25^a-50^a vərəqləri isə Rağib Paşa Divanının indiyədək naməlum qalmış nüsxəsidir¹. Divanın əvvəli və sonu yoxdur.

Başlanır: Dünyadə bən ki, hər kimi gördüm səhasi var

Billah degil səhasi, səyi-riyası var. (25a)

Son: Ənduhi-ruzgari fərib zema məhra,

Xürdən tariqi-mavü nə xürdən təriqi-ma. (50a)

Əlyazma nüsxəsində Rağibin 148 əsəri yer almışdır. 139 qəzəl (25a-50a), 7 rübai (50a-b), 2 təkbeyt (50b), ənənəvi quruluşda olan divan “ر” re – “ی” yə olmaqla 15 hərfi əhatə edir:

1) “ج” (cim) – 2 (26a); 2) “د” (dal) – 3 (26a-b); 3) “ر” (re) – 5 (25a-b) + 35 (26b-33a); 4) “ز” (ze) – 19 (33a-36b); 5) “س” (sin) – 1 (36b); 6) “ش” (şin) – 3 (36b-37b); 7) “ص” (sad) – 1(37b); 8) “غ” (ğəyn) – 1 (37b); 9) “ف” (fə) – 1(37b-38a); 10) “گ” (kaf) - 7 (38a-39a); 11) “ل” (lam) – 5 (39a-40b); 12) “م” (mim) – 6 (40a-41a); 13) “ن” (nun) – 15 (41a-44a); 14) “ه” (hə) – 15 (44a-46a); 15) “ی” (yə) – 15 (46b-50a). Göründüyü kimi “re” hərfli şeirlər iki yerdədir. Bunun səbəbini aydınlaşdırmaqda yıq. Nedim “Divan”ının ikimci nüsxəsi M- 62 şifrlidir². Həcmi 5 vərəq,, xətti nəsx, tarixi h.1139 m.1729-cu ildir. Üçüncü nüsxə B- 645 / II şifrlidi³r..211 vərəqlik əlyazmanın 64b- 211b vərəqlərini əhatələyir. Tarixi h. 1139 m.1729-cu ildir. Xətti incə şikəstəli nəstəliqdir.

Azada Musabayli

Baku manuscripts of two Turkish predecessors Vagif

SUMMARY

The predecessors, successors and followers of Molla Panah Vagif, standing at the peak of the poetic art and creativity, were in many areas of the Near and Middle East, and Turkey is no exception. The report provides scientific information from copies of manuscripts of the works of Vagif's Turkish predecessors Yusuf Nabi (1642-1712) and Ahmed Nedim (1681-1730), identified in the Institute of Manuscripts of ANAS.

¹ Rağib Paşa. Divan, ƏYİ, B- 317 / II.

² Nedim. Divaan, ƏYİ, B-62.

³ Nedim. Divan ƏYİ, B-645/II.

Vaqif haqqında məqalənin əlyazma və nəşr nüsxələri

Klassik poeziyamızın təkrarsız nümunələrini yaratmış XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Molla Pənah Vaqif haqqında monoqrafiyalar, tədqiqat əsərləri yazılmış, onun obrazı bədii nümunələrdə canlandırılmışdır. Böyük ədibimiz Məmməd Səid Ordubadinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutundakı şəxsi arxivində saxlanılan Vaqif haqqında məqaləsi bu mövzuda yazılan dəyərli əsərlər sırasındadır. 21 vərəq həcmində olan bu avtoqraf nüsxə sayə vərəqlərə bənövşəyi mürəkkəblə ərəb əlifbasında yazılmış və üzərində düzəlişlər edilmişdir. Məqalədə Vaqifin bir dövlət adamı kimi fəaliyyəti işıqlandırılmışdır. Ordubadinin Vaqif haqqında məqaləsi ilk dəfə “Maarif işçisi” məcmuəsinin 1926-cı il 4-cü sayında “Molla Pənah Vaqif” başlığı ilə, “Ədəbiyyat qəzeti”nin 1943-cü il 9-cu və 10-cu saylarında “Vaqif bir dövlət adamı kimi” sərlövhəsi ilə dərc edilmişdir. 1967-ci ildə Ordubadi irsinin tədqiqatçısı Fəridə Vəzirova bu əsəri ədibin 8 cildliyinin VIII cildinə daxil etmişdir. Onu da qeyd edək ki, alimin nəşr etdirdiyi bu məqalə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə verilmiş nümunə əsasında dərc olunmuşdur.

Vaqif irsinin tədqiqatçısı Araz Dadaşzadə “Maarif işçisi” məcmuəsində dərc olunmuş nümunəyə əsaslanaraq əsər haqqında bunları bildirir: “Şairin dini təəssübkeşliyi və əsərlərindəki təqlidçilik barədə xeyli mübahisəli fikirlər söyləməsinə baxmayaraq, M.S.Ordubadinin məqaləsi tədqiqatçı üçün müəyyən maraq doğurur. Müəllif o vaxta qədər Vaqif haqqında yazılan əsərlərin çatışmazlıqlarını haqlı olaraq tənqid edir. Vaqifin məfkurəsinə, onun yolunu davam etdirən şairlərə də fikirlər məqalənin faydalı cəhətləridir” (1, s.36).

Vaqif irsini araşdırırlar, eləcə də təzkirə müəllifləri onun həyatının iki əsas mərhələsi haqqında müxtəlif fikirlər yürütmüşlər. Bunlardan biri Qacar Şuşanı işğal etməzdən əvvəl Vaqifin Qarabağdan nə üçün çıxmaması, digəri Məhəmməd bəy Cavanşirin Vaqifi nə səbəbə qətlə yetirməsi məsələləridir ki, bunlar ayrı-ayrı mənbələrdə, eləcə də Ordubadinin məqaləsində fərqli şəkildə şərh edilmişdir.

Məmməd Səid Ordubadi “Maarif işçisi” jurnalındakı məqalədə şairin İbrahim xanla Dağıstana getməməsinin əsas səbəbini şiə olması və Dağıstanda sünni məzhəbinin hökm sürməsi ilə əsaslandırır. Lakin müəllifin bu ehtimalı sonrakı nəşrdə və avtoqraf nüsxədə göstərilmişdir. Görünür, sonralar Ordubadi bu fikrin yalnız olduğu qənaətinə gəlmişdir. Avtoqraf nüsxədə müəllif bunu başqa şəkildə şərh edir: “Əvvəla, Vaqifin vaxtli-vaxtində çəkilib getməsinə imkan vermədilər. Çünki Ağə Məhəmməd xan şəhərə girmədən beş gün əvvəl belə şəhər başıpozuqların və Məhəmməd bəy Cavanşir tərəfdarlarının əlində idi. İkinci də Vaqifin Məhəmməd xan şəhərə daxil olmadan qabaq həbsə alınması zənnilərindən ibarətdir. Lakin Ağə Məhəmməd xanın qətlindən sonra Vaqifin həbsxanadan müvəqqəti olaraq azad edilməsi şübhəsizdir. ... burası aydındır ki, Ağə Məhəmməd xanın ölümündən sonra İbrahim xanın Qarabağa dönməsi xəbərləri xanlığı əlinə götürmüş olan Məhəmməd bəyi düşündürdü. Buna

görə də o, İbrahim xanın tədbir və siyasətçə istifadə edə biləcəyi şəxsiyyətləri aradan qaldırır və öz mövqeyini möhkəm etməyə çalışırdı” (2, s.19).

Araz Dadaşzadə Vaqifin İbrahim xanla qaçmamasının səbəbini bir tərəfdən Mir Mehdi Xəzaniyə və Həsənəli xan Qaradağıyə əsaslanaraq Qarabağda olmaması ilə əlaqələndirir, digər tərəfdən “Vaqif Ağa Məhəmməd şaha sui-qəsd təşkil etmək məqsədilə qəsdən qalada qalıbmış” (3, s.652) ehtimalını irəli sürür. Akademik Əliyər Səfərli də bu fikri təsdiq edərək yazır: “Mənbələr Vaqifin İbrahim xanla getməyib şəhərdə qalmasını müxtəlif şəkillərdə izah edir, onun məqsədli şəkildə, sui-qəsd təşkili üçün şəhərdə qaldığını göstərməyə çalışırlar. Tarixi mənbələrdəki faktlar buna müəyyən dərəcədə haqq qazandırır” (4, s.647).

Akademik Həmid Araslı Vaqifin Şuşadan çıxmasının səbəbini müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq nəzərə çatdırır: “Bir rəvayətdə deyilir ki, bu zaman Vaqif muğanlı Cəmil ağa ilə birlikdə Tiflisə gedibmiş, qayıdanda tutulub. Başqa bir rəvayətdə isə onun şəhərdən gec çıxıb, xanın dalınca gedəndə gəncəli Cavad xan tərəfindən tutulub Ağa Məhəmməd şaha təslim edildiyi söylənilir. Lakin başqa rəvayətlər Vaqifin xan ilə birlikdə şəhərdən çıxmasının mühüm dövlət sirri ilə əlaqədar olduğunu təxmin etməyə imkan verir” (5, s.556).

İrəli sürülən ehtimallar sırasında Məmməd Səid Ordubadinin qənaətləri, fikrimizcə, həqiqətə daha yaxındır. Yəni Vaqifin Şuşadan çıxmasına Məhəmməd bəy tərəfdarlarının imkan verilməməsidir.

Vaqif ilə Məhəmməd bəy Cavanşir arasında olan müxalifətə, bu böyük dövlət adamının nə üçün öldürülməsi məsələsinə gəldikdə, Ordubadi bir çoxlarının bu düşmənliyin səbəbini qadın məsələsi ilə əlaqələndirdiklərini bildirərək bunu siyasi savadsızlıq və avamlıq kimi qiymətləndirir, eyni zamanda, bu olayı Puşkinin həyatındakı oxşar hadisə ilə müqayisə edir: “Vaqifin qadını ilə Məhəmməd bəy Cavanşirin sevgi əlaqələrinə aid həqiqəti aydınlaşdırmaq üçün Rusiya çarı I Nikolayın böyük rus şairi Puşkinin qadınına qarşı qoyduğu qanlı sevgini göstərmək çox uyğun və çox da əlverişli bir misaldır. Puşkin çarizm üçün ən zərərli və düşmən bir şəxsiyyət idi. Onun qadını olduqca gənc və gözəl idi. Şair isə öz qadınına həddindən artıq sevirdi. Buna görə də qanlı çar şairə qarşı düzəltdiyi sui-qəsd qadın və ailə məsələsindən başladı və bədbəxtliyin məhvedici toxumlarını şairin ailəsi içərisinə səpdi. Bununla da namusunu güzəştə getmək istəməyən inadkar və mübariz şairin vaxtsız ölümünə imkan yaratdı. Buradan da biz görürük ki, Məhəmməd bəy Cavanşirin Azərbaycan şairi Vaqifin gözəl və gənc qadınına elan etdiyi sevgilər də mənə və mündəricə etibarını ilə I Nikolayın Puşkinin qadınına elan etdiyi sevgidən heç də fərqli deyildir (2, s.17).

Vaqifin həyat və fəaliyyətini araşdıran Əliabbas Müznib Məhəmməd bəy Cavanşirlə şair arasında olan ixtilafı belə şərh etmişdir: “... yazıq Vaqif Ağa Məhəmməd xanın cəngindən qurtarmışsa da, Məhəmməd bəyin əlindən qurtara bilməmiş, arvadı Qızxanımın gözəlliyi yolunda oğlu Əliaga ilə Cıdır düzündə öldürülüb basdırılmışdır” (6, s.81).

Ədəbiyyatşünas Firidun bəy Köçərli Vaqifin qətlinin səbəbinin onun İbrahim xanla yaxın olması və qadın məsələsi ilə əlaqələndirmişdir. Köçərli Vaqifin öldürülməsinin bir səbəbini də göstərir: “... Bir para bədxahlar özlərinin səlahiyyəti üçün Məhəmməd bəyi təhrik etmişdilər ki, Molla Pənəhi öldürsün, ta ki, onlar Məhəmməd bəyin hüzurunda sahibi-kar və nəfbərdar olsunlar” (7, s.170).

Mətnşünas alim Salman Mümtaz Vaqifin qətlini bir tərəfdən qadın məsələsi ilə əlaqələndirirdisə, digər tərəfdən siyasi səciyyə daşdığını qeyd edirdi: “Vaqifin ən yaxın dostları, hətta

həmişə yaxşılıq eyelədiyi kimsələr belə zahirdə Məhəmməd bəy Cavanşir ilə Vaqifin uyuşduğunu görərkən gizli-gizli şeytənətə, səayətə başladılar. Məhəmməd bəy tərəfindən biçarə Vaqif üçün hazırlanmaqda olan faciəyi-dilxəraşın bir an tez oynanması üçün gecə-gündüz çalışıb çabaladılar. Səayət edənlərin əllərindəki dəstəviz Vaqifin fəvqəladə aqil, sadıq və siyasi bir şəxs olması idi” (8, s.65).

Araz Dadaşzadə çox doğru olaraq belə qənaətə gəlir ki, “bütün Qarabağda məşhur qocaman şair və dövlət xadiminin yalnız arvad səbəbinə öldürüldüyünü düşünmək sadələvh-lükdən başqa bir şey deyildir. Məmməd bəy Cavanşir də Ağa Məhəmməd şah kimi Vaqifi aradan götürməyə çalışarkən, hər şeydən əvvəl, şəxsi narazılığını deyil, prinsipial ixtilafları düşünürdü. Məhəmməd bəyin Vaqiflə olan toqquşması məhz siyasi toqquşma daşıyırdı” (1, s.79).

Yuxarıda göstərilən məsələlərlə yanaşı Məmməd Səid Ordubadinin Vaqif haqqında məqaləsinin avtoqraf və nəşr variantlarını nəzərdən keçirdiyimiz zaman nüsxə fərqləri də nəzərə çarpdı. Nəşr variantı kimi Məmməd Səid Ordubadi əsərlərinin 1967-ci ildə dərc olunmuş səkkizinci cildi götürülmüşdür (9). Bu fərqlər müxtəlif yönərdən özünü göstərir. İlk növbədə sözlərin və söz birləşmələrinin fərqli yazılışını qeyd edək:

Əlyazmada Nəşrdə

*şərəfi müdafiəçisi
daha açığı başqa sözlə
istiqlamət göstərən istiqamət verən
Qubinski qubalı
Qafqaz xalqları Azərbaycan
kultura mədəniyyət
çıxandan sonra müstəsna olmaqla
o kimi yazılarda bu cizma-qaralarda
diqqət verməmişlər fikir verməmişlər
qazanıla bilər oyadıla bilər
nümayiş hərəkət
geri düşmüş əskimiş
izmehlal tənəzzül
nəhv növ
İran intriqasının daxili intriqanın
zərərli qorxulu*

2. Nəşr variantında bəzi sözlər ixtisar edilmişdir. Məsələn, məqalənin adı avtoqraf nüsxədə “Şair Vaqif bir dövlət adamı kimi” gedirsə, nəşr variantında “şair” sözü, “yüksək və bədi bir zövqə malik olan Vaqif kimi gözüaçıq bir şair dərin və dəyərli bir siyasi düşüncəyə malik olmaya bilməzdi” cümləsində “və dəyərlili” sözləri ixtisar edilmişdir. Eyni zamanda əlyazmada olan bəzi cümlələr, bəzən isə bütöv bir abzas nəşr variantında verilməmişdir. XVIII əsrin birinci yarısında Azərbaycanın siyasi vəziyyəti, Qarabağ xanlığının durumu, təzkirə müəllifləri haqqında fikirlər, eləcə də Vaqifin “Görmədim” müxəmməsinin avtoqraf nüsxədə verilmiş birinci bəndi nəşr variantında yoxdur.

3. Əlyazmada olan bəzi uyğunsuz söz və ya söz birləşmələri nəşr variantında anlaşılan şəkildə verilmişdir. Əlyazmada “Ümumiyyətlə, Vaqifi yazmaq istəyənlər” birləşməsi “bir çox

hallarda Vaqifi tanıtdırmaq istəyənlər” şəklində, “komandası olaraq” birləşməsi “komandası altında olaraq” şəklində verilmişdir. Onu da nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, əlyazmada əksər hallarda ixtisar edilmiş mənsubiyyət şəkilçiləri nəşr variantında verilmişdir. Məsələn, “*Vaqif gördüyü müdafiə tədbirləri həyata keçirilməsəydi, İbrahim Xəlil xan Qarabağı da İraklinin Tiflisi kimi dəhşətli qətl və qırğınlar qarşısında qalacaq idi*” cümləsində “*Vaqif*” və “*xan*” sözlərindəki şəkilçilər nəşr variantında bərpa edilmişdir.

Əlyazmada konkret bir ilin tarixi, konkret bir insanın və ya əşyanın adı cəm halda verilsə də, nəşr variantında ixtisar edilmişdir. Qeyd edilən uyğunsuz ifadələrin olmasına baxmayaraq, Məmməd Səid Ordubadinin “Şair Vaqif bir dövlət adamı kimi” məqaləsinin əlyazma variantı daha dolğun və mükəmməldir.

Ədəbiyyat:

1. Dadaşzadə A. Molla Pənah Vaqif (həyat və yaradıcılığı). Bakı: Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı, 1966.
2. Ordubadi M.S. Şair Vaqif bir dövlət adamı kimi. AMEA ƏYİ, f.14, sax.vah. 430.
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cilddə, III c., Bakı: Elm, 2009.
4. Səfərli Ə., Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. (Qədim və orta əsrlər tarixi). Bakı: “Ozan” nəşriyyatı, 2008.
5. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Üç cilddə, I cild. Bakı: Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı, 1960.
6. Müznib Ə. Azərbaycan ədəbiyyatından seçmələr. Transfoneliterasiya, tərtib, ön söz, qeydlər və lüğətin müəllifi Qətibə Vaqifqızı. Bakı: Elm və təhsil, 2011.
7. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cilddə, I cild. Bakı: Elm, 1978.
8. Mümtaz S. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı: Yazıçı, 1986.
9. Ordubadi M.S. Əsərləri. Səkkiz cilddə, VIII cild. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1967.

Naila Samadova

The manuscript and printed copies of the article about Vaqif

SUMMARY

In Mammad Said Ordubadi’s personal archives kept in the Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of ANAS is preserved an autographic work about Molla Panah Vaqif. This work, written in the Arabic script differs from Ordubadi’s other samples of the same name published in the “Enlightenment worker” journal in 1926 and “Literary Newspaper” in 1943.

The article interprets the thoughts of the literary critics on the two main stages of Vaqif’s life and pays attention to the differences of the manuscript and printed copies in Ordubadi’s article about Vaqif.

M.P.Vaqifin “Hayıf ki, yoxdur” qoşmasının mətn sistemi və bədii məzmunu

M.P.Vaqif yaradıcılığında elə poetik nümunələr vardır ki, arxasında şairin həyatının, yaradıcılığının, mühitinin bir sıra məqamlarını əks etdirəcək hadisələr dayanır. Məsələn, “Bax”, “Tüfəng”, “Kür”, “Göndərmiş” və s. şeirləri buna nümunədir. “Hayıf ki, yoxdur” qoşması da bu sıradadır. Bu qoşma müxtəlif səpkili təhlillərin mövzusu olmuş, xalq arasında maraqlı əhvalatların danışılması ilə diqqət mərkəzində dayanmışdır. M.Y.Qarabaği, F.Köçərli, S.Mümtaz, Ə.Müznib, Y.V.Çəmənəminli, H.Araslı, A.Dadaşzadə, N.Cəfərov, İ.Həbibbəyli, Y.Babayev və başqaları “Hayıf ki, yoxdur” qoşması ilə bağlı elmi-nəzəri, publisistik səciyyəli qənaətlər irəli sürmüşlər. Bütün təhlillərdə “Hayıf ki, yoxdur” qoşması fonopoetik, morfo poetik, sintaktik sistemin mükəmməlliyi ilə diqqəti cəlb edir və mükəmməl ədəbiyyat nümunəsi kimi ciddi faktlara çevrilir. M.Y.Qarabaği “Məcmueyi – Vaqif və müasirini digər” təzkirəsində dörd bənd vermişdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas F.Köçərli yazır: “İbrahim xan bir vaxtı Tiflisə səfər edəndə Molla Pənahı dəxi özü ilə aparıb və əsnayi-rahda Molla Pənah xandan izn alıb öz vətənini və qohum əqrəbasını ziyarət etmək üçün gəlir. Və lakin burada bir neçə gün iqamət etdikdən sonra öz əhli-əyalının müfariqətinə tab gətirməyib, münasibi-hal bu fərdləri deyibdir:

Vətən xoşdur, deyə Vaqif, məni çəkdin Salahlıya,
Nədir onda səlahın kim, çü yarı-canfəza yoxdur.
Əzəl başdan şəkərləblər olurdu Sarıqamışda,
Gəlib sordum sorağın, şimdi onlardan səda yoxdur” (5, 160)

M.P.Vaqifin Qarabağ xanlığında olarkən doğma yurda gəlişi ilə bağlı müxtəlif əhvalatlar, rəvayətlər yaranmışdır. Bunun bir tərəfində və əsas olanında Vaqifə, böyük şairə olan sonsuz vurğunluq dayanırsa, digər tərəfində baş verən hadisələrin reallığı durur. F.Köçərlinin M.P.Vaqiflə bağlı yazdığı oçerkdən verdiyimiz nümunənin əsasında da bu dayanır. Ə.Müznib M.P.Vaqifin yaradıcılığı haqqında qənaətkərini bölüşərkən vurğulayır ki, “hətta ədəbiyyatda yüksəlişi o qədər olmuş ki, haqqında söylənən təqdir və təhsin mənqibəsi Vaqifin haqqında da söylənmişdir. Mirzə Yusif Qarabağinin yazdığına görə, İbrahimxəlil xan səfərlərinin birində piyada qoşunu ilə Kür nəhri qırağında çox yubandığından məiyyəti ilə gedənlər darıxıb Molla Pənahdan Şuşaya qayıtmaq və bir çarə eləməyi rica etmişlər” (8, 77-78). Ə.Müznib sonra Molla Pənahın altı bəndlik “Bu yerdə” rədifli qoşmasını verir, ki biz ondan üç bəndini “Kür qırağında”nın ilkin variantı kimi fikrimiz müqabilində təqdim edirik.

Siyahel görmədinm Kür qırağında,
Məgər heç yaşılbaş olmaz bu yerdə.
Tərlan könlüm yenə uca dağlara,
Havalanıb hərgiz qonmaz bu yerdə.

Bu diyarda kolağı yoq, kətan yoq,
Sinəmə müjgan oxun atan yoq,
Sərxoş durub bir nəzakət qatan yoq,
Heç sövdəkar fayda bulmaz bu yerdə.

Yarın xəyalıyla bu gün mən şadam,
Ğəribliyə düşsə qan ağlar didəm,
Pərisi yanında olmayan adam,
Nə yaxşı sağ qalır, ölməz bu yerdə. (8, 77-78).

Verilən məlumatlara görə, M.P.Vaqif bunu “xanın məclisində oqutmuşsa da bir nəticə verməmişdir”. Bu şeir Vaqif ruhunun özünəməxsusluğunu və birxətliyi aydınlaşdırmaq, “Hayıf ki, yoxdur”un mahiyyətini ortaya qoymaq baxımından daha çox önəm kəsb edir. Burada ciddi görünəcək bir sıra müəyyənləşməli məqamlar var.

- a) Vaqif yaradıcılığının məzmun qaynaqlarını aydınlaşdırmaq baxımından;
- b) xalqın şairə məhəbbətinin ifadəsi kontekstində;
- c) xanın Vaqif sözünə, şəxsiyyətinə verdiyi qiymət müstəvisində;
- ç) Qarabağ xanının Qazağa səfərinin poetik ifadəsi anlamında;
- d) Vaqifin vətən, yurd sevgisini ehtiva etmək baxımından;
- e) XVIII əsr Azərbaycan şeirinin enerji qaynaqlarını müəyyənləşdirmək cəhətdən;
- ə) şeirin özünün poetik mətninin bütövlüyü, uğurluluğu, mətn informasiyası kontekstində və s.

S.Mümtaz “Rudəki və Molla Pənah Vaqif” adlı məqaləsində ciddi tipoloji təhlillər aparmış və vurğulamışdır ki, “ustad Əbülhəsən Rudəki ilə böyük Molla Pənah Vaqifin bir-birlərinə oylə çox bənzəyiş və münasibətləri vardır ki, bunları bir azacıq təəmmül ilə nəzər-diqqətdən keçirsək filfövr təsdiq etmək məcburiyyətində qalacağıq” (8, 262). Əlbəttə burada ciddi paralelləri zəruri edən kifayət qədər məqamlar var, ən başlıcası, Rudəki milliliyi ilə Vaqif milliliyi, onun təzahür tiplərinin hansı səviyyədə görünüşü məsələsidir. “Hayıf ki, yoxdur” səviyyəsində aparılan müqayisələr tarixi olayın özünəməxsus ifadəsi və xalq məişəti ilə bağlantıları baxımından da bu iki sənətkarın yaxınlıqlarını düşünməyə əsas verir. Salman Mümtaz yazır: “Ustad Əbülhəsən Rudəki Sasaniyan dövlətinin üçüncü hökmdarı Nəsr ibn Əhməd zamanında, yəni IV əsr hicrinin əvvəllərində yaşayaraq hökmdarı – məzkurun nədimi-xası olmuşdur. Çəhar məqaleyi–Nizami Əruzi ilə “Təzkireyi-Dövlətşahi”nin söylədiklərinə nəzərən Nəsr ibn Əhməd üzərində əşari-Rudəkinin böyük bir təsiri var imiş. Ona dəlil olmaq üçün bu fəqərəni hekayət edirlər. Nəsr ibn Əhməd mərkəz hökuməti olan Buxara şəhərini buraxıb Herat şəhərinə hicrət etmiş və Heratın abü havası ilə imtiaz etdiyindən dolayı bir daha Buxaraya dönməyi xatirinə gətirməyirmiş. Ümərəyi-dövlət Ustad Rudəkiyə müraciət edərək padşahi Buxaraya qaytarmaq üçün bir müəssir mənzumə inşad etməsini rica edirlər” (6, 263). Göründüyü kimi, bu tipik hadisə böyük sənətkarların tale yaxınlığını, həyatda, etnosun taleyüklü məsələlərində nə qədər önəmli rol oynadığını aydınlaşdırır. Vaqif poeziyası müqayisələrdə, ciddi tipoloji təhlillərdə daha çox üzə çıxır və həm də Vaqif böyüklüyünü aşkarlayan fakta çevrilir.

Kür qırağının əcəb seyrangahı var,
Yaşılbaş sonası, hayıf ki, yoxdur.

Ucu tər cığalı siyah tellərin,
Hərdən tamaşası, hayıf ki, yoxdur.

Qış günü qışlağı Qıraqbasanın,
Gözüdür aranın, cümlə cahanın,
Belə gözəl yerin, gözəl məkanın,
Bir gözəl obası, hayıf ki, yoxdur. (10, 103)

M.P.Vaqif düşüncəsində xalq həyatı bütün olanları, təbii boyaları, dağı, daşı, bulaqları, gülü-çiçəyi, insanların məişəti, qayğıları ilə bir bütöv olaraq təsvir olunur. Burada Kür qırağının əcəb seyrəngahı timsalında məqsədi müqabilində çatışmamazlıqları, daha nələrin olmalı olduğunu sadalayır, yaşılbaş sonasından əlavə, “ucu tər cığalı siyah tellərin” də olmadığını təəssüf hissi ilə qeyd edir. S.Müşmtaz bu şeiri əvvəlki “siyahtel görmədimm Kür qırağında” misrası ilə başlayan variantın məsələni həll etməyəcəyini görüb xanəndələrin oxuduğu məqamda bədahətən söylədiyini və “xanəndələr yenidən xidmətində oxusunlar” istəyilə dediyini qeyd edir. S.Mümtaz onu da əlavə edir ki, “bizcə, hər iki kəlam lətif və mənidardır. Hələ tarixi əhəmiyyətinə nəzərən qiyməti -ədəbiyyələri daha yüksəlir. Ustad Əbülhəsən Rudəkinin əşərində bir rəssamlıq, bir parlaqlıq vardır. Amma Molla Pənah Vaqifin mürəbbəatına gəldikdə məsələ ayrı bir əhəmiyyət alır. Şair Kür qırağını tam bir rəssam kimi təsvir etmişdir. Biz əgər bu mənzuməni bir mahir rəssama təqdim eyləsək ki, kəlamın mövzui-simasını incə qələm ilə rəngarəng olaraq təsvir etsin. Nəticədə oylə bir tablo meydana çıxar ki, o tablolu böyük şairimiz müşkaf təbii və incə düşüncəsi ilə qayət mövzun və lətif bir surətdə təsvir edə bilmişdir” (6, 266). Doğurdan da, M.P.Vaqif şeiri təkcə bunda və yaxud da digər haqqında danışdıqlarımızda deyil, bütünlükdə bir qeyri-adiliyi, ecazkarlığı, oxuduqca oxunaqlığı zəruriləşdirir. “Kür qırağının əcəb seyrəngahı”nda olanlar və olmayanları xatırlaması da bunu bir bütöv olaraq təsdiqləyir. Burada tarixilik və bədiilik bir bütöv və toplum olaraq qovuşur, biri digərini zintətləndirir. Vaqifin poetik istedadının imkanlarının sərhədsizliyini, onun şeir texnologiyasında nələrin və hansı səviyyədə olanların simmetriyasını, simasını aşkarlayır.

Çoxdur ağ bədənli, büllur buxaqlı,
Lalə zənəxdanlı, qönçə dodaqlı,
Amma şirin dilli, açıq qabaqlı,
Könül aşinası, hayıf ki, yoxdur.

Havasından torpağının, yerinin,
Dadızmaz dəhanın, ləbi-şirinin,
Pəri çoxdur, nə fayda heç birinin,
Adamlıq ədası, hayıf ki, yoxdur. (10, 103)

Bu mətn bir istiqamətdə vətən müqəddəsliyini, onun əsrarəngizlikləri nisbətində eyni zamanda çatışmamazlıqları, hətta bəzi məqamlarda dəyər anlamında ciddi mənəviyyatı işarələyir. Akademik İ.Həbibbəylinin də diqqətini məhz bu məqamlar bir tərəf kimi daha çox cəlb edir və doğru olaraq vurğulayır ki, “Molla Pənah Vaqifin “Hayıf ki, yoxdur” şeiri şairin yaradıcılığındakı nikbin ruhun təzadlı məqamlarını ortaya qoyur. Şeirdəki “Kür qırağı” yer adı Azərbaycan ədəbiyyatında yeni doğulan ölkə coğrafiyası anlayışının parlaq nümunəsidir. Həm də “Kür qırağı” adlandırılı biləcəkdir bu şeir “əcəb seyrəngahı”, “qış günü qışlağı”, “gözəl

obası”, “adamlıq ədası” cümlə-cahana örnək olan Vətən torpağı idealının tərənnümünə həsr olunmuş bənzərsiz poetik nümunəsidir. Şeirdəki “hayıf ki, yoxdur” ifadəsi dərin mənası və məntiqi ilə “niyə də olmasın ki”, yaxud “olmalıdır” kimi başa düşülməlidir. Bu, Kür qırağının timsalında bütövlükdə Azərbaycan ölkəsi haqqında yazılmış dərinmənalı şeirdir” (4, 7). Azərbaycan xalqının zəngin yazılı və şifahi düşüncəsində buna yaxınlıqda görünən akademik dediyi kimi, N.Gəncəvinin “Bərdənin tərif”i” vardır. Tamamilə fərqli və bəlkə də üzə görünür, ancaq mahiyyəti və alt qatında olanları ilə vətən timsalında dünya şöhrətli “Koroğlu” dastanımızda Çənlibel kimi klassik nümunə var. S.Vurğunun “Göylərə baş çəkər Göyəzən dağı” da bir xətdə “Kür qırağını”–Vətəni təqdim etmə baxımından qovuşur. Məhz bu səbəbdən də Vaqif poeziyasının semantik məzmunu, metaforik xarakteri görünənlərdən, daha doğrusu üzə olanlardan qat-qat dərinlərə bağlanır. Sadalananlar olanlar və olmayanlar müstəvisində bir arzulamanı “akademikin dediyi kimi, “niyə də olmasın” cavablandırır.

Ucu əşrəfili, bulut kimi saç,
Dal gərdəndə hər hörüyü bir qulac,
Kəlağayı əlvan, qəsabə qıyğac,
Altından cunası, hayıf ki, yoxdur.

Zər haşiyə al nimtənə üstündə,
Xallar üz yanında, çənə üstündə,
Buxağın altında, sinə üstündə,
Zülfün burulması, hayıf ki, yoxdur. (10, 103)

Bu tip təsvirləri biz ustad sənətkarlarımızın, aşıqların yaradıcılığında görmüşük. Aşiq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri öz şeirlərində, eləcə də dastanlarımızda təsvir, təqdim və tərənnüm etmişlər. “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Əsli və Kərəm”, “Abbas və Gülgəz”, “Aşiq Qərib”, “Tahir və Zöhrə”, “Şahzadə Əbülfəz” və s. kimi şedevrlər öz bətnində bu və buna bənzər nümunələri bəsləyir. M.P.Vaqif də məhz həmin düşüncədən gələnələrə öz əlavələrini, istedadının əlçatmazlığı səviyyəsində olanları da qatmış və yazılı ədəbiyyata bunun gərəkliyini göstərmişdir. Məhz böyük şairimiz S.Vurunun dediyi kimi bunlar “könlünü bəsləmiş sazlar elində” olanlardan gələnələrdir. Ədəbiyyatşünas Y.Babayev isə bir başqa müstəvidə “...bunlar sırf milli (və ya milliləşmiş) geyim-əşya elementləridir. Deməli, XVIII əsr şairi poetik obrazı milli qiyafədə təqdim edir. Onun libasından milli mənsubiyyəti bəlli olur. Mücərrəd qiyafə real milli libasla əvəz olunur”. (3, 724). Yuxarıdakı misralar XVIII əsrdə etnosun geyim mədəniyyətini, etnoqrafik həyatını aydınlaşdırmaq üçün əvəzsiz faktdır. Ümumiyyətlə, Vaqif yaradıcılığının etnoqrafik xətti təəssüf ki, indiyə qədər ayrıca sistemli təhlillərə çevrilməmişdir. S.Mümtaz öz təhlillərində Vaqif təsvirinin əzəmətini konkret bir epizodda verir və bizim üçün maraqlı olan bu təsvirin arxasında dayanan hadisənin məhz Vaqif şeirinin qüdrətinə istiqmətlənməsidir. O yazır ki, “Molla Pənah Vaqif yeganə nuri-didəsi olan öz oğlu Əlağaya şeir ilə sifariş edir ki, sayıqladığı məziyyətləri, gözəllikləri, havi bir nimtənə alaraq Qarabağa gətirsin və bunun bulunması üçün ayaqlarına dəmirdən nəleyin geyibən və əlinə dəmir əsa alaraq bütün dünyanı dolaşsın hər dürlü insanlar ilə görüşüb hər bir guşəni, xüsusən Təbriz şəhərini arasın, bulmazsa boylə bir rəxti-dilaviz toxutdurub anası üçün töhfə gətirsin” (6, 267).

Bir nimtənə kim ta ola zərbəft nikutər – diba ana möhtac,
Mətnində bütün rabitə mövzun və sərəsər – tək haşiyə qıyqac,
Üstündə anın aşiqü məşuq müsəvvər – dil şövqünə minhac,
Yulduza şəbiyə nəqş yeri göy kimi əxzər – nəzzarəsi bihac,
Piri-nəzəri əhl tamaşaya müqərrər – hər butəsi amac,
İçində anın şölə verə tələti-dilbər – ta bəndeyi vəhac,
Görən deyə bu mahdir ol çərxi-nur əxtər – ya bəhri-pir əmvac,
Kəbə evinin örtüyünə tuta bərabər – simasını həccac,
Gər daməni düşsə ələ əlbəttə tez eylər – bizdən qəmi ixrac,
Əndişə nə itdir çıxı bir də çəkə ləşkər – könlünü edə tarac. (6, 267).

Göründüyü kimi, bu şeirdə də təsvir olunanlar özü ilə bağlı əhvalat və rəvayətləri formalaşdırmışdır. Vaqifin əzəməti, qayeyi-amalı Azərbaycan ədəbiyyatının yeni istiqamətini, yüz illər boyu mücərrədlikdə çarpışan və orta əsrlərin dolanbaclarında müdrikləşən və həm də qocalan sistemini yeni istiqamətə yönləndirmək idi. Bunun texnologiyasını, həm heca vəznində, həm də xalq şeiri üslubunda yazdıqları ilə Vaqif reallaşdırdı. Bütün bunlarla M.P.Vaqif Azərbaycan realist düşüncəsinin, ədəbiyyatın beşiyi başında dayanır. Beş bənddən ibarət olan bu nümunənin iki bəndini S.Mümtaz nümunə olaraq verir, biz isə bir bəndin əzəmətində çatdırmaqla kifayətlənirik.

Çünki yorğunuyam mən bu yolların,
Qaydasını billəm hər üsulların,
Gümüş biləklərin, bəyaz qolların,
Sarı kəhrəbası, hayıf ki, yoxdur.

Vaqif haqdan dilər lütfü kərəmlər,
Belə yerdə gəzən, vallah, vərəmlər,
Yenə yada düşdü bizim sənəmlər,
Getməyin binası, hayıf ki, yoxdur. (10, 104)

Vaqif yaradıcılığı, bütün olanları ilə Azərbaycan bədii düşüncəsində təkə ədəbiyyat hadisəsi deyil, bu əlbəttə bir tərəfdir, Vaqif həm də etnosun ruh məsələsidir. Milli-mənəvi, ictimai, siyasi, əxlaqi, bədii-estetik dünyagörüşünün təqdim nümunəsidir. Məhz bu səbəbdən də “Vaqifin “Kür qırağı” şeiri Azərbaycan coğrafiyasının bənzərsiz poetik tərcümanı olan qiymətli lirika nümunəsidir. “Hayıf ki, yoxdur” mətləbi Vaqifin nikbin realizminin ağırlı çalarlarının bədii ifadəsidir” (4, 7). “Kür qırağının əcəb seyrangahı var”la getməyin binası, hayıf ki, yoxdur” arasında olanların bütünlükdə mahiyyəti milli-mənəvi dəyərlərə, Vətən müqəddəsliyinin izharına, etnos əxlaqın, etnoqrafik yaddaşın ifadəsinə hesablanmışdır. Vaqif “Kür qırağında olanları “getməyin binası, hayıf ki, yoxdur” deməklə yekunlaşdırır. Buradakı poetik sistem təkə sadalananlarla, olub-olmayanlarla səciyyələnmiş, həm də formanın əlahiddəliyi, uğurluğu, yüksək struktur sxemin əvəzsizliyi ilə qeyri-adiləşir, sirə, ecazkarlığa çevrilir. Vaqif yaradıcılığının poetik sistemi elə bir bütövü, özünəməxsusluğu işarələyir ki, onun ecazkarlığının elmi-nəzəri təhlillə açımı mümkünsüzdür və üst qatda olanlar timsalındadı, alt qatda olanların izahı isə ancaq və ancaq duymaqla mümkündür ki, yazıya gətirilməsi isə müşküldən də müşküldür, daha doğrusu mümkünsüzdür.

Ədəbiyyat:

1. Abid Ə. Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi. Bakı, Elm və təhsil, 2016, 240 s.
2. Araslı H. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, Azərbaycan Universiyeyi nəşriyyatı, 1956, 326 s.
3. Babayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, Elm və təhsil, 2014, 760 s.
4. Həbibbəyli İ. Erkən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli yaradıcısı. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərlər məcmuəsi. 2017, № 1, s. 4-9.
5. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, I c., Bakı, Elm, 1978, 598 s.
6. Mümtaz S. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı, Yazıçı, 1986, 445 s.
7. Mümtaz S. Rudəki və Molla Pənah Vaqif. "Füqərə füyuzatı" jurnalı, 1920, № 2, səh. 18-21
8. Müznib Ə. Azərbaycan ədəbiyyatından seçmələr. I kitab, Bakı, Elm və təhsil, 2011, 348 s.
9. Nəvvab M.M. Təzkireyi Nəvvab. Bakı, Azərbaycan, 1998, 560 s.
10. Vaqif M.P. Əsərləri. Bakı, Azərnəşr, 1957, 248 s.

Makhmud Allahmanli

Textile system and artistic content of M.P.Vagif's "Hayif ki, yoxdur" poetry

SUMMARY

One of the most prominent artists of the 18th century Azerbaijani poetry is M.Vagif. The "Hayif ki, yoxdur" inscription is characterized by its specificity in its creativity.

Serious facts are behind them. His poetic system is essentially the essence of the content that he expresses. M.Vagif discovered the uniqueness. It is chosen by its proximity to folk literature traditions. The influence of the Karabakh environment is expressed by the proximity of the people. "Hayif ki, yoxdur" is a great literary event that can stand at the level of classical examples of Azerbaijan and world poetry.

Molla Pənah Vaqif haqqında rəvayətlər – tarixi şəxsiyyət və xalqın təfəkküründə olan ideal qəhrəman

Xalq öz qəhrəmanını idealizə etdiyi zaman əsrlər boyu milli təfəkkürdə formalaşmış qəhrəman tipi qəlibini ona tətbiq edir. Xalqın təfəkküründəki qəhrəman tipi və real tarixi şəxsiyyət müqayisə edilir. Nəticədə xalqın arzu etdiyi, xəyali qəhrəman obrazı formalaşır. Bunun üçün idealizə olunmuş şəxsiyyətin yaşadığı dövrdən ən azı iki əsrin ötməsi lazım olur. Bəzən olur ki, bir real tarixi şəxsiyyətin başına gələn hadisə başqa bir şəxsə aid edilir. Yaxud oxşar hadisələrdən ortaq bir motiv yaradılır, həmin şəxsin idealizə olunması, hətta müqəddəsləşdirilməsi baş verir. Həmin qəhrəmana möcüzələr belə aid edilə bilər.

Elm və texnikanın inkişaf etdiyi, hər bir tarixi hadisənin sənədləşdirildiyi dövrdə bu proses yavaş-yavaş aradan qalxsa da, mücərrəd insan təfəkkürünün fantastikaya meyilli olması bədii ədəbiyyatda, xüsusən də xalq yaradıcılığında yenə də öz təsirini göstərir. Bunun nəticəsidir ki, əfsanə və rəvayətlər müasiri olduğumuz dövrdə də yaşayır və sevilir.

Şifahi xalq ədəbiyyatının epik növündə xüsusi fərqləndirilən iki janr: əfsanə və rəvayətin sərhədi belə müəyyənləşdirilir ki, real olmasa da, mövcud olması insan təfəkkürünə uyğun gələn hadisələrin nəql olunması rəvayət, realılıqla heç cür uyuşmayan hadisələrin nəqli isə əfsanə adlanır.

Folklorşünas alim Paşa Əfəndiyev haqlı olaraq qeyd edir ki: “Əsatir, əfsanə və rəvayət forma etibarilə bir-birinə yaxın olub tarixi inkişaf prosesində biri digərinə çevrilə bilər” (1, 129). Beləliklə, real tarixi şəxslərlə bağlı hər bir rəvayətdə də bir əfsanə izi görünməkdədir.

XVIII əsr Azərbaycan tarixinin və ədəbiyyatının ən parlaq simalarından biri olan Molla Pənah Vaqif haqqında rəvayətlər də məhz bu prinsip etibarilə formalaşmış. Şairin elə yalnız adı ətrafında silsilə rəvayətlər yaranıb. Bu rəvayətlər nəql olunduqca cilalanıb, müəllifli ədəbiyyata keçdikdə stabilləşib, lakin yenə də inkişafını tam dayandırmayıb.

Vaqif haqqında rəvayətlər “Qarabağnamə”lərdə yer alan hadisələr, tarixi roman tipli silsilə ədəbi əsərlərdə verilən qeydlər vasitəsilə arınıb, hamının qəbul etdiyi fakta çevrilib. Lakin yenə də bir hadisə və ya faktın izahını verən bir neçə təsvir nümunəsi, rəvayət variasiyası meydana gəlib.

Bu rəvayətlər illərlə xalq arasında dolaşmış. Ağızdan-ağıza keçib. Nəhayət, milli folklorumuzun yığılması zamanı toplayıcılar tərəfindən yazıya alınmış, faktlaşdırılıb. Həmin sənədlər sonralar “İki od arasında” romanı, “Vaqif” dramı kimi sənət şedevrlərinin yaranmasına səbəb olub.

Belə nümunələrin toplanması işi ilk olaraq XIX əsrdə başlasa da, XX əsrdə daha intensiv xarakter alıb. Mirzə Fətəli Axundovun, Əhməd bəy Cavanşir, Hüseyn Əfəndi Qayıbovun və digərlərinin qeydlərində, Firidun bəy Köçərlinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair tədqiqatlarında, Salman Mümtazın məqalələrində bu rəvayətlərə geniş yer verilib.

Azərbaycan ədəbiyyatına dair tarixi materialları toplayan Kamran Məmmədovun “Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr” adlı kitabında da Vaqif haqqında belə rəvayətlər

silsilə təşkil edir. Həmin rəvayətləri Firidun bəy Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı” ikicildliyində verilən Vaqif haqqında rəvayətlərlə müqayisə etdikdə hər iki müəllifin eyni mənbədən qidalanığını cəsarətlə söyləmək olar.

Yuxarıda haqqında danışdığımız “Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr” adlı kitabda Kamran Məmmədov Vaqif haqqında səkkiz rəvayət verir. Rəvayətlərdən birincisi Vaqifin bütöv adının qarşısında yer alan “Molla” sözünün xalq arasında elə indiki anlamda molla – din xadimi kimi dərk olunması ilə bağlıdır. Lakin bu rəvayət Vaqifin öz dövrünün fırıldaqçı mollalarından fərqləndiyini, açıqfikirli ziyalı olduğunu göstərir, eyni zamanda onun hazırcavablığını da nümayiş etdirir.

Rəvayətin qısa məzmunu belədir ki, İbrahim xan bir çobanın iri cüssəli itinə göz dəyməsin deyər dua yazdırmasını öyrənir və bunun dini-şəriətə xilaf olduğuna görə bu duanı yazan molla cəzalandıracağını bildirir. Həmin duanı yazan molla Vaqif olduğu məlum olur. Vaqif bunun dua deyil, “məzah” – zarafatına bir şeir parçası olduğunu deyir. Vaqif bunu etməsə idi, Şuşa mollaları çobanın zəhməthaqqı olaraq təklif etdiyi iki qoyunu əldə etmək üçün dinə xilaf iş tutacaqlarını bildiyindən bunu etdiyini deyir. Xan məsələni araşdırır, bunun həqiqət olduğunu biləndə hazırcavab molla saraya yanına aparır (Bax: 2, 41-42).

Molla Pənah Vaqifin Qarabağ xanının sarayına ilk dəfə gətirilməsi və ya dəvət olunması ilə bağlı bir neçə digər rəvayət də var. Belə rəvayətlərdən birində Vaqifin adının əvvəlində yer alan həmin “Molla” sözü məktub yazan mirzə anlamında izah edilir. Rəvayət belədir ki, bir qarı Gəncədə həbsdə olan oğlunu azad etdirmək üçün Qazaxdan Gəncəyə yeni köçən Vaqifə ərizə yazdırır. Qarının ərizəsi Cavad anın çox xoşuna gəlir. Bundan sonra ona yazılacaq bütün ərizələrin Molla Pənahın yazmasını əmr edir. Gəncəyə qonaq gələn Qarabağ xanı İbrahim xan Cavad xandan işini yaxşı bilən bir mirzə istədikdə o da öz növbəsində Vaqifi məsləhət görür. Beləliklə, Molla Pənah Qarabağ xanlığına gəlib vəzifə sahibi olur və İbrahim xanın ən yaxın sirdaşına çevrilir. (Bax: 2, 42-43).

Bu mövzuda üçüncü rəvayətdə də “Molla” sözünün izahı verilir. Bu rəvayətdə “molla” mədrəsə müəllimi kimi izah olunur. Kamran Məmmədov tərəfindən nəğil edilən bu rəvayətdə Vaqifin Tərtərbasardan Şuşaya köçüb məktəb açmasından danışılır. Mədrəsədə mollalıq edən şair Novruz bayramı ərəfəsində maddi durumunun acınacaqlı olmasından şikayət etdiyi “Bayram oldu” şeirini yazır. Şeir tez bir zamanda əhalinin dilinə düşdüyündən Qarabağ xanına belə çatır. Nəticəsində İbrahim xan bu şeirin müəllifi ilə görüşmək istəyir və hazırcavab şairi saraya dəvət edir (Bax: 2, 44).

Eyni mənbədə Vaqifin Qarabağ xanlığına gəlməsini izah edən dördüncü rəvayət də verilir. Bu rəvayətdə Qarabağ xanlığında yaşamış digər tarixi şəxsiyyət Mirzə Vəli Baharlı haqqında da məlumat verilir¹. Rəvayətdə deyilir ki, Mirzə Vəli Baharlı Vaqifin zəlzələni və ayın tutulmasını öncədən xəbər verməsini Qarabağ xanına bildirir. Bundan sonra İbrahim xan şairi saraya dəvət edir.

Verilən rəvayətlərdən birində hamımızın yaxşı bildiyimiz: “Hər oxuyan Molla Pənah olmaz”, – el məsələsinin daha kamil versiyası meydana çıxır. Məsəl mənbədə belə verilir: “Hər oxuyan Molla Pənah və hər qatırçı Murad olmaz” (Bax: 2, 45). Bu məsələdə adı gedən Molla Pənahın kim olduğunu hamımız yaxşı bilirik. Bu, Qarabağ xanlığında 30 ilə yaxın vəzirlik

¹ Qeyd edək ki, bu tarixi şəxs Azərbaycanda bir neçə hökmdar sülaləsinə vəzirlik etmiş nəslin nümayəndəsidir. Rəvayətə görə, Mirzə Vəli bəy Baharlı Ağa Məhəmməd şah Qacarın əmrinə əsasən Tehrandə topun lüləsinə bağlanaraq faciəli şəkildə qətlə yetirilmişdir.

etmiş, parlaq şəxsiyyət, şair və dövlət xadimi Vaqifdir. Bəs qatırçı Murad kimdir? Mənbələrdə onun Cavanşir mahalının Qarapirim kəndində doğulmuş, öncə İbrahim xanın qatırçısı, sonra əmiraxuru olmuş, xandan bəylik almış qatırçı Murad olduğu qeyd olunur.

Onun adının da Molla Pənahın adına paralel çəkilməsi bu məsələnin məhz XVIII əsrdə Qarabağda meydana gəlməsini bir daha təsdiq edir və Molla Pənah adı ilə Vaqifdən başqa bir şəxsin, yaxud, ümumiyyətlə, savadlı mollaın nəzərdə tutulması fərziyyəsini tam alt-üst edir. Belə ki, deyilən məsələnin “Hər oxuyan molla pənah olmaz” kimi yazılışı onun bir atalar sözü olaraq qəbul edilməsinə zəmin yaradırdı. Çünki “pənah” sözü ərəb dilindən tərcümədə “yardımçı” mənasına da gəlir.

Rəvayətlərdə Vaqifin nücum elmini yaxşı bilməsi, hətta münəccimlik etməsi ilə bağlı məlumatlara da rast gəlmək olur.

Rəvayətlər içində hamının marağına səbəb olanları lirik notlarla verilən şairin Mədinə xanım¹ ilə olan eşq macərəsini anlayanlardır. Kamran Məmmədovun topladığı rəvayətlərdən ikisi bu məzmunadadır. Rəvayətlərdən birindən məlum olur ki, Mədinə xanım da Vaqif kimi şair təbiətli imiş. Belə ki, müəyyən səbəblərdən Əsgəranda sevgilisindən aralı qalmalı olan şair Mədinəyə bir qoşma yazıb göndərir. Qoşma “Həsərin Vaqifi Məcnun eyləmiş, Onun üçün gəzər, çöllər dolanır” – misraları ilə bitir. Çaparla gələn qoşmanı oxuyan Mədinə dərhal onun arxasına bir bayatı yazır: “Ahular mələr gəzər, Dağları dələr gəzər. Yar yarını istəsə, Gecəni yarar gəzər”.

Rəvayətlərdə Mədinə xanımın ölümündən sonra Vaqifin kədər içində olması və Qazax şairlərindən İsrail Sailin mərsiyə yazdığı da bəlli olur. “Biçarə Vaqifin, Molla Pənahın Hayıf oldu Mədinəsi yıxıldı”, – beytinin də həmin mərsiyədən olduğu aydınlaşır.

Rəvayətlərdən biri Vaqifin hazır cavablığını nümayiş etdirir. Bu rəvayət bir növ lətifə xarakteri daşıyır. Rəvayətdə Şahsevənli Fərəcullah xanın qayınatası İbrahim xanı qonaq çağırdığından, onun əvəzində isə Vaqifin qonaq gəlməsindən əsəbiləşirb şairə: “Məgər xanın bir adamı yox idi ki, mənim yanına səni gəndərdi?” – deməsinə Vaqifin: “Xanın adamı çox idi. Adamı adam yanına, bizi də sənin yanına göndərdi”, – deməsi nəgill olunur (Bax: 2, 48).

Əlbəttə, rəvayətlərdən ən maraqlıları və tarixi baxımdan daha əhəmiyyətliləri sözsüz ki, Qarabağın, Şuşanın müdafiəsi və işğalı ilə bağlıdır. Bu rəvayətlərdə də Vaqifin hazır cavablığı nümayiş etdirilir. Bunlardan birincisi daha geniş yayılıb. O Qacarın fars dilində yazdığı: “*Ze mancənaqe-fələk sənge-fetne mibərəd, To əbləhane gerefti miyane-Şişe qərar* (Fələyin mancanağından fitnə daşları yağır. Sən əbləhcəsinə şüşə içində dayanmışsan)” beytinə Vaqifin: “*Gər negəhdare-mən anəst ke mən midanəm, Şişera dər bağəle-səng negəh midarəd* (Əgər məni qoruyan mənim tanıdığım dırsa, Şüşəni daş qoynunda salamat saxlayar)”, – cavabı hamıya bəllidir.

Rəvayətlərdən digəri də Ağa Məhəmməd şahın məktubu ilə bağlıdır. Amma bu rəvayət də lətifə xarakterlidir. Qacar məktubunda ona nə kəhər, nə kürən, nə səmənd, nə qara, nə də ağ rəngdə olan bir at göndərilməsini tələb edir. Vaqif də cavabında atın hazır olduğunu, lakin onu götürməyə gələn adamın həftənin şənbə, bazar, bazar ertəsi, çərşənbə axşamı, çərşənbə, cümə axşamı və cümədən başqa hər hansı bir gün gəlməli olduğunu yazır (Bax: 2, 50).

Mənbədə yer alan iki rəvayət şairin tərcümeyi-halı ilə bağlıdır. Daha doğrusu ömrünün son anları ilə əlaqəli olan məşhur rəvayətdir. Belə ki, bunlardan birində Qacarın Şuşanı

¹ Şairin iki həyat yoldaşı olmuşdur. Mədinə Vaqifin ilk arvadı idi. Qızxanım isə ikinci arvadı olub.

tutması, Vaqifin həbs edilməsi, edamını gözlədiyi ərəfədə Qacarın özünün qətlə yetirilməsi nəql olunur. Digərində isə artıq Qacar qətlə yetirildikdən sonra Qarabağda hakimiyyəti ələ alan Məhəmməd bəy Cavanşirin Vaqifi oğlu Qasım ağa ilə birlikdə onun kəndli vasitəsilə İbrahim xana xəbər yolladığını bəhanə edib Cıdır düzünün qurtaracağında Xəzinə qayasına gedən yolda qətlə yetirməsindən danışılır. Firidun bəy Köçərli bu rəvayətlərin Mirzə Camal qalabəyinin (Mirzə Camal bəy Cavanşir) öz tarix kitabında nəql etdiyini yazır. Qacarın Vaqifi edam əmrini səhər icra ediləcəyini dediyi anda özünün qətlə yetirilməsinin məşhur bir məsələ - "Mıxı mismar eləyən xaliq var" məsəli ilə yekunlaşdırılması da Firidun bəyə aiddir ki, sonralar digər mənbələrdə müxtəlif şəkildə dəfələrlə təkrarlanıb (Bax: 3, 132-133).

Vaqiflə bağlı bir rəvayət isə onun bir şeirinin məzmunu ilə bağlı yaranmışdır. Belə nağıl olunur ki, İbrahim xan səfərlərindən birində Kür qırağında düşərgə salıb uzun müddət qalmalı olur. Həm yerli əhali saray əyanını dolandırmaq üçün maldan-mülkdən çıxdığı üçün, həm də saray əhli və qoşun başçıları Şuşa üçün xiffət çəkdiyindən Vaqifə şikayət edirlər. Vaqif də "Siyah tel görmədim Kür qırağında" qoşmasını yazıb xanəndəyə verir. Şeir gözlənilən nəticəni vermir. Vaqif digər bir qoşmasını - "Kür qırağını əcəb seyrəngahı var" misrası ilə başlayan şeirini xanəndəyə verir. Sözlər İbrahim xana elə təsir edir ki, o həmin saat çadırları sökdürüb, Şuşaya köçmək əmrini verir (Bax: 2, 48-49). Salman Mümtaz bu vaqifin qələmə alındığı ilkin mənbənin Mirzə Yusif Qarabağinin bir əsəri olduğunu göstərir. Çox güman ki, söz onun tərtib etdiyi "Divani-Vaqif və digər müasirin" məcmuədən gədir.

Maraqlıdır ki, oxşar süjet Nizami Əruzi Səmərqəndinin məşhur "Şəhar məqalə" ("Dörd söhbət") əsərində də yer alır. Müəllif burada əmir Nəsr və şair Rudəki ilə bağlı belə bir rəvayəti nəql edir: "...bir dəfə əmir Nəsr yazı və yayı keçirmək üçün Buxaradan Herata yollanır. Herat onun elə xoşuna gəlir ki, o, buada bir neçə ay yox, düz dörd il qalır. Əmirin ətrafındakı əyanlar vətən həsrəti çəksələr də, ona heç nə deyə bilmirlər. Buna görə də, əmirin yanında böyük nüfuzu olan Rudəkiyə bəxşiş vəd edərək, ondan kömək istəyirlər. Rudəki ...Buxaranın gözəlliyini vəsf etdiyi "Bu-ye cu-ye mulyan ayəd həmi" misrası ilə başlayan məşhur qəsidəsini yazır. Səhər qəsidəni əmirə oxuyur. Şeir əmirə elə təsir edir ki, o taxtından qalxıb ayaqyalın halda atın belinə atılaraq, sürətlə Buxaraya tərəf çapır" (4, 8-9).

Göründüyü kimi, bu iki rəvayət arasında nə qədər məzmun yaxınlığı var. Hər ikisində də şair və hökmdar məsələsi, hər ikisində şeirin insan ruhuna təsiri, hər ikisində sadə təbiət və dəbdəbəli saray həyatının qarşılaşdırılması və s. var. Bu oxşarlığı ilk dəfə sezən Vaqif irsini toplayan və ilk tədqiq edənlərdən biri Salman Mümtaz olmuşdur. Onun Rasim Tağıyev tərəfindən 1986-cı ildə tərtib olunan "Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları" adlı kitabına daxil edilmiş "Rudəki və Molla Pənah Vaqif" başlıqlı məqaləsində bu uyğunluq hər iki sənətkarın həyat tarixçəsindəki oxşarlıqlarla əlaqələndirilir. Müəllif bu xüsusda yazır: "Rudəki Nəsr ibn Əhmədın nədimi-xası olduğu kimi Molla Pənah Vaqif də Qafqaz müşahiri-xanından mərhum İbrahim xan Cavanşirin vəziri, nədimi-hüzuru idi. Nəsr ibn Əhməd üzərində əşari-Rudəkinin təsiri olduğu kimi İbrahim xanın üzərində də əşari-Vaqifin böyük bir nüfuzu var idi" (5, 264).

Verilən sitatdan o qənaətə gəlmək olar ki, Rudəkinin haqqında söhbət gedən şeiri ətrafında Nizami Əruzinin nəql etdiyi rəvayət Azərbaycanda da məşhur olmuşdur. Vaqifin də oxşar şeirinin olması və hər iki sənətkarın xidmət etdiyi hökmdarlara təsir gücünün bərabər olması Vaqifin söylənilən şeiri ilə bağlı rəvayətin formalaşmasına zəmin yaratmışdır.

Deməli, bəzən xalq hansısa bir tarixi şəxsiyyəti idealizə edərkən artıq qəbul edilmiş, əsrlərin sınağından çıxan hazır ədəbi materialdan bəhrələnir, yaxud məzmunca oxşar bədii əsərlər eyni reaksiyanı doğurduğundan tarix etibarilə zaman etibarilə sonuncu əsəri qəbul edib, təhlil edərkən xalq artıq daşlaşmış materiala müraciət edir. Dünya ədəbiyyatında bu cür paralelləri çox tapmaq olar.

Vaqifin şəxsiyyəti, hazırcavablığı, faciəli ölümü, onun əsərlərindəki həyatsevərlik, nikbin əhval-ruhiyə və s. onun şəxsiyyətinin idealizə olunması üçün münbit şərait yaratmışdır. Vaqif ilə bağlı xüsusi məsələn, silsilə rəvayətlərin mövcudluğu vaxtı ilə onun şəxsiyyəti ətrafında müstəqil bir dastanın yaranması üçün münbit şəraitin yarandığını söyləməyə imkan verir. Lakin Vaqifin yaşadığı dövrdən sonra növbəti iki əsr ərzində yazılı ədəbiyyatın inkişafı bu prosesin qarşısını almış, həmin tendensiya yazılı ədəbiyyatda davam etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Əfəndiyev Paşa. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı, Bakı, Maarif, 1981, 403 s.
2. Məmmədov Kamran. Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr, Bakı, Hədəf nəşrləri, 2013, 253 s.
3. Köçərli Firidun bəy. Azərbaycan ədəbiyyatı, İki cildə, I cild, Bakı, Avrasiya Press, 2005, 560 s.
4. Kazımov Mehdi. Farsdilli ədəbiyyatın yeddi əsri, Bakı, Nafta-Press, 2012, 392 s.
5. Mümtaz Salman. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı, Yazıçı, 1986, 445 s.
6. Tarixi rəvayətlər. Bakı, Altun kitab, 2007, 112 s.

Azizaga Najafzadeh

Narrations about Molla Panah Vagif-historical personality and an ideal hero in mentality of people

SUMMARY

The narrations about the life and works of Molla Panah Vagif are analyzed in this article. The narrations are grouped according to their concept, the resources are researched. The views about the specific characters of the epic type of folk literature that is related to the history are put forward in this article.

Məhcür Şirvani - Vaqifi yetişdirən yeni təfəkkür axınının nümayəndəsi kimi

XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatında dünyəvi motivlərin bir sistem halında formalaşması və bununla əlaqədar yaranmaqda olan yeni ədəbi-estetik zövq Məhcür Şirvaninin də yaradıcılığından yan keçməmişdir. Bu mənada Məhcürün “Azərbaycan poeziyasına yeni nəfəs, yeni üslub gətirmiş” Molla Pənah Vaqif ədəbi məktəbi ilə səsleşən şeirləri məhəbbət lirikasının gözəl nümunələrindən sayılmağa layiqdir.

Məhcürün şeirlərində, digər müasirlərində olduğu kimi, real məhəbbət lövhələrinə, “əl çatıb, ün yetən sevgiliyə” tez-tez rast gəlirik. Araz Dadaşzadə yazır ki, “Vaqif şeirində biz aşiqin sevgili ilə görüşünün dəfələrlə şahidi oluruq ki, bu da orta əsr lirikası üçün bir növ “qadağan edilmiş” mövzu idi” (1, 71). Tədqiqatçı Vaqifin “Xoş gəldin” rədifli şeirini nümunə göstərərək fikirlərini əsaslandırır. Məhcürün da “Gəlmiş yengidən” rədifli şeirində eyni motivlərə rast gəlirik:

Şəfqət ilə xəstə dillər könlümü şad etməyə,
Mübtəlayi-dərdü qeydi-ğəmdən azad etməyə,
...Şükr kim, bir məhvəşi-memar gəlmiş yengidən (2, V. 36⁶).

Şair “Gəlmiş yengidən” rədifini seçməklə sanki bu görüşün təsadüfi olmadığını vurğulamaq istəmişdir. Məhcürün konkret sevgiliyə ünvanlanmış şeirlərində reallıq daha çox nəzərə çarpır.

Əhd qılmışdın ki, bir gündən ziyad əylənməzəm,
Noldu axır etdiyün iqrar, yar, əylənmə gəl! (3, 364)

Sevgilisindən başqa yerdə “bir gündən artıq qalmayacağı” haqda əhd-peyman alan qərarlı aşiq sanki iqrarına vəfa etmədiyi üçün onu qınayır, verdiyi sözü bir daha xatırladır və “gözləri yarının didarını görməyə müntəzir olan” aşiqini intizarda qoymayıb tez gəlməsini, ondan kənar gəzməməsini xahiş və hətta təkid edir.

A.Dadaşzadə Vaqiflə müqayisədə XVIII əsrdə yaşamış digər şairlərin yaradıcılığındakı dünyəviliyi “üstüörtülü” adlandıraraq yazır ki: “Ağa Məsihdə və bir sıra başqa şairlərdə zahiri, adət şəkli almış ifadə və obrazlar içərisində dünyəvilik rüseymlərini axtarıb tapmaq, gözə çarpdırmaq lazım gəlsə, Vaqifdə bu barədə heç bir xüsusi səyə ehtiyac yoxdur” (1, 76). Tədqiqatçı “dünyəvilik” - dedikdə, əsasən gözəlin daha real, konkret təfərrüatlarla təsvirini nəzərdə tutur. Təbii ki, şairin yaşadığı mühit və şərait, cəmiyyətdə tutduğu mövqe və bütün bunlar əsasında formalaşan dünyagörüşü də bu məsələyə təsirsiz qalmamışdır. Məhcürün da şeirlərində dünyəvi, həyatı məhəbbətin tərənnümünü görməmək mümkün deyil. Bəzi parçalarda isə Məhcür daha irəli gedərək hətta Vaqiflə müqayisə oluna biləcək qədər həyatı, gerçək lövhələr yaradır. Şair gözələ olan heyranlığını xüsusi coşğunluqla, vəcdlə bildirməkdən də çəkinmir. Dəlicəsinə vurulmuş aşiq sanki aləmə səs salaraq sevgilisinin gözəlliyi haqqında nəğmə oxuyur. Səslərin bir-birini izləyərək yaratdığı ahəng də məhz buna xidmət edir.

...Barəkallah, gözəlim, bəs gözəl isən pəh! Pəh!

Bu nə ləbdir, bu nə ağız, bu nə xətdir, bu nə xal! (3, 372)

Məhcurun dünyəvi ruhlu şeirlərindən danışarkən “Çıxdılar seyr etməyə...” müxəmməsini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu müxəmməs Məhcurun bizə məlum olan şeirləri içərisində öz həyatsevərliyi, nikbinliyi və optimizmi ilə seçilir. Şair öz gözəllikləri, nazlı, şux danışmaları, gözəl yerləşləri ilə təbiəti xəcalətli edən ayüzlülərin şərab camından məst olub meyxanədən çıxdıqlarından, səslərinin şəhərə hay saldığından və s. çox böyük vəcdlə danışır.

Kimi gülgün cam tutmuş saqi-yi-məstanədir,

Kiminin nazik əli üzrə müzəyyən şanədir,

Kiminin şəhla gözü xunab ilə peymanədir,

Kimi aqıl bənd edər, kimi dəli-divanədir,

Hər tərəf xidmətlərində cəm xidmətkarlar (3, 374).

Şeir başdan-ayağa bu əhvali-ruhiyyədə yazılmışdır. Şübhəsiz ki, şair ayüzlülərin çəmənə çıxmasını, “avazeyi-sevdələrinin” şəhrə “qülqülə” salmasını qələmə alarkən sanki baharın gəlişini, gül-çiçəyin açmasını, quşların cəh-cəh vurmasını təsvir etmək istəmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi istisnalar olsa da, bütövlükdə XVIII əsr ədəbiyyatına nikbin ruh hakim idi. Məhcurun da lirikasında özünü göstərən bu tendensiya məhbubənin zahiri hüsnünün tərənnümünə həsr edilmiş parçalarda – gözəlləmələrdə daha aydın nəzərə çarpır. Gözəlləmələrdə sanki gözəlin mahir bir rəssamın əli ilə çəkilmiş portretini seyr edirsən. Həm də onun təkcə zahiri hüsnü deyil, məhz daxili-mənəvi keyfiyyətlərinin təsvir edildiyi lirik parçalar xüsusilə diqqəti cəlb edir. Gözəlliyin dəqiq ölçülərini göstərən şeirlər (daha çox Qurbanidə, Vaqifdə) də maraqlıdır.

Qaşın qabağında sığallı birçək...

Zülfündən qoxuşar gülü reyhanlar... (Vaqif) (4, 11)

Bu baxımdan Vaqifin “Xublar arığından yarımacaq olmaz”, “Boyun sürəhədir, bədənin billur”, “Açıqbaşda əgər olsa bir dilbər” və s. şeirləri xüsusilə seçilir. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, belə şeirlər etnoqrafik tədqiqatlar üçün də qiymətli mənbədir. Azərbaycan xanımlarının geydiyi milli libasların, bəzək əşyalarının və hətta saç düzümlərinin ayrı-ayrı detallarını öyrənmək üçün gözəlləmələr ən etibarlı məxəzlərdən biridir. Təsədüfi deyil ki, S.Dünyamaliyevanın “Azərbaycan geyim mədəniyyəti tarixi” bədii-etnoqrafik tədqiqatında ən çox istinad etdiyi, bəhrələndiyi mənbələrdən biri məhz Vaqifin gözəlləmələridir.

Məhcurun da dünyəvi ruhlu şeirləri içərisində gözəlləmələr xüsusilə seçilir. Şairin lirik yaradıcılığında başdan-ayağa gözəlin tərifinə həsr olunmuş şeirlər olmasa da ayrı-ayrı əsərlərində sevgilinin gözəlliyi çox incə, zərif bənzətmə və təşbihlərlə təsvir edilmiş, onun aşıqə zövq verən gül yanığı, püstə dəhanı, mirvari dişləri və s. sevə-sevə tərif edilmişdir.

Məhcür lirikasındakı ilahi eşq məfhumu Füzuli yaradıcılığı ilə səsləşirsə də, gözəllik ölçüləri Vaqifin görüşləri ilə uyğun gəlir. Təbii ki, bu, həm də onların müasir olaraq eyni dövrdə yaşamaları və eyni əxlaqi-estetik, ədəbi-bədii irs üzərində yetişdiklərindən irəli gəlirdi. Məhcurun gözəlləmə xarakterli şeirlərində təsvir edilən gözəl konkret bir zaman və məkanda real həyat sürən canlı insandır.

Qələmi-sün ilə can almağa çəkmiş nəqqaş,

Bu nə qəddü bu nə qamət, bu nə gözdür, bu nə qaş? (3, 366)

Şairin təsvirində sevgili o qədər gözəldir ki, sanki onun qədd-qamətini, qaş-gözünü nəqqaş Yaradanın qələmi ilə məhz can almaq üçün çəkmişdir. Məşuqənin gözəlliyi ilə can alması – aşiqi öldürməsi poeziyada ən çox işlədilən sevgi məqamlarındandır.

“Bəsdir, bəs!” rədifli müxəmməsində də şair bədii sözün qüdrətindən məharətlə istifadə edərək dilbərin həm insafsızlığından gileyini bildirmiş, həm də onun öz gözəlliyi, nazü qənzəsi ilə bir ordudan daha çox can yaxdığını göstərmişdir.

Padşahım, sənə cəmiyyəti-ləşkər nə üçün?

Bəs ki, can almağa bir qənzə haman, bəsdir bəs! (5, 36⁶)

Məhcurun cism-can qarşılıqlı əlaqələrini göstərən misraları da maraq doğurur. Saçının kəməndi göyün yeddi qatı ilə qarşılaşdırılan məşuqənin hicran dərdi aşiqin cismini yandırmışdır, indi də canının qəsdinə durmuşdur.

Gözlərin yad eylərəm, ey şux, can qəsdindədir,

Nuki-müjganın qəmi ruhi-rəvan qəsdindədir...

Hər kəməndi-kakilin həft asıman qəsdindədir,

Mehri-hüsnün baş çəkib külli-İran qəsdindədir,

Cismimi yandırdı hicrin, şimdi can qəsdindədir,

Ey bizimlə həmdəmi yarı-cinan, gəl, vəqtdir! (3, 380)

Eyni məzmunlu şeirlərə Vaqifin lirikasında da tez-tez rast gəlinir.

O şux qənzələrin, xəncər kipriyin,

Gündə olur yüz min qan qabağında,

Xumar-xumar baxan ala gözlərin

Gərəkdir verəsən can qabağında (4, 11).

Ancaq Vaqifdən fərqli olaraq Məhcurun dilində və üslubunda olduğu kimi, gözəli təsvirində də müəyyən bir sərhəd var. Əgər Vaqif şeirlərində müxtəlif qadın adları çəkib sevgisinin ünvanını bəlli edirsə, Məhcurun məhəbbəti pünhan qalır və oxucu xəyalında sevgilinin, belə demək mümkünsə, zahirini deyil, qəlbinin rəsmi canlandırır.

O da maraqlıdır ki, Məhcür gözəli tərif edərkən çox vaxt onun özünə müraciət edir, sanki sevgili şairin müsahibidir, onunla ünsiyyətdədir. Bu da şairin dövrün ümumi ədəbi-bədii təfəkkür axınının içində olduğunu və dünyəviliyə meyilini göstərir.

“Qaşların qövsi-qüzeh, qənzələrin tiri-şəhab”, “zinəti-övcü-fələksən”, “qamətin nazü nəzakətdir” və s. – ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığında müxtəlif şəkillərdə tez-tez rast gəlinən bu ifadələrdə nə qədər ümumilik və mücərrədlik olsa da, onların real, həqiqi, dünyəvi gözələ ünvanlandığı heç bir şübhə doğurmur.

“Qurban olduğum” rədifli müxəmməsində şair gözəli təsvir edərkən daha da irəli gedir, aşiq poeziyasına bir addım da yaxınlaşır.

Ey yanağı gül, xəti növrəstə, qurban olduğum,

Dişləri inci, dəhanı püstə, qurban olduğum,

Gərdəni mina, ləbi mül-məstə, qurban olduğum,

Yaşmağı gülgün, dəhanı püstə, qurban olduğum,

Nazənin rəftar, qəddi bəstə, qurban olduğum (3, 370).

Bəzən şair sevgilinin gözəlliyi qarşısında heyrət və təəccübünü bildirməkdən belə, çəkinmir. “Sanasan qüdrət əlilən rəbim etmiş nəqqaş” – deyə, gözəlin hüsnü camalını, qa-

mətini, qaş-gözünü, gülüşünü özünəməxsus tərzdə, incə və zərif bənzətmələrlə, hiss olunacaq nəvazişlə təsvir etmişdir.

Bu nə qaşdır, bu nə göz, ey təbi pakizə xisal!

Nə gözəl qamətü bala, nə əcəb hüsnü camal!

Bu nə simin təni-mövzun, qədi bir bir tazə hilal!

Bu nə dişdir, nə gülüşdür, bu nə rüxsareyi-al!

Bu nə ləbdir, bu nə ağız, bu nə xətdir, bu nə xal! (3, 371)

Məhcür özünün məşhur “Gəl, vəqtdir” rədifli müəşşərində sevgilinin zahiri və daxili keyfiyyətlərini vəhdətdə təsvir edərək tam bitkin və hərtərəfli bir obraz yaratmışdır. Şair özü də sanki təsvir etdiyi portretin möhtəşəmliyinə əminliyini bildirmək üçün həm şeirin ümumi “mündəricəsi” (aparıcı bənd) rolunu oynayan birinci bəndin, həm də sonuncu bəndin son misrasında yaratdığı obraza “Ey gözəllik mülkünün təxtinə xan, gəl vəqtdir” – deyə müraciət edərək əsəri tamamlayır. (Başqa bir şeirində isə şair gözəli “Mülki-hüsnün təxtinə sərdar” – adlandırır.) Şair obraz haqqında tam təəssürat yaratmaq üçün sözlərin bütün leksik incəliklərindən, mənə və məzmun çalarlarından yararlanmışdır. Onun işlətdiyi *büti-növrəstə, şuxü mehriban, yüzü gül, kakili ənbərfəşan, müəttər qönçeyi-baği-cinan, xoşəlhan, tutiyi-şəkkər-zəban, nihali-qaməti-sərvi-rəvan, camalı mahtab, əbru kəman* kimi ifadələrlə təsvir olunan gözəlin bütün keyfiyyətləri sonrakı bəndlərdə daha da incələnir və açılır. Bununla da şair sanki belə bir mükəmməl gözəlliyə olan sevgisinin, hicran əzabına, məşuqunun cövrü cəfalarına dözümlünün əbəs yerə olmadığını göstərir. Şeirin üçüncü bəndində Məhcür bədii sözün gücü ilə daha maraqlı lövhələr çəkir. Yaratdığı gözəlin daha kamil və qüsursuz olduğunu göstərmək üçün onu klassik Şərq ədəbiyyatında “gözəllik və zərifliyin göstəriciləri” olan ənənəvi obrazlarla qarşılaşdırır və üstünlüyü qəhrəmanına verir.

Məhcürün lirikası həm forma, həm də məzmun cəhətdən daha çox klassik lirikaya bağlı olduğu üçün şairin başdan-ayağa gözəlin zahiri gözəlliyinin təsvirinə həsr olunmuş əsəri yoxdur. Şeirlərinin əksəriyyətində belə məqamlara rast gəlinə də, Vaqifdəki “açıq, çılpaq dünyəvilik” Məhcür şeirinə yaddır. Şair nə qədər həyatı, nə qədər real lövhələrlə təsvirə çalışsa da, klassik üslubun çərçivələrini, əxlaqi-estetik normalarını, dil-ifadə sərhədlərini qırıb ata bilmir, bəlkə də heç buna çalışmır. Məhcürün şeirlərinin araşdırılması göstərir ki, şair təsvir etdiyi gözələ və gözəlliyə böyük hörmət, təmiz, pak məhəbbət hisləri ilə yanaşmış, onu “eybdən azadə” təsvir etmişdir. Onun sevgili obrazı vəfasız olanda da, aşıqinə zülm edəndə də sözün bütün mənalarında gözəldir.

Bütün bunlar isə, təbii ki, Məhcürün dünyəvi şeirə, poeziyaya meyilindən irəli gəlir və bir daha sübut edir ki, mənən, ruhən daha çox klassik lirikaya bağlanan Məhcür eyni zamanda, dövrün yeni ədəbi-bədii və estetik tələblərindən də kənarda qalmamış və ədəbiyyat tariximizdə özünəməxsus rolunu oynayan bir çox müasirləri kimi onun da yaradıcılığı orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı ilə tamamilə “yeni bir yaradıcılıq yolu cızan” və xəlqiləşməyə, dünyəviləşməyə meyil edən bir ədəbiyyat arasında sanki körpü rolunu oynamışdır.

Ədəbiyyat:

1. Dadaşzadə Araz. XVIII əsr Azərbaycan lirikası. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1980.
2. AMEA M.Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutu. Cüng Б-1987/3145.

3. XIII-XVIII əsrlər Azərbaycan poeziyasından seçmələr. Tərtib, ön söz və çevirmələrin müəllifi X.Yusifli. Bakı, Oka Ofset Nəşriyyat-Poliqrafiya Şirkəti, 2007.
4. Vaqif. Əsərləri. Tərtib və ön sözün müəllifi A.Dadaşzadə. Bakı, Yazıçı, 1988.
5. AMEA M.Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutu. Cümg B-2228/3147.

Tahmina Badalova

Mahjur Shirvani – as a representative of new thinking movement forming Vagif

SUMMARY

The process of forming secular motives in the 18-th century Azerbaijani literature as a system and in this connection an emerging new literary- aesthetic taste didn't keep away from the works of Mahjur Shirvani. To this effect, poems of Mahjur Shirvani having the same tone with Molla Panah Vagif's literary school, enriching Azerbaijani poetry with new breath and style may be considered as beautiful examples of lyric poetry. As it is evidenced by the analyses accomplished through confrontations and comparisons in this article, despite Mahjur was spiritually connected more to the classical lyric poetry, he didn't remain aloof from his time's new literary-aesthetic requirements and as like many contemporaries having unique role in the history of literature, his creative activity played a role of a bridge between the Medieval Azerbaijani Literature and the new literature tracing new road of poetry and having tendency to the folk character.

Molla Pənah Vaqifin əsərlərinin ilk qaynaqları

Böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin (1717-1797) ədəbi irsi nə avtoqraf nüsxələrdə, nə də dövrün katib və xəttatları tərəfindən ayrıca köçürülmüş əlyazma nüsxələrində bizə gəlib çatmışdır. Şairin əsərlərinin bir qismi ya Vaqif poeziyasını sevənlərin hafizəsində uzun müddət yaşayıb, dildən-dilə keçərək günümüzdə gəlib çatmış, ya da şairin yaradıcılığı haqqında ilkin məlumatı müxtəlif cüng, təzkirə və bəyaz kimi əlyazma toplularından əldə edib tanış olmaq mümkündür.

M.P.Vaqifin əsərlərinin ilk dəfə toplanaraq XIX yüzilliyin 50-60-cı illərində nəşr olunduğu iki mənbə şairin irsini öyrənməkdə xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu, 1856-cı ildə Mirzə Yusif Qarabağının “Kitabi-məcmueyi-divani-Vaqif və digər müasirin” və 1867-ci ildə Adolf Berjenin “Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir ki, Adolf Berje sahibcə-nabının ehtimamı ilə mətbu olunubdur” adı ilə nəşr olunmuş kitablardır. Hər iki kitab Azərbaycandan kənar, birincisi Dağıstanın Teymurxanşura şəhərində (indiki Buynaksk) daşbasma üsulu ilə, ikincisi isə Almaniyanın Leypsiq şəhərində ərəb qrafikasında mətbəə şrifti ilə yığılaraq çap olunmuşdur. Adətən, hər hansı bir klassik şairin əsərlərinin küll halında tərtib olunaraq, nəşr olunmasında onun katiblər tərəfindən köçürülən əlyazma kitabı nüsxələri başlıca rol oynayır. Ancaq Vaqifin əsərlərinin bütünlüklə köçürüldüyü belə bir mötəbər əlyazma nüsxəsi bizə gəlib çatmadığından şairin yaradıcılığını öyrənməkdə əlyazmalar qədər qiymətli mənbə hesab olunan və nadir nüsxələri çağdaş dövrümüzdə gəlib çatmış bu iki əski çap kitabı əvəzsiz bir məxəzdir (1; 2). Hər iki mənbə uzun müddət ədəbiyyatşünasların, vaqifsevərlərin istifadəsində olsa da, onların ərəb qrafikasından transfoneliterasiya edilmiş mətninin nəşri yalnız son dövrlərdə gerçəkləşmişdir.

Qeyd edək ki, “Kitabi-məcmueyi-divani-Vaqif və digər müasirin” 1856-cı ildə çapdan çıxdıqdan sonra həmin nəşrin mətnindən istifadə olunmaqla katiblərin köçürdüyü əlyazma nüsxələri də yaranmışdır. Belə əlyazma nüsxələrindən biri 1894-cü ildə Şuşada katib Molla Rüstəm tərəfindən köçürülmüşdür. Katib qələmə aldığı bu əlyazmanın kolofonunda belə yazıb: “...Mən Molla Rüstəm bu məcmuəni hicri-qəməri 1311-ci il (miladi 1894), şaban ayında Şuşa qalasında yazıb sona çatdırdım”.

Əlyazmanın mətni qara mürəkkəblə, nəstəliq xəttilə orta əsr poetik məcmuələrinin tərtib qaydarına xas, ənənəvi olaraq iki sütunda yazılmışdır. Bəzi başlıqlar, haşiyələrdəki yazılar qırmızı mürəkkəblə qeyd olunub. Əlyazma adi, saya, Rusiyanın “Demidov” fabrikində istehsal olunmuş kağıza köçürülmüşdür. Haşiyələrdəki qeydlərdən birində katibin kitabın 1856-cı il nəşr nüsxəsinin tərtibçisi M.Y.Qarabağının əsili haqqında, yəni onun erməni olmasını yazması da diqqəti çəlb edir. Həmin qeyddə oxuyuruq: “Bu Mirzə Yusif həmin şəxsdir ki, xanların əsrində Mirzə Fərrux ilə İrana düşürlər. 30 il İranda oxuyub və müsəlmanlıq edirlər. Ondan sonra Qarabağa gəlirlər. Gələn kimi mürtəd olub yenə erməni olurlar” (Əlyazmanın 121-ci səhifəsi). “Tarixi-saffi”

əsərində isə M.Y.Qarabaği özü haqqında yazmışdır: “Mən, bu tarixin müəllifi kiçik bəndə Mirzə Yusif Qarabaği uşaqlıqdan Qarabağdan Qızılbaş vilayətinə gedərək orda sərdar Əmir xanın yanında 18 il qalıb, onların dilini mükəmməl surətdə öyrəndim. Bir müddət divanxanada yazı işləri ilə məşğul olub, öz vaxtımı tarix və qayda-qanunlar, səyahətlər haqqında kitab oxumağa sərf etdim. Hər tayfa və millət ilə əlaqəyə girib onların adət və ənənələri ilə tanış oldum” (3, s.9).

Şeirlərin həcmnin, bəzi söz və ifadələrin nəşr variantından fərqlənməyinə əsasən, belə güman etmək olar ki, əlyazma tərtib olunub köçürülərkən, katibin əlinin altında nəşr nüsxəsindən əlavə, ilkin mənbə olaraq daha əvvəl köçürülmüş əlyazma nüsxəsi də olmuşdur. Bu barədə katib köçürdüyü əlyazmada heç bir qeyd etməsə də, əsərin nəşr olunması haqqında sonda “Məxfi və puşidə qalmasını ki, bu məcmuə Teymurxanşura qalasında Mirzə Yusifin əlilə miladi 1856, hicri-qəməri tarixlə 1273-cü ildə mətbuə tapmışdır” məlumatını verməyi özünə borc bilmişdir.

Toplu nəşr və əlyazma nüsxəsində “Kitabi-məcmueyi-divani-Vaqif və digər müasirin” adlandırılmışdır. Əslində, şairin əsərləri köçürülmüş bu toplunu divan adlandırmaq səhv olardı. Bildiyimiz kimi, Molla Pənah Vaqifin divanı bizə gəlib çatmamışdır (4, s.557). Düzdür, M.P.Vaqifin ayrı-ayrı əlyazmalara köçürülmüş çoxlu sayda şeirləri var. Lakin bu şeirlər bütöv olaraq divan şəklində düşməmişdir. Divan yaradan şairlər divanın konkret struktur prinsipinə əməl edərək şeirləri janrlarına görə ardıcılıqla köçürmüşlər. M.P.Vaqifin əsərləri isə pərakəndə şəkildə müxtəlif məxəzlərdədir. Bundan başqa divanın başlıca tərtib xüsusiyyətlərindən biri də ərəb əlifbası hərflərinin sırasına uyğun olaraq qəzəllərin ardıcılıqla düzülməsidir. Bu qaydaya da topluda riayət olunmamışdır. Adətən, divanda qəzəllər digər janrlarda yazılmış şeirlərdən sayca daha çox olur. Ancaq bu əlyazmaya isə Vaqifin cəmi səkkiz qəzəli köçürülmüşdür. Ümumiyyətlə, şairin yaradıcılığından bizə bəlli olan odur ki, onun vur-tut 19 qəzəli (5) indiki dövrdə gəlib çatmışdır. Topludakı qəzəllər də sayca az olduğundan bu əlyazma demək olar ki, divan tərtibi qaydalarına cavab vermir. Bəlkə də, həm nəşrin, həm də əlyazmanın tərtibçiləri kitabı tərtib edərkən onların qarşısına Vaqifin daha çox şeirlərinin çıxacağını nəzərə alıb toplunu ilk başdan divan adlandırmışlar. Ancaq məlum olduğu kimi, sonucda bu baş tutmamışdır. Bu toplunu tərtibat baxımından təzkirə də adlandırmaq olmaz. Çünki təzkirələr müəlliflər haqqında bioqrafik məlumatları və zaman etibarilə daha geniş dövrü əhatə edən bir ədəbi topludur. “Kitabi-məcmueyi-divani-Vaqif və digər müasirin”də yalnız Vaqifin həyatı və yaradıcılığı haqqında qısaca məlumat verilir, müasirlərinin isə ancaq adı və şeirlərindən nümunələr daxil edilmişdir. Əslində, kitabın tərtibçisi nə təzkirə, nə də elə bir böyük həcmli ədəbi toplu yaratmağı da qarşısına məqsəd qoymamışdır. M.Y.Qarabaği kitabın dibacəsində yazır: “Əvvəlcə Vaqifin müəşşərat və müxəmməslərini, sonra isə onun və başqalarının mürəbbəat və qəzəliyyatını yazdım. Kitabı “Məcmueyi-Vaqif” adlandırdım. Oxuyanlar və qulaq asanlar ondan feyz aparıb ləzzət alsınlar”. Beləliklə, katib Molla Rüstəmin M.Y.Qarabağinin nəşri və bizə məlum olmayan hansısa əlyazma nüsxəsi əsasında 1894-cü ildə M.P.Vaqif və onun müasirlərinin əsərlərini köçürdüyü əlyazma toplusu 1999-cü ildə nəşrə hazırlanarkən kitabın “Məcmueyi-Vaqif və müasirini-digər” adlandırılmasını daha məqsədəuyğun hesab etdik (6).

Kitabın əlyazma nüsxəsi köçürülərkən M.Y.Qarabağinin fars dilində yazmış olduğu dibacəni də katib köçürmüş və kitabın meydana gəlmə səbəbi haqqında orada belə yazıb: “Bu pərişan vərəqlərin müəllifi Mirzə Yusif Qarabaği şövkət və şən sahiblərinin icazəsi ilə ərz edirəm ki, 1828 ilində İran vilayətindən Qarabağa gəldim və o vaxt Mirzəcan bəy Mədətovla görüşdüm. Onun şeirə böyük meyli və özünün də şeir təbi olduğundan təklif etdi ki, Vaqif və müasirlərinin

şeyrlərindən ibarət bir məcmuə yazmaq fikrində olum və onların seçmə şeyrlərini yazıya gətirim. Belə ki, bu şeyrlər səpələnmiş halda müxtəlif yerlərdə olduğundan onları səy ilə toplayıb tərtib etdim”.

Hal-hazırda şəxsi kolleksiyada saxlanılan “Kitabi-məcmueyi-divani-Vaqif və digər müasirin” toplusunun 1894-cü ildə köçürülmüş əlyazma nüsxəsi 1999-cu ildə tədqiqatçı Əkrəm Bağirov tərəfindən transfoneliterasiya olunaraq “Şuşa” nəşriyyatında, bu sətirlərin müəllifinin və əlyazmaşünas alim Arif Ramazanovun redaktorluğu ilə nəşr olunmuşdur. Katib Molla Rüstəmin köçürdüyü bu əlyazma məcmuəsi 226 səhifədən ibarət olmaqla iki hissəyə bölünür. M.Y.Qarabağinin Vaqifə və müasirlərinə aid topladığı şeyrlər əlyazma kitabının yalnız 121 səhifəsini əhatə edir. Məcmuənin ikinci hissəsində isə katib Molla Rüstəm özünün müasiri olan şairlərin şeyrlərini köçürmüşdür. “Kitabi-məcmueyi-divani-Vaqif və digər müasirin” əlyazma toplusuna ümumilikdə müxtəlif janrlarda yazılmış 110 şeyir və Vaqiflə Vidadinin deyişməsi daxil edilib. Bunlardan 68-i Vaqifə, yerdə qalan 42 şeyir isə Qarabağ və Şirvandan olan 20 şairə aiddir.

M.P.Vaqif əsərlərinin toplu şəkildə bizə gəlib çatmış mənbələrindən biri də yarı alman, yarı fransız əsilli, rusiyalı tədqiqatçı Adolf Petroviç Berjenin tərtib edərək 1867-ci ildə Almaniyanın Leypsiq şəhərində nəşr etdirdiyi “Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir ki, Adolf Berje sahibcənabının ehtimamı ilə mətbu olunubdur” kitabıdır. A.Berje bu “Məcmuə ...”yə daxil edilən şairlərin şeyrlərini bir çox mənbələrin verdiyi bilgiyə görə Azərbaycanın böyük mütəfəkkiri Mirzə Fətəli Axundzadədən almış və kitabın tərtibində görkəmli dramaturq tədqiqatçıya yaxından kömək göstərmişdir (7). Ola da bilər ki, toplanmış həmin materialları XIX yüzilliyin 50-ci illərinin əvvəlində lirik şair, maarif xadimi, gözəl xəttat Mirzə Şəfi Vazeh öz dəst-xəttilə köçürərək ona bağışlamış olsun, A.Berje də şeyrləri olduğu kimi, yəni dil xüsusiyyətlərini saxlamaqla çapa təqdim etmişdir. M.F.Axundzadənin A.Berje ilə yaxın olmasını və gələcəkdə tərtib edib nəşr edəcəyi kitabı üçün ona materiallar verməsini bir çox arxiv sənədləri də təsdiq edir. Bu arxiv sənədlərini nəzərdən keçirməklə aydın olur ki, M.F.Axundzadə ilə A.Berje arasında çox isti, sıx ədəbi, işgüzar və dostluq əlaqələri olmuşdur. Bütün bunlar “Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuə...”nin əlyazmasının M.F.Axundzadə tərəfindən ona verildiyini bir daha təsdiq edir.

Xatırladaq ki, A.Berjenin tərtib edib Almaniyanın Leypsiq şəhərində 1867-ci ildə çap etdirdiyi “Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuə ...” tərəfimizdən əski əlifbadan transfoneliterasiya edilərək 2014-cü ildə “Elm və təhsil” nəşriyyatında nəşr olunmuşdur (8). Kitab əski əlifbadan çevrilərkən mətninin orfoqrafiyası mənbəşünaslıq-dilçilik cəhətdən diqqətdə saxlanılmış və şeyrlər əslinə uyğun şəkildə tərtib edilmişdir. Qeyd edə ki, klassik əsərlərin tərtibçiləri bəzən orta yüzillik müəlliflərinə aid anadilli mətnləri nəşrə hazırlayarkən mətn üzərində sadələşdirmə əməliyyatı aparmaqla bugünkü oxucunun marağını təmin etməyi üstün tutur. Ancaq mətnşünas mütəxəssis unudur ki, mətni müasirləşdirməklə, yəni dil xüsusiyyətlərini dəyişməklə onun arxaikliyinə, klassikliyinə köklü xələl gətirir. Bu prinsip daha çox əlyazmaların nəşrə hazırlanmasında gözlənilməli kimi, mötəbərliyinə və əhəmiyyətinə görə qədim əlyazmalardan heç də geri qalmayan əski çap kitabları da nəşrə hazırlanarkən bu cür məqamları əlyazmaçı-mətnşünas yaddan çıxartmamalıdır. A.Berjenin kitabı çap nüsxəsi olsa da, onun nəşrindən artıq 150 il keçmiş və buradakı müəlliflərin, xüsusilə M.P.Vaqifin əsərləri avtoqraf nüsxələrdə bizə gəlib çatmadığından, yaddan çıxartmamalıyıq ki, sonralar onun şeyrlərinin köçürüldüyü müxtəlif mənbələr əsasında əsərləri nəşrə hazırlanarkən bəzi şeyrlərinin fərqli variantları meydana çıxmış-

dır. Ona görə də, böyük şairimiz Vaqifin yaradıcılığını ətraflı öyrənmək baxımından bu əski çap kitabı həm qədimliyinə, həm də şeirlərin dil xüsusiyyətlərini özündə əks etdirdiyinə görə böyük əhəmiyyətə malikdir. Mütəxəssislərin qənaətinə “yazılı abidənin dil və üslub xüsusiyyətlərinin dəyişdirilməsinə heç bir ehtiyac yoxdur. Hər bir əsərin müasir oxucunun başa düşməsi üçün asanlaşdırılmış mətni yalnız orijinal transfoneliterasiyanın işıq üzü görməsindən sonra nəşr edilə bilər” (9, s.15). Bu mənada A.Berje’nin “Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuə ...” kitabı məzmununa və tərtibatına görə nəfis şəkildə köçürülmüş əlyazma kitablarından heç də geri qalmayan mötəbər arxetip nüsxə kimi qiymətlidir və onun mətninin dil xüsusiyyətlərini təqdim olunan 2014-cü il nəşrində olduğu kimi saxlamağa çalışmışıq.

A.Berje M.P.Vaqifin əsərlərindən seçmələri, həmçinin şeirlərindən bəzilərini ixtisarla kitaba daxil etmişdir. Görünür, o, kitabın müxtəlif şairlərin əsərlərindən ibarət toplu olmasını nəzərə alıb, əlyazmalarını əldə etdiyi şairlərin şeirlərindən nümunələrin hamısını bir kitabda sığışdırmaq üçün bunu etmişdir. Topludakı şeirləri M.P.Vaqifin bu vaxtadək nəşr olunmuş kitabları ilə (10; 11), eyni zamanda mənbələrin öz aralarında müqayisə edib nəzərdən keçirdikdə bəzi fərqli cəhətləri də müşahidə etdik.

Kitabın mətnində sözlərin, söz birləşmələrinin müasir nəşr nüsxələrinə görə fərqlənməsini tərtibçinin mətnə müdaxiləsi, ya da ona təqdim olunmuş əlyazma nüsxəsinin orijinallığının qorunub saxlanması kimi də düşünmək olar. Bu cür fərqli cəhətlər şeirlərdə nüsxə fərqi yaradır və bəzən şeirin məzmununa da əsaslı təsir göstərir.

Şairin məşhur “Bax” rədifli qəzəlinin A.Berje nəşrindəki

İbrət et Ağa Məhəmməd xandan, ey kəmtər gəda,

Ta həyatın var ikən, nə şahə, nə **xunkarə** bax!

beyti şairin nəşr olunan kitablarında (10, 11)

İbrət et Ağa Məhəmməd xandan, ey kəmtər gəda,

Ta həyatın var ikən, nə şahə, nə **xunxarə** bax!

kimi getmişdir. “Xunxar” – “qanıçən”, “zalım” mənasında olmaqla, heç də misrada özündən əvvəl gələn “şah” sözündən sonra tam mənasında həmcins üzv kimi yer almır. Şeirin A.Berje nüsxəsində isə “xunkar” / “hunkar” “şah” sözünün misrada həmcinslik baxımından fikrin davamını tamamlayır və Osmanlı Türkiyəsində sultanlara verilən ad kimi misrada mənanı daha da təsirləndirir.

“Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuə ...”nin mətnində sözlərin fonetik tərkibində sait və samitlər canlı danışıqdakı kimi orfoepik əksini tapmışdır. İlk mənbə, yəni A.Berjeyə təqdim olunan əlyazma əldə olmadığından buradakı fonetik-orfoepik xüsusiyyətləri həm tərtibçinin Azərbaycan türk dilini gözəl bildiyindən onun öz təşəbbüsü, həm də əlyazmanı köçürmüş katibin fərdi dili, ləhcəsi ilə əlaqələndirmək olar. Mətn boyu sözlərdə saitlərin dodaq variantı daha qabarıq şəkildə müşahidə olunur:

Xoş halına sənin, uzun **dırnaqlu**,

Baldırı **çirməklü**, yalın **ayaqlu**,

Yorğanı, **yasduğı** tozlu, **torpaqlu**,

Həmdəm ilə hərdəm söhbət eylərsən? (2, s.27)

“Məcmuə”nin mətnində samitlərin danışıqda səslənmə xüsusiyyəti qrafik formada öz əksini tapmışdır. Bu, daha çox **b-p** və **y-g** samit əvəzlənmələrində özünü göstərir. Məsələn, bəzi misra-

larda buna rast gəlirik: “Vəh, cilveyi-hüsnün **yetişüpdür** nə kəmalə”; “Ta aşiq **olupdur** könül ol arizi-alə”; “Bu **bəzəgin genə** əlaməti var”.

Yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz iki nəşr mənbəni tekstoloji baxımdan müqayisə etdikdə fərqli cəhətləri görürük. Bununla əlaqədar bir müqayisəni aparmağı da lazım bilirik. Məsələn, A.Berje nəşrində getmiş məşhur şeirin ilk bəndi belədir:

Sevdigim, ləblərin yaquta bənzər,
Sərasər dişlərin dürdanədənindir.
Sədəf dəhanından çıxan sözlərin
Hər biri bir **qeyri xəzanədənindir**. (8, s.54)

“Kitabi-məcmueyi-divani-Vaqif və digər müasirin” toplusunda isə həmin bənd aşağıdakı kimidir:

Sevdigim, ləblərin yaquta bənzər,
Sərasər dişlərin dürdanədənindir.
Sədəf dəhanından çıxan sözlərin
Hər biri bir **qeybi-xəzanədənindir**. (6, s.65)

Qeyd edək ki, “xəzanə” elə “xəzinə” deməkdir. A.Berje nəşrində birləşmənin birinci tərəfində “qeybi” əvəzinə “qeyri” yazılmaqla yanlışlığa yol verilmişdir. Çünki “sevgilinin sədəf dəhanından çıxan sözlərin hər birinin qeyri xəzanədən və yaxud qeyri xəzinədən, ayrı-ayrı məxəzlərdən, məkanlardan, hərəsinin bir tərəfdən olması” yersiz görünür. Nə də ki, “xəzanədənindir” sözü-nün “xəzan” ilə əlaqəsi ola bilməz. Çünki Vaqif heç vaxt “sevgilinin dəhanından çıxan sözlərin xəzan (saralmış payız) yarpağı kimi” fikrini ifadə edə bilməzdi. Qaldı ki, ifadənin “qeybi-xəzanədənindir” şəklində işlənməsinə, bu, şeirin məzmununa daha yaxındır. Belə olan halda, bəs “qeybi-xəzanədənindir” nəyi ifadə edir? “Qeybi-xəzanədənindir” ifadəsi orta əsr klassik şairlərinin yaradıcılığında tez-tez rast gəlinən bir ifadə olub, irfani mənədadır (12, s.1126). Yəni sevgilinin dəhanından çıxan sözlərin hər biri hər kəsi heyrətə salan ecəzkar məkəndan olub, ilahidəndir, müqəddəsdir.

M.P.Vaqifin yaradıcılığı dilinin sadəliyi, rəvanlığı cəhətdən həmişə xalq tərəfindən sevilmiş və şeirləri dillər əzbəri olmuşdur. Şairin əsərləri XX yüzillikdə tədqiqatçıların gərgin araşdırmaları və zəhməti sayəsində dəfələrlə mənbələr əsasında tərtib edilərək təkrar-təkrar nəşr olunmuşdur. Bütün bunlara baxmayaraq, Vaqif əsərlərinin elmi-tənqidi cəhətdən araşdırılmasına yenə də ehtiyac duyulur. Haqqında bəhs etdiyimiz əlyazma və əski çap kitabları şairin yaradıcılığını filoloji-tekstoloji yöndən öyrənməkdə daha etibarlı mənbələrdir.

Ədəbiyyat:

1. Mirzə Yusif Qarabaği. Kitabi-məcmueyi-divani-Vaqif və digər müasirin. Teymurxanşura, 1856.
2. Adolf Berje. Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir ki, Adolf Berje sahibcənabının ehtimamı ilə mətbu olunubdur. Leypsiq, 1867.
3. Qarabağnamələr. Bakı: “Yazıçı”, 1991.
4. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. I cild. Bakı, 1960.
5. Molla Pənah Vaqif. Əsərləri. Bakı, 1968.
6. Mirzə Yusif Qarabaği. Məcmueyi-Vaqif və müasirini-digər. Bakı: “Şuşa”, 1999, 152 s.
7. Azərbaycan kitabı (Bibliografiya). I cild (1780-1920). Bakı, 1963, 219 s.

8. Adolf Berje. Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir ki, Adolf Berje sahibcənabının ehtimamı ilə mətbu olunubdur. Bakı: “Elm və təhsil”, 2014, 184 s.
9. Adilov M. Türk mətninin transfoneliterasiya problemləri. Bakı: “Elm və təhsil”, 2003, 120 s.
10. Molla Pənah Vaqif. Əsərləri (Tərtibçi akademik H.Araslı). Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1957, 248 s.
11. Molla Pənah Vaqif. Şeirlər (Tərtib edəni və ön sözün müəllifi A.Dadaşzadə). Bakı: “Yazıçı”, 1988, 192 s.
12. Dehxuda lüğətinin qısa forması. I cild. Tehran. h.1385/m.2007.

Ali Mamadbəgiroğlu

First sources of Molla Panah Vagif's work

SUMMARY

Famous Azerbaijan poet Molla Panah Vagif's works neither in autograph copies nor in manuscripts collection written by secretaries were reached to our period. One of the first sources dedicated to poet's creative works are ancient published books by Mirza Yusif Garabagi in Teymurkhanshura city in 1856 and the other one published by researcher by Adolph Berje in Leipzig city of Germany in 1867. It is told about two sources in this article and there is comparative philological analysis of some poems and works of poems.

Molla Pənah Vaqif şeirində bədii mətnin struktur formaları

XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli söz ustası Molla Pənah Vaqif (1717-1779) milli şeirimizin yaranmasında önəmli rolu olan sənətkar olmuşdur. Onun xalq şeiri üslubunda yaratdığı örnəklər əruz vəznli poeziyanın hökmranlığını azaltmış, milli şeir ənənəsinin imkanlarının genişlənməsinə yol açmışdır. Vaqiflə başlayan milli şeir formaları sonrakı sənətkarların yaradıcılığında daha da təkmilləşərək dövrümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Klassik poeziya ənənələri çərçivəsini qıran sənətkar gözəlləri göylərdən yerə endirmiş, onların yerlə əlaqəsini daha da möhkəmlətməmiş, bu gözəlləri Azərbaycan torpağına bağlamışdır. Vaqifəqədərki sənətkarların yaradıcılığında rast gəldiyimiz şairlərin “ilham pərisi” göylərdə qərar tuturdusa, Vaqif isə oxucusuna “siyah telli”, “zülfi pərişan”, “boyun sürəhi”, “beli nazik” olan gözəlləri-ilham pərisini Azərbaycanda, Qarabağda, Kür qırağında - bir sözlə, öz ətrafında axtarmağı məsləhət gördü. Sənətkar bu gözəllərin Azərbaycan qızları olduğunu sadə, aydın, xalq dilinə yaxın danışıq formasında vəsf etməyə başladı.

*Harda görsəm, bir şux kaman qaşlımı,
İstərəm canımı qurban eyləyim.
Tutam zülfün ucun, dönəm başına,
Bağrımı oduna büryan eyləyim (1, 43).*

Və ya

*Həlqələnin zülfün buxaq yanında,
Yay qaşların ucu qulaq yanında,
Zənəxdən içində, yanaq yanında
Qara telli bir xətalı sevmişəm (1, 47).*

Göstərilən nümunələrdən də görürük ki, şair əhatəsində olduğu gözəlləri şeirinin qəhrəmanına çevirərək oxucusuna çatdırır. Oxucu şairin söylədiyi həqiqətlərə, reallıqlara inanmaqla yanaşı, o gözəlləri öz ətrafında görüb şair həqiqətlərini həyat idealına çevrir. Bəzən şeirlərində “xeyir şərin” öz yerində olmadığından şikayətlənən şairə oxucu öz dövrü müstəvisindən nəzər salıb peallıqla müqayisə apararaq, şair sözünün “yalan olmadığına” əmin olur. Vaqifi öz oxucusuna sevdiren, onun sənətinin qüdrətini artıran da bu kimi keyfiyyətlər idi.

Vaqif şeiri XVII-XVIII əsr Azərbaycan aşiq poeziyasından vüsətlənərək daha da təkmilləşmiş yeni-yeni məzmun və forma çalarları ifadə etməyə başladı. Onun poeziyanın ana xəttini quvvətli lirizimin təşkil etməsi şairin xalq dilinin incəliyinə, dərinliyinə son dərəcə dərindən bələd olması idi. “Azərbaycan poeziyasının ən fərqləndirici və parlaq xüsusiyyətlərindən biri, bütün dövrlərdə və hər fərdi yaradıcılıqda onu musiqi və mahnı ilə yaxınlaşdıran gərgin lirizmin mövcud olmasıdır”(2, 5) Məhəbbət şairi olan Vaqifin yaradıcılığının əsasında realist ünsürlər üstünlük təşkil edir. Onun gözəlləri hər gün qarşılaşdığı, münasibətdə olduğu Qarabağ gözəlləri, onların həyat və məişətində baş verən bütün hadisə və əhvalatlar lirik incəliklərlə şairin poeziyasında əksini tapır. Vaqif xəyallar aləmində pərvaz etmir, onun gö-

zəlləri ətrafında dolanan, səhər-axşam həmsöhbət olduğu “sərv boylu”, “qaşları qibləgahi”, “ucu tər cıǵalı, siyah telli” gözəllərdir. “Vaqif yalnız məhəbbətdən doğan nəşəni tərənnüm etməklə kifayətlənməmiş gözəli, sevgilisini də insanı dünyəvi məhəbbətə dəvət etmiş, onu gözü qarşısında olan həyat nemətlərindən imkan daxilində istifadə etməyə çağırmışdır.” (3,88)

Vaqif yaradıcılığında vəzn ilə dil arasında bir bağlılıq vardır. XVIII əsr lirikasındakı Azərbaycan dil təfəkkürlərinin əsasları məhz Vaqif poeziyasında özünün ən dolğun təzahürünü tapmışdır. “Vaqif klassik şeir dilindən faydalanmaq şərti ilə xalq dilini cilalayaraq yazılı ədəbiyyata gətirmiş, yeni dil normaları yaratmış, ana dilinin xüsusiyyətlərini hər tərəfli əks etdirə bilən bədii dil üslubu formalaşdırmışdır. Məhz yazılı və şifahi poeziya sələflərinin nailiyyətlərinə yaradıcı, novator münasibət bəsləməsi sayəsində Vaqif həm XVIII əsr, həm də sonrakı dövrlərin ədəbi dil tarixində görümlü izlər buraxmışdır (4, 672).

XVIII əsrdən başlayaraq ədəbiyyatımızda xalq şeiri üslubunda yazıb-yaratmağa artan meyil özü ilə yeni-yeni poetik formalar da gətirdi. Yenicə yaranmaqda olan heca vəznli şeir formaları bu səpkidə yazan sənətkarların fikir və düşüncələrini geniş ifadə etməyə imkan vermədiyindən onlar qoşma, gərayı, bayatı janrına daha çox üstünlük verir, demək istədikləri ideyanı sadə, aydın, lakonik bir tərzdə ifadə etməli olurdular. “ XIX və XX əsr aşıqlarının çoxu Vaqif mövzularını təkrar etmiş, onun kimi qoşmalar yaratmağa çalışmış, onun qafiyələrini, rədiflərini və bədii ifadələrini dönə-dönə işlətməmişlər” (5, 3).

Heca vəznli poeziya inkişaf etdikcə sonrakı sənətkarlar üçün bu vəznin geniş imkanları yarandı. XIX əsrdə Aşıq Ələsgərin simasında heca vəzninin dodaqdəyməz, dildönməz, cıǵalı təcnis, ayaqlı təcnis, cıǵalı qoşma, ayaqlı gərayli, dodaqdəyməz divani kimi yeni formaları, hərbe-zorba, qıfılənd, deyişmə, bağlama, müəmma kimi poetik janrları yarandı.

Yaranmaqda olan heca vəznli poeziyanın dilində, bədii ifadə və təsvir vasitələrində xeyli dəyişikliklər də özünü göstərdi. Vaqifin heca vəznli yaradıcılığında fars-ərəb tərkibli izafətlərə, dili ağırlaşdıran frazeoloji birləşmələrə, qəliz, dəbdəbəli ibarəli ifadələrə demək olar ki, rast gəlmək olmur. Bunlardan başqa onu da qeyd etmək lazımdır ki, Vaqif yaradıcılığında poetik ifadə vasitələri də realist ünsürlər zəminində ifadə olunmağa başladı. Aparılan müşahidələrdən aydın olur ki, şairin təşbeh kimi bənzətədiyi komponentlər əlçatmaz olmayıb reallıqla bağlılıq əsasında qurulurdu:

*Camalın günəşdir, qəmərdir üzün,
Şəkərdir dəhanın, şirindir sözün.*

Burada biz iki - bənzəyən və bənzədilən komponentlərinə rast gəlirik. Sevgilinin camalının günəşə, üzünün isə aya bənzədilməsi ilə təşbeh yaradan sənətkar, bənzədilən vasitəni daha qüvvətli ifadə etmək üçün günəş və qəmər kimi terminlərdən istifadə etmişdir. Belə bədii ifadə vasitələrindən istifadə əsərin təsir gücünü, emosionallığını bir sözlə lirizmini artırır.

*Yanağı lileyi-baharı kimi,
Ləbləri yaqutun kənarı kimi,
Bir dənə nasüftə mirvari kimi,
Başdan ayağadək ağ bədən gərək (1, 37).*

Bu qoşmada təşbehin sadə formasından istifadə edən sənətkar gözəlin yanağının tərəvətini baharda açan laləyə, dodaqlarını yaquta bənzədilməsi bir sözlə, gözəlin bədəninin mirvari dənəsi ilə müqayisə edilməsi çox sadə bənzətmə forması yaradıb. Başqa bir qoşmasında şair gözəl anoforalı təşbehlər yaratmışdır. Leksik anofora adlanan bu şeir formasından

Vaqif bacarıqla və yerli-yerində istifadə edərək şeirin emosionallığına və ritminə daha da oynaqlıq gətirmişdir.

*Bir fitnə fellinin, üzü xallının,
Bir şirin dillinin qurbanıyam mən.
Bir qənd məqallının, ləb zülallının,
Bir ağzı ballının qurbanıyam mən.*

*Bir çox ülfətlinin, məhəbbətlinin,
Bir mərhəmətlinin, şafəqqətlinin,
Bir pəri tellinin, gün tələtlinin
Bir məhcəmallının qurbanıyam mən (1, 65).*

Nəzm əsərlərinin əsas əlamətləri olan ahəng, ölçü, qafiyə, ritm, intonasiya kimi prinsiplər Vaqif yaradıcılığını dəyərləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biridir. Şairin yaradıcılığında nəzmin əsas şərtlərindən olan qafiyənin bütün formalarına rast gəlmək olur.

*Ala gözlər xumarlanıb süzülür,
Hər qıya baxanda canım üzülür.
Müjganların sinəm üstə düzülür,
Meyl edəndə bu məkana gözlərin.*

*Hüsnün gülə bənzər, boyun minarə,
Canım qurban olsun belə sonayə,
Kipriyin xədəgin vurdu sinayə,
Etdi baqırım şana-şana gözləri (1, 73).*

Bu bəndlərdəki misraların sonunda təkrarlanan (süzülür, üzülür, düzülür, minayə, sonayə, sinayə) sözlərin əksər səsləri bir-biri ilə həmahəng səsləndikcə şeirdə zəngin qafiyə yaradır. Türk şeir prinsipinə uyğun olaraq misranın əvvəlində, ortasında və sonunda səs, söz təkrarlanması oğuz-türk şeir ənənəsindən gələn bir xüsusiyyətdir ki, Vaqif yaradıcılığında da özünü göstərməkdədir.

Şairin yaradıcılığının bir qismini onun təcnişləri təşkil edir. Təcnis yaratmağın əsasını təşkil edən omonim sözlərin şeirdə məharətlə işlədilməsi şairdən çox yüksək şeir texnikasına bələd olması tələb olunurdu ki, bu ifadələri o, yerli-yerində işlədib fikrini oxucuya çatdıra bilsin. M.K.Həmrayev təcnişlərdən bəhs edərək yazır: “cinə qafiyələr nadir təsadüf olunan dərin və musiqili qafiyələrdir. Aşıqlar cinə yaradarkən həm Azərbaycan, həm də ərəb-fars sözlərindən istifadə etmişlər” (6, 393). Vaqif yaradıcılığında təcnişlərin belə gözəl nümunələrinin öz yeri var.

*Gözəl qamət, gözəl gərdən, gözəl üz,
Gözəl olmaz sənək olsa, gözəl yüz,
Gözəl canı munca yetər, gözəl üz,
Gözəl deyil, etmə gözəl, alı sən.*

*Gözəl durub, gözəl gəzib, gözəl bax,
Gözəl kəlbəm, sal boynuma gözəl bağ.*

*Gözəl, seyrü kəşt eyləyib gözəl bağ,
Gözəl, dər budaqdan gözəl alı sən (1, 130).*

Bu təcnisdə biz sənətkarın alleterasiya yaradan samit səslərin təkrarına, nəzmin başlıca xüsusiyyətlərindən olan ahəngdarlığın qorunub saxlanmasını prinsiplərinə rast gəlirik. Cinas qafiyələrin təkrarından yaranan təcnisdə “gözəl” sözünün şair tərəfindən müxtəlif mənalarda işlənərək, çoxçalarlılıq yaratması şeirin həm mənasını, həm də ahəngdarlığını daha da gözəlləşdirdiyini görürük. Alleterasiyanın mənşəyi qədim türk şeiri üçün xarakterik olan paralelizm problemi ilə bağlıdır. A.Axundov haqlı olaraq bu hadisəni fonetik paralelizm adlandırır. Bu haqda V.M.Jirmunski yazır: “ritmik sintaktik paralellər daxilində qədim türk şeirinin, xüsusilə, poetik şeirin fərqləndirici xüsusiyyətlərindən olan şifahi söz təkrarlarının mövcudluğunu, alliterasiyanın mənşəyi məsələsini də izah edir” (7, 39). Bu fikirlərə A.M Şerbak münasibət bildirərək yazır: “ Alleterasiya qədim şeir quruluşundakı paralelizm və ondakı təkrarlarla sıx əlaqədə olmuşdur.” (8, 146).

Bədii mətnin strukturunu qoşma, təcnis formasında ifadə edən sənətkar, əruz vəznində bu skrukturu dəyişsə də ifadə etmək istədiyi fikri şeirlərində real məzmununda vermişdir. Realist şeir nümunələrini canlı və oynaq ritm, ahəngdarlıq əsasında yaradan sənətkar əruz vəznli şeirlərində bu ənənəni saxlamış, bacardıqca bu vəznə yaratdığı əsərləri sadə, aydın, dəbdəbəsiz, özünəməxsus formada ifadə etmişdir. Həyatının sonlarında üzləşdiyi haqsızlıqlar eşq, məhəbbət şairi olan Vaqif yaradıcılığına da dərin sirayət etmiş, əruz vəznində qələmə aldığı “Bax” rədifli qəzəli və “Görmədim” rədifli müxəmməsi bu münasibətlərdən yaranan əsərlər olmuşdur. Şair həyatın reallıqlarını son dövr əsərlərində ifadə etməklə, haqsızlıq dünyasına xas insanların dəqiq və kəskin təsvirini yaratmış, ədalətdən uzaq cəmiyyəti qəlbini dərinliklərindən gələn etirazla qamçılaya bilmişdir. İnsanları bu haqsız dünyadan “ baş götür, bu əhli dünyadan ayaq tutduqca qaç” deyərək şair, bu dünyada “ hər nə gördümsə, əyri gördüm” deməklə, fikrinə sanki yekun vurmuşdur. Klassik şeir ənənəsindən fərqli olaraq Vaqif fikirlərini daha orijinal bir şəkildə real zəmin üzərində qura bilmiş, klassik şeir nümunələrinə yeni məzmun əlavə etmişdir. Adı çəkilən hər iki şeirdə sənətkar öz həyatını kiçik bir hekayə formasında, təhkiyə şəklinə oxucunun gözləri qarşısında canlandırma bilir. Vaqif bu müxəmməsində ədalətsizliklə dolu olan dünyaya etiraz oxuyan bir ittihamçı kimi çıxış edir. Bu müxəmməs məzmun baxımında təkə Vaqifin monoloqu deyil, bütöv bir cəmiyyətin etiraz səsidir. Xalq şairi S.Vurğun yazır: “bəzi əsərlərin bizi məftun edən sirri nədir? Çünki yaşayan vəzn və qafiyə deyil, mənadır. O mənalər dünyasına qər q olduğumuz zaman biz insan tarixinin böyük faciələri, dolaşq ziddiyyətlərlə, müxtəlif ictimai dövrlərin mənəvi həyatı ilə yaxından tanış olduğumuz kimi, o əsərlərin qəhrəmanları simasında biz insan qüdrəti, insan zəkası deyilən böyük bir varlığı izləyir, ona məftun oluruq” (9, 368).

Vaqifin həm əruz, həm də heca vəznində yazdığı şeirlərdə özünəməxsus məcazlar işlətmişdir. Bunlar da onu göstərir ki, şair öz dövrünün şeir sənət dilini və onun poetikasını dərinləndirən bilmiş, yeri gəldikdə onlardan məharətlə istifadə etmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, şairin heca vəznli şeirləri ona şöhrət gətirmiş və onun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində mövqeyini müəyyənləşdirmişdir.

Ədəbiyyat:

1. M.P. Vaqif. Əsərləri. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 1957, 248 s.
2. П.Антоколски. Поэти Азербайджана, М.Л. 1962, с. 5
3. A.Dadaşzadə. Vaqif. Həyat və yaradıcılığı. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1966, 189 s.
4. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cilddə, III c. Bakı: Elm, 2009, 736 s.
5. H. Araslı. Vaqif. Əsərləri. Ön söz. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 1957, 248 s.
6. M.Əliyev. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 477 s.
7. В.М Жирмунский. О некоторых проблемах теории тюркского народного стихаю. «В.Я»,1968,№1, с 39.
8. А.М. Щербак. Соотношение аллитерации и рифмы в тюркском стихосложении. «Народы Азии и Африка» 1961,№ 2, с.146.
9. S. Vurgun. Əsərləri. Altı cilddə. V c. Bakı: Elm, 1972, 423 s.

Khuraman Hummatova

Structural forms of literary text in Mollah Panah Vagif's poetry

SUMMURY

Outstanding master of word of Azerbaijan literature of XVIII century Molla Panah Vagif (1717-1779) played a major role in formation of national poetry. Examples in forms of national verse created by him decreased domination of poetry in aruz, magnified opportunities of traditional national poem forms.

Poet, who destroyed frames of traditional classic poetry lowered beauties from skies to Earth, reinforced connection of beauty with Earth, connected them with Azeri lands, made them in his verses more down to Earth. Master who expressed structure of literary text in forms of goshma, tadjnis although changed structure in aruz, expressed his thoughts in real content. Poet which created realistic examples in vivid, melodious rhythm, kept his manner in aruz also, in aruz verses tried to express his thoughts in peculiar but simple, understandable, not luxury form.

Alim-yazıçı Yusif Vəzir Çəmənzəminli **Molla Pənah Vaqif haqqında**

Görkəmli ədəbiyyat tarixçisi, azərbaycanşünas alim, yazıçı Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin elmi-ədəbi yaradıcılığında Molla Pənah Vaqifin önəmli yeri var. Yusif Vəzir onu hələ gənc yaşlarından bədii yaradıcılığı, şəxsiyyəti və faciəli taleyi ilə cəlb edən şairin həyatına həsr etdiyi “İki od arasında” adlı möhtəşəm tarixi romanında Vaqifin parlaq bədii obrazını yaratmışdır. Vaqifin poeziyasının ruhunu, sadə xalq danışığı dilindən qaynaqlanan şirin üslubunu yüksək dəyərləndirən alim-yazıçının “İki od arasında” romanından daha əvvəl qələmə aldığı elmi əsərlərində də şairlə əlaqədar tədqiqatları öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk İstanbul səfiri kimi fəaliyyət göstərərək Türkiyənin kitabxana və arxivlərində apardığı araşdırmalar nəticəsində iki dəyərli tədqiqat əsəri (“Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər” (1921) və “Tarixi, coğrafi və iqtisadi Azərbaycan” (1922) yazıb nəşr etdirən Yusif Vəzir ədəbiyyat tariximizdən bəhs edən əsərində, onu, şərti olaraq, səkkiz dövrə bölür. Bu dövrlərdən 4-cüsü “Vaqif dövrü”dür. Şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə Yusif Vəziri həmişə özünə cəlb edən, “əql və hüsn müamiləsi sayəsində xalq arasında böyük şöhrət qazanan” şair haqqında məlumat verərkən, hər şeydən öncə, haqqında aydın təsəvvür yaratmaq üçün məşhur bir el məsələni xatırladır: “Hər oxuyan Molla Pənah olmaz”. Qeyd edək ki, sonralar şairə həsr etdiyi tarixi romanında da Y.Vəzir bu məsələdən epigraf kimi istifadə etmişdir. Y.Vəzirin 1935-ci ildə qələmə aldığı, klassik irsimizin tədqiqi və təbliğinə həsr olunan “Tarixi etüdlər” silsiləsində də beş məqalədən biri Vaqif haqqındadır. “Molla Pənah Vaqif haqqında” adlı həmin məqalədə müəllif Fransada Paris Milli Kitabxanasından əldə etdiyi mənbələrdən də bəhrələnmişdir. Məqalədə Vaqif haqqında tarixi əhəmiyyətə, elmi dəyərə malik faktlarla tanış oluruq. İndiyə qədər Vaqifin həyatına və dövrünə dair ətraflı olaraq bir əsərin meydana çıxması, yazılanlarda isə tarixi materiallarla bərabər bir çox uydurma şeylərin olmasından təəssüflənən ədibə görə, bunun başlıca səbəbi ədəbiyyatçılarımızın tarixi materiala elmi olmayaraq yanaşması və tarixçilərimizin fəaliyyət göstərməməsidir. Şairin yaşadığı dövrə dair müxtəlif mənbələrdə türk, rus və fars dillərində olduqca bol material olduğunu qeyd edən Yusif Vəzir tarixi həqiqətləri aşkara çıxarmağın ən doğru yolunu həmin mənbələrin çap edilməsində, yaxud ayrı-ayrı şəxslərdən toplanılıb kitabxanalara verilməsində görürdü. “Başlıca qüsurlardan biri də materialların ayrı-ayrı əllərdə istədikləri kimi şərh edilməsindədir. Əsər basılsa, ya kitabxanada olsa, belə fərdi yanaşmalar olmaz və ümumin yoxlaşmasına imkan verilərək həqiqət meydana çıxar”.

Paris Milli Kitabxanasında elmi araşdırmalar apararkən M.P.Vaqifin dövrü ilə bağlı belə dəyərli mənbələrdən birinə rast gələn alim həmin mənbəni olduqca əhəmiyyətli hesab edərək yazırdı: “Məhz Camalın Qarabağ tarixinə dair yazdığı əsər də nadir olaraq ələ keçməyən və yanlış təfsirə uğrayan materiallardan biridir. Bu kitab Vaqifin tərcümeyi-halını öyrənmək üçün ən mötəbər mənbə sayılır.”

Tariximizin, ədəbiyyatımızın hər cür uydurma və təhriflərdən uzaq, yalnız konkret

faktlara əsaslanaraq yazılması qayğısına qalan Yusif Vəzir Çəmən-zəminli Molla Pənah Vaqifin həyatı haqqında əldə etdiyi məlumatları ədəbiyyatşünasların, tədqiqatçıların diqqətinə çatdıraraq, bu sahədə dərin bir tədqiqata ehtiyac olduğunu da vurğulayırdı: “Vaqif haqqında çox yazmaq olar. Bu məsələnin həllini ədəbiyyatçılarımıza tərk edirəm. Məncə Vaqifi dövrü ilə bərabər qavramaq üçün dərin bir tədqiqat lazımdır. ...Bu sahədə tarixçilərimiz və ədəbiyyatçılarımız əl-ələ işləməlidirlər.” M.P.Vaqif haqqında elmi araşdırmalar aparmağı ədəbiyyatçılarımıza “tərk etdiyi”ni söyləsə də, yüksək dəyərləndirdiyi və çox sevdiyi bu görkəmli şəxsiyyət haqqında düşüncələr Yusif Vəziri tərk etməmiş, ədib özü də ciddi araşdırmalar aparmış, nəticədə “İki od arasında” adlı olduqca qiymətli tarixi roman meydana çıxmışdır. Yusif Vəzir bu gün də öz bədii gözəlliyi, tarixi əhəmiyyəti ilə seçilən bu romanı yazmaqdan öncə neçə-neçə tarixi mənbəni araşdırmışdır. Y.V.Çəmən-zəminlinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan şəxsi fondunda “İstifadə olunmuş əsərlərin siyahısı” adlı bir əlyazma materialı saxlanılır. Bu materialda Vaqif haqqındakı romanı yazmağa hazırlaşarkən yazıçının istifadə etdiyi zəngin mənbənin siyahısı ilə tanış oluruq. Azərbaycan, rus, fransız və ingilis dillərində olan həmin mənbələrdən bəhrələnən, öyrəndiyi faktlardan məntiqi nəticələr çıxarmağı bacaran görkəmli ədib bədii təxəyyülünün köməyi ilə son dərəcə maraqlı və dəyərli bir əsər yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək istərdik ki, “İki od arasında” romanını yazmaq üçün Yusif Vəzirin bəhrələndiyi mənbələrdən biri də Mir Möhsün Nəvvabın “Təzkireyi-nəvvab” əsəridir. Yazıçının “İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı”nda bu əsərin adına rast gəlməsək də, təzkirə ilə tanışlığımız bu qənaətə gəlməyimizə əsas verir. Romanın sonunda Vaqifin oğlu ilə bərabər öldürülməsi ilə bağlı epizod (ata ilə oğul arasındakı dialoq., şairin cəlladdan xahişi), cüzi dəyişikliyi nəzərə almasaq, M.M.Nəvvabın verdiyi məlumatdan fərqlənmir. “Təzkireyi-Nəvvab”da Molla Pənah Vaqiflə bağlı başqa bir dəyərli məlumat isə (“ağköynəklər”lə bağlı) Yusif Vəzir Çəmən-zəminlinin həm “İki od arasında” adlı romanında, həm də ondan daha öncə, 1927-ci ildə qələmə aldığı “Şəbihgərdanlıq” adlı məqaləsində daha geniş şəkildə rast gəlirik.

Shalala Ana Hummatli

The words of scientist Yusif Vazir Chamanzamanli about Mollah Panah Vagif

SUMMURY

Molla Panah Vagif has a special place in the literary creative activity of the outstanding writer Yusif Vazir Chamanzaminli. This article deals with scientific-literary thoughts about Vagif in his scientific work named “Molla Panah Vagif” as well as “The view on Azerbaijan literature” in the writer’s work of “Between two fire”.

Könüldən könülə yollar görünür

Azərbaycan ədəbiyyatının çoxəsrlik zəngin tarixi-yaradıcılığı müəyyən epitetlərlə damğalanmış söz ustalarının həyat və fəaliyyətinin dəfələrlə təhlil olunması, yeni-yeni cəhətləri ilə oxuculara təqdim olunması əsasında yazılan elmi-nəzəri əsərlərlə sistemləşdirilir. Sanki hər bir sənətkar əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş dairədə özünəməxsus yerini tutaraq “kədərli”, “nikbin”, “sosialist realizmi çərçivəsindən kənara çıxmayan”, “romantik”, “tənqidi realist” və s. epitetlərlə ədəbiyyat tariximizin dövrləşməsinə öz töhfəsini verir. Maraqlıdır ki, yaradıcılığı ilə xalqın tarixini və fikir dünyasını, həyata fəal münasibətini əks etdirən ədəbi nümunələr mahiyyətindəki “kədərli” xarakterinə əsasən bizə görə, bir qədər süni səciyyə daşıyan ictimai və şəxsi kədər bölgüsünə məruz qalır. XX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında sosialist realizmi metodunun hökmranlığı dövründə mütərəqqi və mürtəcə romantizm anlayışları çox dəbdə idi. Ümumilikdə sovet ədəbiyyatşünaslığı dünya ədəbiyyatı nümunələrinə də, milli ədəbiyyatlara da eyni klişə ilə yanaşırdı. Sosialist realizmi prinsiplərinə uyğun olmayan bütün romantik sənətkarların, ingilis, fransız, rus və ya azərbaycanlı olmasından asılı olmayaraq yaradıcılığı mürtəcə elan edilirdi. Bu sırada F.R.Şatobrian (5. 84) və H.Cavid, A.Vinyi (5.85) və Ə.Hüseynzadə ola bilərdi. Zaman dəyişdi, artıq H.Cavid və Ə.Hüseynzadə bütün dünyada qəbul olunmuş və HEÇ VAXT mürtəcə və ya mütərəqqi deyil, sadəcə romantizm kimi tanınmış ədəbi cərəyanın qüdrətli nümayəndələri kimi ədəbiyyat tariximizdə öz layiqli yerlərini tutmuşlar. Lakin sosialist realizmi dövrünün ədəbiyyatşünaslığından gələn və XX əsrin 80-ci illərindən bəri bir çox yanlış kriterilərdən imtina etməyimizə baxmayaraq, müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında hələ də ictimai və şəxsi kədər bölgüsü hökmrandır. Bu bölgü maskalanmış, zahirən çox məntiqli görünən, əslində qorxulu bir tendensiyanı əks etdirir. Sovet cəmiyyəti XX əsr ədəbiyyatında şəxsi kədəri qadağan etmişdi, klassik irsdə isə, Ə. Nazimə görə “ öz zamanlarının bütün ziddiyyətləri Füzulilərin, Vaqiflərin ruhunu, yaradıcılıqlarını o qədər sıxmış və əzmişdi ki, öz acizlikləri və passivlikləri onlara yalnız şikayət yağdırmaq və öz qəm, kədərlərini şərab boçka və ya küplərində boğmaq imkanı vermişdi”(6. 70).

Eyni zamanda klassik irsdən tamamilə imtina olunmamışdı, klassik irsdəki kədərdən ustalıqla istifadə edilir, sosializmə qədərki həyatın “dəhşətlərinə” gözəl illüstrasiya olan “kədərli klassik poeziya” daha çox ictimai məzmununa görə təhlil olunurdu, bu zaman həmin kədərli real səbəbləri haqqında bəzən bir kəlmə belə deyilmir, “vəhdəti-vücut” kədəri , ilahi kədər anlayışları ən yaxşı halda ictimai, çox zaman isə sırf maddi sıxıntılarla izah olunurdu.

Vidadi irsinin tədqiqatçılarından T.Dünyamalıyeva yazır: ”Vidadi lirikasını “xəstə”, “mistik” kimi kəlmələrlə damğalamaq elmi yol deyildir. Hər bir dövrün öxünəməxsus tələbi, mütərəqqi və mürtəcə cəhətləri vardır. Bir dövrün qayda-qanunlarını mexaniki olaraq başqa dövrə tətbiq etmək isə nəticə etibarilə səhv mülahizələrə gətirib çıxarır”.(4.6-7) Tədqiqatçı M.V.Vidadi irsinə subyektiv yanaşma ilə razılaşmayaraq “ şairin lirikası haqqında söylənilən fikirlərin özündə belə onun irsinə dair yanlış, bəzən natamam mülahizələrə yol verilmişdir.

Məsələn, Məmməd Səid Ordubadi, Firidun bəy Köçərli, Abdulla Şaiq və s. şairin lirikasını “xəstə”, “bədbin” lirika adlandıraraq səhv nəticəyə gəlmişlər” deyər fikrini davam etdirir.(4.7)

Ümumiyyətlə, Vidadi irsindən yazan tədqiqatçıların əksəriyyəti, şairin kədərli irsindən danışarkən, sanki sənətkarı müdafiə etməyə çalışır, onun yaradıcılığındakı kədəri şəxsi motivlərlə deyil, ictimai səbəblərlə izah etməyə çalışırlar. Vidadinin heca vəznli şeirlərində 14 dəfə, qəzəl və müxəmməslərində 26 dəfə möhürbənddə və ya məqtədə xəstə Vidadi, Vidadi-xəstəyəm ifadələri təkrarlanır. Vidadi şeirlərində şairin adının sanki sinoniminə çevrilmiş bu “xəstə” ifadəsi mənəvi bir təzyiq yaradaraq hətta sırf məhəbbət mövzusunda yazılmış qəzəldə də hansısa şəxsi kədərini kölgəsini axtarmağa sövq edir.

Yarəb, bu gedən sərvi-sərəfraz kimindir?

İnsan bu surətdə olur az, kimindir? (1.68)

mətləli qəzəlin beş beytindən heç birində kədər, şikayət əlaməti yoxdur. Bütün beytləri təsvir və bədii sual üzərində qurulan bu qəzəldə gözəlin canlı, heyranedicilə obrazı yaradılıb. Əslində mətlə beyt gözəlin adı insana bənzəmədiyini bəyan etməklə sanki ilahi eşqin izlərini əks etdirən formada başlayır. Lakin sonrakı beytlər bu təəssüratı tədricən yox edir, “gözəllik meydanının əsgəri” kimi təqdim olunan bu gözəl

Qaş, gözü, əndamı, tamamən əl-ayağı,

Hər bir sümüyü başına yüz naz kimindir? (1.68)

beytində canlı, real boyalarla təqdim olunur. Sonrakı beyt tərənnüm olunan gözəlin geyiminin təsvirini verir. Lakin bu təsvir gözəli adiləşdirmir, onun cəvahirlərlə bəzənmiş, qızılı qəba və gümüşü ləçəyə bürünmüş titrək obrazı şair kimi oxucunu da heyran edir. Bu gözəl realdır, mövcuddur, şairi və oxucunu özünə cəlb edir, düşündürür, suallar verməyə məcbur edir:

Tuş oldu sənə, xəstə Vidadi, bu əcəldir,

Yoxsa ki, nə sözdür belə şəhbaz kimindir? (1.68)

Yenə Vidadi xəstədir, bu artıq epitetləşmiş bir təqdimatdır, lakin şairi xəstə edən “gözəllik meydanının əsgəri” olan gözəl deyildir. Əksinə, bu gözəllik Vidadini maraqlandırır, suallar verməyə sövq edir. Şeirdəki “kimindir?” sualı da maraqlıdır, bu sual həm gözəlin kim olduğunu aydınlaşdırmağa xidmət edirsə, digər tərəfdən bu gözəlliyi kim yaradıbdır, kimin tərəfindən xəlq olunubdur kimi səslənir. Məlumdur ki, məhəbbət şeirlərinə “şəxsi və ilahi” məhəbbət bölgüsünü tətbiq etmərlər, üstəlik dünyəvi eşqin tərənnümündə ilahi eşqin izlərini normal və hətta lazımlı sayırlar. Real məhəbbətlə ilahi eşqin təzahürlərini vəhdətdə təhlil edirlər ki, bu da tamamilə təbii və doğrudur. Yaradanı sevmədən onun yaratdığını sevmək mümkün deyildir, yaradılanı sevməklə Allaha olan sonsuz minnətdarlığını ifadə edən şeirlər Vidadi yaradıcılığına da xasdır:

Tutma, ey sahib nəzər, məndən nəzər divaniyəm.

Bu təhəyyürdən tutulmuş könlümün heyranıyəm. (2.38)

T.Dünyamalıyeva M.V.Vidadi irsinin kədərini dövrümüze gəlib çatan şeirlərin əsasən şairin qocalıqda yazdığı şeirlərdən ibarət olması ilə (4. 9) izah etməyə çalışır. Lakin bu fikirlə razılaşmaq çətinidir. Bir tərəfdən bu fikri təkzib edən cəhət ondan ibarətdir ki, şairin məhəbbət mövzusunda yazılmış kifayət qədər şeiri dövrümüze gəlib çatmışdır. Digər tərəfdən insan gənclikdə məhəbbətdən, yaşlandıqda ictimai-siyasi hadisələrdən yazmalıdır fikri o qədər də məqbul görünür. Təhlilləri qəbul edilmiş normalarla apara bilmək üçün sovet ədəbiyyatşü-

naslığının təklif etdiyi standartlardan uzaqlaşsaq, razılaşırıq ki, ilahi məhəbbəti dünyəvi (şəxsi) məhəbbətdən ayırmaq mümkün olmadığı kimi, şəxsi kədər ictimai kədərdən ayırmaq mənasızdır. Yaşanmış, dərk edilmiş və ümumiləşdirilmiş şəxsi kədər, əslində ictimaidir, çünki hər bir fərd cəmiyyətin üzvüdür. Bədii ümumiləşdirmənin məhsulu olmayan dünyəvi (şəxsi) məhəbbət haqqında şeir də çox bayağı səslənir, uzunömürlü olmur. İctimai kədər adlandırılan kədər də şairin şəxsi taleyi, yaşantıları ilə bağlı deyilsə, sadəcə şikayət xarakteri daşıyırsa, zamanın burulğanında yox olub gedir.

Kədər əsrlərdən süzülüb gələn, anlamaq, anlatmaq arzusu ilə əlinə qələm alan yüzlərlə Azərbaycan türkü niyə bu qədər kədərdən yazıb, kədərli yazıb? Bu qədər yaşanılmış, içdən gələn, hər dəfə oxucunu düşündürən kədərli poeziya nədən qaynaqlanır? Doğrudanmı, bu kədərin səbəbi yalnız panteizmdir, Allaha olan sevgidən, ona qovuşmaq və onu dərk etmək istəyindəndir? Əgər kədərli yazmaq yalnız dəb idisə, onda “Axundzadə üsyanını” qəbul etmək məcburiyyətdə qalmalıyıq. Lakin bu çıxış yolu deyil, Vidadini Füzuli ilə, özünəqədərki bütün əvvəlki poeziya ilə müqayisə etmək, kədərin səbəbini sadəcə panteizmlə bağlamaq heç Füzuli irsi üçün də məqbul olmadığı halda tamamilə fərqli cəmiyyətdə yaşayan və yaşadığı dövrdən təsirlənərək yazıb-yaradan şairin kədərinin köklərini ictimai-tarixi şəraitdə axtarmaq lazımdır.

Vidadinin ictimai məzmunlu şeirləri: “Dəli könül..” qoşması, “qürbət şeirləri”, nəhayət Vaqiflə deyişməsi dəfələrlə təhlil və tədqiqat obyektinə çevrilib. Tarixən müəyyən olmuş təhlil standartlarına görə Vaqif bu deyişmədə nikbinliyi, Vidadini kədərli ilə yadda qalır, hər biri öz mövqeyini kifayət qədər irihəcmli olan bu ədəbi mübahisədə müvəffəqiyyətlə müdafiə edir. Lakin “Deyişmə” yalnız kədər və nikbinlik haqqında deyil, həm də bu formal təhlilin bütün tədqiqatlarda demək olar ki, eyni aspektdə təkrarlanması təəssüf doğurur.

“Vidadi Vaqif ilə “Deyişmə”sində öz dərdini, “ağlamağının” səbəbini belə mənalandırır:

Ağlamaq ki, vardır məhəbbətdəndir,

Şikəstə - xatirlik mərhəmətdəndir.

Bu misralardan anlaşılır ki, Vidadini qəmli şeirlər yazmasının səbəbini öz dünyagörüşü ilə, urəyində yuva salan insanlara məhəbbət, mərhəmət və mürüvvətlə aydınlaşdırır. Şairə görə, belə bir düşüncə sahibi “şikəstə-xatir”, dərdli olmalıdır, ağlamalıdır”(3.643). Bu sitat təbiidir ki, yanlış təhlil nümunəsi deyil, lakin bu sadəcə “Deyişmə”nin girişinə aiddir, əsərin ümumi rədifinin - “ağlarsan” deyiminin aydınlaşdırılmasına xidmət edir və yuxarıda nümunə gətirilən təhlil sırf bu girişə aiddir.

Təxminən 92 bənddən ibarət olan “Deyişmə”nin əslində yarımçıq çoxu təriqət mübahisələrinə həsr olunub ki, burada söhbət kədərdən deyil, daha çox Vaqifə xəbərdarlıqdan və Vaqifin özünümüdafiəsindən gedir. Ümumi qənaətləri bir kənara qoysaq, üstüörtülü deyil, mətləbləri öz adı ilə adlandırsaq, Vaqifin şiəlikdən imtina edərək, yenidən öz təriqətinə - sünnlüyə qayıtmasına cəhd “Deyişmə”nin ikinci hissəsinin əsas obyektidir. Vaqif və Vidadini öz mövqələrini dini mənbələrlə, dini şəxsiyyətlərin adlarını sadalamaqla sübut etməyə çalışır, heç biri öz mövqeyindən geri çəkilmir. Sonuncu bənddə Vidadini axirətdə təriqətinin təntənəsini görərək güləcəyini bəyan edir. Mənim fikrimcə, “Deyişmə” nikbinlik və bədbinliyin toqquşması deyil, əslində Vidadini və Vaqif dövrünün tarixi-ictimai reallığının, Azərbaycanda əsrlər boyu sənəkmək bilməyən, ağuşuna Füzulini, Şah Qasim Ənvarı, Şah İsmayıl Xətayini, Seyyid Əzim Şirvanini, “mən də müsəlmanam, a şirvanlılar” deyərək hayqıran Mirzə Ələkbər Sabiri almış, heç

kimi laqeyd qoymayan dini təriqət qarşudurmasından daha çox ideoloji mübarizənin tamamilə orijinal bir nümunəsidir.

Vidadi “qəmlidirmi?” sualına cavab axtararkən qəti şəkildə “yox” deyə bilmək üçün bu kiçik yazımı, Vaqifin qəzəlindən bir parçanın araşdırılması ilə bitirmək istərdim:

Vidadidən gələn kağız məni fərxəndə hal etdi,

Bu halı gördü, qəm filhal məndən intiqal etdi.

Vidadi kədərlidirsə, ondan gələn kağız Vaqifi necə xoşhal edə bilərdi, qəmi ondan uzaqlaşdıra bilərdi? Vaqifi qəmdən uzaqlaşdırmaq gücünə malik olan Vidadi məktubu kədərli olsa idi, “günəş işığı”, ruha ağıl-kamal verən “Xıızr”adlandırılmazdı. Maraqlıdır, deməli, Vidadı lirikası kədər və qəmin üzərində müdriklik və uzaqgörənliyin qələbəsidir, bunu ədəbiyyatşünaslıqda qəbul edilmiş terminlə adlandırsaq, bəlkə də, “ictimai kədər” ifadəsi uyğun ola bilər. Lakin əslində Vidadi lirikası müdriklik zirvəsidir, qəm girdabı deyil, o qəmə sürükləmir, düşünməyə, qiymətləndirməyə, “dövrən belə qalmaz” ümidi ilə yaşamağa sövq edir.

Məncə, nikbinlik gələcəyin gözəl olacağına inanmaq deyil, nikbinlik reallıqla barışmaq, onun içində yaşamağı bacarmaq, öz insani simasını itirməməkdir. Azərbaycan ədəbiyyatının fədailərindən olan Vidadi kimi . . . çünki

Vaqif, yad et səni yad eyləyəni,

Doğru sanma hər bir yaram deyəni.

Qoymaz göz önündən sevən sevəni.

Könüldən könülə yollar görünür. (2.177)

Ədəbiyyat:

1. Vidadi. Əsərləri, Bakı, “Öndər”, 2004, 126 s.
2. Vidadi. Molla Pənah Vaqif və Molla Vəli Vidadi. Bakı, Oka-ofset, 2007
3. Ə.Səfərli, X. Yusifli, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Bakı, 2008.
4. Dünyamalıyeva T. Molla Vəli Vidadi. Bakı, Yazıçı, 1987, 159.
5. История французской литературы. Том II, Москва – 1956, 728 s.
6. Nazim Əli. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Yazıçı, 1979, 374 s.

Afag Yusifli

The way of souls

SUMMARY

In the article is analysis the character of the sorrow in Vidady’s lyrics, different creative works in this theme. Considerations about Vidady’s lyrics theme and idea directions is explained in concrete examples.

Vaqif lirikasının özəllikləri və onun XIX-XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri

Hər xalqın tarixində elə bədii söz ustaları olmuşdur ki, onlar əsrlər boyu ədəbiyyat tarixində və xalqın mənəvi aləmində silinməz izlər buraxmışlar. Belə ölməz sənətkarlardan biri də Molla Pənah Vaqifdir. Onun adı haqlı olaraq Nizami, Füzuli, Mirzə Fətəli Axundzadə, Səbir, Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid kimi korifey sənətkarlarla yanaşı çəkilir. Görkəmli ədəbiyyatşünas Firidun bəy Köçərli hələ keçən əsrin əvvəllərində Vaqifin ədəbiyyatımızda böyük xidmətlərini belə dəyərləndirmişdi: “Azərbaycan türklərinin məşhur və müqtədir şairi Molla Pənah hesab olunur ki, bizim ədəbiyyatımızın banisi və müəssisi adlanmağa onun haqqı vardır. Molla Pənah öz zamanında bir çox ülum və fünuna vaqif olduğu üçün özünə “Vaqif” təxəllüsü ittixaz etmişdir. Müasirləri onun dərin elmini və mollalığını müşahidə edib haqqında demişdir: “Hər oxuyan Molla Pənah olmaz” və bu istilah indi də Zaqafqaz türkləri arasında bir məsəli-məşhurdur. Milli şairlərimizdən onun kimi sadə və açıq lisanda və ana dilimizin şivəsində şeir və qəzəl yazan az olubdur” (1, 159)

Molla Pənah Vaqif XVIII əsrdə yaşamışdır. Bu əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatı özünün yeni bir inkişaf mərhələsinə daxil olmuşdu. Bu inkişaf mərhələsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri ondan ibarət idi ki, Azərbaycan dilində şeir yazmaq, doğma dilimizin özəlliyini, əsl poeziya dili olduğunu sübut etmək artıq bir ənənəyə çevrilirdi. Poeziyada xalq şeirinin qüvvətli təsiri hiss edilirdi, klassik poeziya ilə müqayisədə xalq şeiri, heca vəznini öz üstünlüyünü getdikcə artırır. Həmin dövrdə aşiq yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında milli dildə yaranan poeziyanın mənbəyi, qaynağı idi, Sarı Aşıqın, Tufarqanlı Abbasın, Xəstə Qasımın yaradıcılığı sübut edirdi ki, şeirimizin xəlqi, milli ənənələrinə üz tutmaq lazımdır, ən gözəl şeirlər məhz xalqın başa düşəcəyi, anlayacağı bir tərzdə yazılmalıdır. Molla Pənah Vaqif Azərbaycan poeziyasına xalq ruhunu, xalq mənəviyyatını gətirdi, şeirimizdə nikbinlik çalarlarını, həyat eşqini, ümidi, fərəhi başlıca motivə, aparıcı xəttə çevirdi.

Vaqif ədəbiyyat tariximizdə lirik şeirin ən gözəl nümunələrini yaratdı. Şairin tədqiqatçısı Araz Dadaşzadə yazır: “Çoxəsrlik Azərbaycan lirikası tarixində Vaqif özünəməxsus yer tutur. O, necə deyərlər, tərədən dırnağa qədər lirikdir. Onun poeziyasında əsl lirik sənətkara xas xüsusiyyətlər: sadəlik təbiilik, səmimilik, emosionallıq vardır. Əgər əruz vəznində şeirin, qəzəlin ustadı Füzuldirsə, heca vəznli şeirin, qoşmanın ustadı Vaqifdir” (2, 83-84).

Vaqifə qədər xalq poeziyası, aşiq yaradıcılığı, qoşma-gəraylı-təcnis şeir formaları mövcud idi. Vaqif də bu yolu davam etdirdi, həm də bu istiqaməti aparıcı xəttə çevirdi. Şeirdə demokratizmin ədəbi-bədii tərəkürdə bərqərar olunması, şeir dilinin sadələşməsi, insanın mənəvi ucalığının, sevgi dünyasının, gözəlliyin və gözəllərin tərənnümü Vaqif poeziyasında yeni bir mərhələnin əsas göstəriciləri kimi diqqəti cəlb edir. Akademik Nizami Cəfərov poeziyamızın inkişafında üç əsas mərhələni qeyd edir və bunların bir-birilə dialektik əlaqəsindən söz açır: “Ədəbi-bədii fikrimizin inkişafında Füzuli mərhələsi, Vaqif mərhələsi, nəhayət, S.Vurğun mərhələsi məntiqi əlaqə təşkil edir; hər bir mərhələnin müstəqilliyi ilə yanaşı, bir-

birinə dialektik istinadı da diqqəti çəkir. Füzuli mərhələsi-tezis, Vaqif mərhələsi-antitezis S.Vurğun mərhələsi isə sintez faktı kimi araşdırma tələb edir” (3, 255-256).

Toy-bayramdır bu dünyanın əzabı,
Ağlı olan ona gətirər tabı.

Bu iki misranı Vaqifin bütün yaradıcılığına epigraf kimi qəbul etmək olar. Onun lirik şeirlərində nikbinlik, həyat eşqi bulaq kimi çağlayır. Vaqif Füzulidən sonra məhəbbəti tərənnüm edən, sevgi lirikasının ən gözəl nümunələrini yaradan ikinci böyük şairimizdir. Lakin Vaqif şeirləri ilə Füzuli şeirləri arasında müəyyən fərqi hiss edirik: əgər Füzulinin qəhrəmanı hər şeyə kədərli, qüssəli nəzərlə baxırsa, vüsala ümidi azdırsa, dərdi, qəmi, əzabı özünə layiq bilirsə, Vaqifin lirik qəhrəmanı kədərdən, qüssədən uzaqdır.

Bu qəmlər ki, mənim vardır bəirin başına qoysan,
Çıxar kafər cəhənnəmdən, gülər əhli-əzab oynar (4, 129).

Füzulinin lirik qəhrəmanının qəmləri o qədərdir ki, bunları dəvənin (bəirin) başına qoysalar dəvə iynə ulduzundan keçəcək qədər kiçilər və cəhənnəmdən xilas olar.

Bədənini gül yaradan ilahi,
Sərasər ətrini ənbər eylədi.
Gözəllikdə kimdir sənə tay ola,
Hüsnün mələkləri çəkər eylədi.

Surətini çəkdi ol gün ki, nəqqaş,
Cəmalını qıldı hər gözəldən baş.
Cəbininə qoydu bir müqəvvəs qaş,
Siyah kirpiyini xəncər eylədi.

Səni xəlvə eylədi gül dəstəsi tək,
Pəridən əlasan, mələkdən göyçək,
Cismindir münəvvər ağü nazikrək,
Ol səmən sinəni mərmər eylədi.

Ey gözəllər şahı, kərəm et manna,
Baxmagılən hərgiz əğyardan yana,
Şükr olsun Allaha-Vaqifi sana
Qapında qulami-kəmtər eylədi (5, 18).

Vaqifin təsvir etdiyi gözəllər hər gün gördüyü, gözəlliyinə tamaşa qıldığı Qarabağ gözəlləri idi. O, özündən əvvəlki klassik şairlərin səmanın yeddi qatına qaldırılıb həsrətlə baxdıqları gözəllərdən deyil, “tər cıqqalı, siyah telli”, “zülfi gərdəndə sallanan”, “ağzı şəkkər, dodaqları yeməli”, “sərxoş yerişli”, “üzü gül, qəddi tuba”, “maral baxışlı, sona sığallı” gözəllərdən yazırdı. Hətta bəzi qoşmalarında onların adını da çəkirdi- Fatimə, Pəri, Yetər, Zeynəb. Tədqiqatçılar Vaqif qoşmalarının diqqətəlayiq bir cəhəti kimi gözəlin xarici portretini çəkməkdə usta olduğunu, şair-rəssam, şair-heykəltaraş kimi qadın surəti yaratmaq məharətini qeyd etmişlər. Bununla yanaşı, Vaqif təsvir etdiyi el gözəllərinin təkcə zahiri əlamətlərini deyil, mənəvi dünyasını da, mərifətini, incə rəftarını, təmizliyini, saflığını da nəzərə çarpdırırdı. Vaqifin bu qoşmasını zənnimizcə, onun gözəllik kredo hesab etmək olar:

Açıqbaşda əgər olsa bir dilbər,
Onda bu nişanlar müəyyən gərək.
Əndamı ayinə, qəddi mötədil,
Siyah zülfü qamətinə tən gərək.

Yanağı laleyi-baharı kimi,
Ləbləri yaqutun kənarı kimi.
Bir danə nasüftə mirvari kimi,
Başdan ayağadək ağbədən gərək.

Təmizlikdə ola meylü həvəsi,
Olmaya aşiqə nazü qəməzəsi,
Gül tək qoxuya nitqü nəfəsi,
Zülfü ya bənəfşə, ya səmən gərək.

Növrəsində on dörd, on beş yaşında,
Eyb olmaya kirpiyində, qaşında,
Həyası üzündə, əqli başında,
Qulluqda, söhbətdə müstəhsən gərək.

Tovus kimi cüvələyə hər səhər,
Bəzək verə camalına sərbəsər,
Dindirməmiş verə könüldən xəbər,
İşarə anlayıb hal bilən gərək (5, 24).

Vaqifin qoşma və gəraylıları həm də xalqın milli koloritini, etnoqrafik xüsusiyyətlərini əks etdirməklə də diqqəti cəlb edir. Burada biz köçəri adət-ənənələrinin, həmçinin şəhər kübar cəmiyyətinin ənənələrini görürük.

Vaqifin tədqiqatçısı Araz Dadaşzadənin bir maraqlı mülahizəsini xatırlatmaq yerinə düşər: “Vaqif şeirindəki dünyəvi, bəzən sırf cismani, naturalist təsvirlər həm də Renessans dövrü yazıçılarından Rable və xüsusilə, Bokkaçço yaradıcılığı ilə paralellər aparmağa imkan verir. İnsanın hər bir təbii hissənin boğulmasına haqq qazandıran, azad insani əqidələrdə, eşqdə günah axtarmağa çalışan kilsəyə qarşı duran həmin sənətkarlar mənəvi duyğularda, sevgiyə tam sərbəstliyə tərəfdar çıxır, məhəbbəti insanın yüksək və nəcib hissi kimi alqışlayırdılar. Bu ideyalar və meyllər özünəməxsus şəkildə Vaqif poeziyasının da mahiyyətini təşkil edir və onun fəal humanizmini səciyyələndirir” (6, 657-658).

Vaqifin lirikası təkcə gözəlliyin, məhəbbətin təsviri və təsdiqi kimi deyil, həm də dövründəki ədalətsizliyin, haqsızlığın inkarı kimi də diqqəti cəlb edir. Ömrünün son illərində başına gələn və onu ruhən sarsıdan hadisələr olmuş ki, Vaqif “Görmədim” müxəmməsini qələmə almış, dövrünün qara qüvvələrinə, “nəfsi-əmmarə əlində əsir” olanlara, böyük günahlar işlədib haqqı batil edənlərə qarşı kəskin etirazını bildirmişdi.

Mən cahan mülkündə, mütələq, doğru halət görmədim,
Hər nə gördüm, əyri gördüm, özgə babət görmədim,
Aşınalar ixtilatında sədaqət görmədim,

Biətü iqrarü imanü dəyanət görmədim,
Bivəfadan lacərəm, təhsili-hacət görmədim.

Müxtəsər kim, belə dünyadən gərək etmək həzər,
Ondan ötrü kim, deyildir öz yerində xeyrü-şər,
Alilər xaki-məzəllətdə, dənilər mötəbər,
Sahibi-zərdə kərəm yoxdur, kərəm əhlində zər,
İşlənən işlərdə əhkamü ləyaqət görmədim (5,102).

Bu müxəmməsdə Vaqif lirikası öz rəngini, ahəngini dəyişir, məhəbbət, gözəllik aşiqi Vaqif dövrünün, mühitinin ittihamçısına çevrilir.

Vaqifin poeziyasından söz açan bütün tədqiqatçılar onun şeirlərinin vəzn, dil, sənətkarlıq xüsusiyyətləri üzərində daha çox dayanır, həm onun, həm də Vidadinin səyi nəticəsində heca vəzninin yazılı ədəbiyyatımızda mühüm mövqə qazanmasını qeyd edirlər. Vaqif heca vəzninin, qoşma və gəraylının bütün potensial imkanlarını aşkara çıxardı, həm məzmun, həm də forma cəhətdən onu yeniləşdirdi. Vaqif xalq arasında, adi danışq dilində geniş yayılmış, lakin yazılı ədəbiyyatda az işlənmiş sözləri, tərkibləri şeirə gətirdi.

Vaqif realist şair idi. O, Azərbaycan şeir tarixində realizmin ilk nümayəndələrindəndir. O, həyat hadisələrinə təbii şəkildə yanaşır, konkret, canlı insani, həyati gözəlləri qələmə alırdı. Bu gözəllər Yer gözəlləri idi. Onlar konkret tarixi-məişət şəraitində təqdim edirlər.

Nəhayət, Vaqif poeziyası ilə bir məsələni də qeyd etməyi vacib sayırıq. Bu da “Vaqif ədəbi məktəbi” ilə bağlıdır.

Vaqif elə sənətkar idi ki, özündən sonrakı ədəbiyyata da təsir göstərmişdir. Vaqifdən bir əsr sonra böyük mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundzadə onun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş, “Mən əyyami-səyahətimdə səfheyi-Qarabağda Molla Pənah Vaqifin bir para xəyalatını gördüm ki, zikr etdiyim şərti bir növ ilə onda gördüm” (7, 203) - deyə onu qüdrətli bir şair kimi təqdim etmişdi. “Vaqif ədəbi məktəbi”nin ən qüdrətli nümayəndəsi Qasım bəy Zakir olmuşdur. Qazaxda və Qarabağda cəmlənən Kazımağa Salik, Məhəmmədbəy Cavanşir Aşiq, Aşiq Pəri, Əbdürrəhman ağa Şair, Mustafağa Arif, ordubadlı Qüdsi Cənubi Azərbaycanda Əndəlib Qaracadaği, Mir Mehdi Şükuhi, Seyid Əbülqasım Nəbati ...bu adlarını çəkdiyimiz şairlər poeziyada Vaqif ənənələrini davam etdirmiş öz qoşma, gəraylı və tənislərində böyük şairə məxsus nikbinliyi, şuxluğu, xəlqiliyi qoruyub saxlamışlar.

XX əsrdə də Vaqif poeziyası özünün təsir imkanlarını itirməmişdir. Belə ki, Vaqif üslubu, Vaqif şeirinə məxsus özəlliklər Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Osman Sarıvəlli, Məmməd Rahim, Hüseyn Arif, Məmməd Aslan, Hüseyn Kürdoğlu, Məstan Günər, Məmməd İlqar kimi şairlər Vaqif poeziyasından çox bəhrələnmişlər. Lakin Vaqifi Azərbaycana sevdirən, onu təkcə şair kimi deyil, həm də bir dövlət xadimi, böyük şəxsiyyət kimi tanıdan Səməd Vurğun olmuşdur. Onun “Vaqif” pyesi Səməd Vurğunun özünü də böyük şair-dramaturq kimi tanıtmış, məşhurlaşdırmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı, iki cildə, I cild, Bakı, EA nəşriyyatı, 1978.
2. Dadaşzadə Araz. Molla Pənah Vaqif. Bakı, EA nəşriyyatı, 1966.

3. Cəfərov Nizami. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı, AzAtaM nəşriyyatı, 2002.
4. Füzuli Məhəmməd. Əsərləri, beş cildə, I cild, Bakı, EA nəşriyyatı, 1958.
5. Vəqif Molla Pənah. Qurban olduğum. Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1994.
6. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, III cild, Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 2009.
7. Mirzə Fətəli Axundov. Əsərləri, II cild, Bakı, 1961.

Akram Hasanov

**Features of Vagif's lyrics and his influence on the Azerbaijani
literature of the XIX-XX centuries**

SUMMURY

This article gives a brief information about the lyrical features of the works of Molla Panah Vagif and the influence of these works on the Azerbaijan literature of the XIX-XX centuries. Vagif's works in fiction literature are analyzed.

Bakı ədəbi mühitində Vaqif ənənəsi

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yeri olan, XVIII əsrdə hərtərəfli biliyə malik, müdrik dövlət xadimi kimi tanınan Molla Pənah Vaqif (1717-1797) bu gün də sevilə-sevilə oxunan şairlərimizdəndir. Həm əruz, həm də heca vəznində gözəl şeir nümunələri yaratmış şair özündən sonrakı şairlərə olduqca güclü təsir göstərmişdir. Xüsusilə, onun qoşma yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında novatorluq kimi qiymətləndirilmişdir.

Molla Pənah Vaqifin 300 illik yubileyinin təntənəli surətdə keçirilməsinə hazırlıq işlərinin bütün respublikanı əhatə etdiyi bir vaxtda Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda da elmi konfrans qərarlaşdırılmışdır ki, bu da bizim alimlərin böyük şairə olan hörmət və məhəbbətindən irəli gəlir. Bakı-Abşeron ədəbi mühiti bizim tədqiqat obyektimiz olduğundan, bu mühitdə davam etdirilən Vaqif ənənəsindən danışmaq yerinə düşər.

Əlimizdə olan şeir nümunələrinə nəzər salanda görürük ki, Bakı-Abşeron ədəbiyyat tarixi XIII əsrdən başlayır. Həsənoğlunun müasiri olan Möhnəti Bakuyinin (XIII əsr) qəzəli və Nəsir Bakuyinin (XIV əsr) Olcaytuya həsr etdiyi müxəmməsi, eləcə də XVIII əsr şairləri olan Mahmud, Mürsəl, Əli Bakuvi və Mirzə Baxış Nadimin qəzəlləri əruz vəznində yazılmış dəyərli şeir nümunələridir. Lakin Bakı-Abşeron ədəbi mühitində XVIII əsrdən başlayaraq bu və ya digər şairlərin heca vəznində yazdığı şeirlər də bədii siqləti ilə diqqəti çəkir.

XVIII əsrin ortalarında yaşayıb-yaradan Mahmudun Əliabbas Müznibin arxivində saxlanılan qəzəl və qoşmalarından onun Allahdan, Qurandan xəbərdar olan dindar, əhli-irfan bir şair olduğu anlaşılır.

Bəsirət gözlərim daim açıqdır,
Qadirem görməyə cahanda həqqi.
Bəsirəti olsa hər kəsin görər
Həm əyanda, həm də nihanda həqqi.
Rəqib əlindən fəryad etdiyi, Allahdan imdad dilədiyi növbəti bənddə şair könlünü Kəbə ilə müqayisə edərək yazır:

Kəbə kimi könlüm geyibdir qara,
Ey Məkkə, ey Mina, mən gedim hara?
Səg rəqib qəlbimə vurubdur yara,
Var yetirən mənə bu anda həqqi?

Burada Molla Pənah Vaqifin elə “Vaqifin” rədifli qoşması yada düşür:
Ey Məkkəni, Mədinəni yaradan,
Bir fikir çək əhvalına Vaqifin.
Ol qaşı qibləyə üz sürtmək istər,
Mədəd eylə iqbalına Vaqifin.

Gözündən irəğə düşübdü yarı,
Kəsilib könlünün səbrü qərarı.
Üz çevirmiş yenə Mədinə sarı,
Nə düşübdür xəyalına Vaqifin?
Şairin digər qoşması belə yekunlaşır:

Vaqif, sənin işin müdam ah olsun,
Səg rəqibin ömrü qoy kütah olsun.
Həmdəmsiz kimsənə əgər şah olsun,
Gədədir o kimsə dilənmək gərək.

Mahmudun Nadir şahın ölümü ilə bağlı olaraq qələmə aldığı “Zalım, zındıq Nadir şahı öldürdi” qoşmasında vətən təəssübkeşliyi ilə yanaşı həm də haqsızlığa qarşı üsyan vardır. Nadir şahı mədh edən şair onun öldürülməsi ilə barışa bilmir.

Utanmadı peyğəmbərdən, Xudadan,
Zalım, zındıq Nadir şahı öldürdi.
Yəqin olub o nütfeysi-zinadan,
Zalım, zındıq Nadir şahı öldürdi.

O şah ki, qılıncını çəkərdi,
Qorxusundan onun aləm titrərdi.
Qocalığın görüb xəncərlə urdi,
Zalım, zındıq Nadir şahı öldürdi.

“O güc-qüvvət, o misilsiz şücaət, Dəfn olundu torpaqlara nəhayət” deyərək, misilsiz şücaətin torpaqlara gömülməsi ona ağır gəlir və bunu fələkdən bilir. Bu faciənin haradan gəldiyini, ağ günlərə pərdə çəkdiyini ürək ağrısı ilə misralayan Mahmud, qatili qarğış edir və Allaha tapşıraraq şeiri belə bitirir:

Vətənimiz Baküni o qılmışdı pak,
Ədulər olmuşdu ondan zərrə çak.
Nə rəhm eylədi, nə də qıldı bak,
Zalım, zındıq Nadir şahı öldürdi.

İlahi, bu qatil ömür sürməsin,
Kam bağına girüb bir gül dərməsün.
Məhmud qulun belə günü görməsün,
Zalım, zındıq Nadir şahı öldürdü.

Haqqında heç bir məlumat əldə edilməyən, hətta “Deyilən söz yadigardır” kitabına belə düşməyən Nəbi Bakuyinin bir dördlüyü Müznibin arxivində saxlanılır. Bu dördlükdən görünür ki, hansı qoşmanınsa son bəndidir:

Baküli Nəbiyəm, şöhrətim bəlli,
Yarım qara gözlüdür, qara telli.
Eşqliyəm, yaşım olsa da əlli,
Bil, yetirib məni zəmanə, dilbər.

Burada da Vaqif ənənəsi diqqəti çəkir. Şair sevdiyi gözəlin qara gözünü, qara telini vəsf edir, əlli yaşında da özünü gənc, qəlbinin sevgi ilə dolu olduğunu bildirir.

Vaqif isə sevgilinin dodağını, yanağını və buxağını poetik boyalarla tərənnüm edərək, “Eylə” rədifli qoşmasını belə bitirir:

Vaqif bir şeydadır, dolanır bağı,
Xəstədir, dərmanı dilbər dodağı.
O alma yanağı, büllur buxağı,
Allah, bədnəzərdən səlamət eylə.

XVIII əsrin ikinci yarısında yaşayıb-yaradan, “Mürsəl” imzası ilə həm əruz, həm də heca vəznində şeirlərin müəllifi Mürsəl Məhəmmədsadiq oğlu var-dövlətini xalq yolunda xərcləyən xeyrixah ziyalı kimi tanınmışdır. Əlimizə çatan şah Məhəmməd xan Bakuyiyə həsr etdiyi qəsidəsindən, qəzəl və qoşmasından istedadı məlum olur. Əliabbas Müznib yazır: “Mürsəl rus istilasından sonra Bakudə hakimlik edən Mənsur xan oğlu Qasım bəyin nəvələrinin dediyinə görə, Qasım bəyin babası olmuşdur. Atasının adı Məhmud Sadiqdir. Adı Mürsəl, eyni zamanda özi üçün təxəllüs qərar vermişdir. Müşarəleyh zəmanının məşhur şairi olduğu kibi böyük sərvət və məmləkət sahibi, xeyrat və ehsanətə həvəsi olduğu da söylənür.

Mürsəlin həqqində bu məlumatı verənlər çox yaşadığını bilirlərsə də, doğrulmasının, vəfatının tarixini, neçə il yaşadığını bilməyürlər.

Mürsəlin ata-baba ilə tanınmağa ehtiyacı yoxdur. İnşad etdiyi əşarı oni kəmalınca tanımağa kifayət edər”. Qəzəlində klassik şeir ənənələrini yaşadan, ürfani istilahlarla dəyərli fikirlər söyləyən şairin “Azərbaycan ölkəmizdir, bizimdir” rədifli qoşmasında vətənpərvərlik duyğularının daha qabarıq olduğunu görürük.

Qəmli könül, qəm çəkmə, fikr eyləmə,
Azərbaycan ölkəmizdir, əzimidir.
Təəllüqi yoxdur onun kimsəyə,
Azərbaycan ölkəmizdir, bizimdir.

Dil vermişəm mən o qara gözlərə,
Söz deməyəm bir kəlmə dilsizlərə,
Baxma könül, nahəq, batil sözlərə,
Azərbaycan ölkəmizdir, bizimdir.

Mən aşıqəm məhrulərin dürdinə,
Gözündəki əyağının gərdinə,
Düşmən qalmaz burdə, dönər yurdinə,
Azərbaycan ölkəmizdir, bizimdir.

Göründüyü kimi, şeirdə vətənin həm sətiraltı düşməni qaçaq salan igidləri, həm də şairi eşqə salan gözəlləri mədh olunur ki, burada Vaqif ənənəsi hiss olunur. Şair şeirin ardını həm vətənimizin sərvətlərini tərənnüm edir, həm də Azərbaycan övladlarının qeyrətini, şücaətini diqqətə çatdırır:

Qum üstünə əncir, mövüc sərmərik,
Yad bağına girüb üzüm dərmərik,
Ölkəmizə təkə-məkə qoymərik,
Azərbaycan ölkəmizdir, bizimdir.

Görüm Mürsəl, sözüümüz var, dilmiz var,
Bağımız var, bostanımız var, gülmüz var,
Bədxahları vurmaqlığə əlmiz var,
Azərbaycan ölkəmizdir, bizimdir.

XVIII əsrin sonu və XX əsrdə Bakının Şağan kəndində anadan olub, orada yaşayıb-yaradan şairlərdən Səfərəli Soltanəhməd oğlunun (1777-1863) əlimizdə olan yeganə əsəri türkmən qaçaqlarının Abşeromna basqını ilə əlaqədar olaraq yazdığı “Qoymayaq” adlı qoşmasıdır. Şeirdən görünür ki, şair igid, qeyrətli, olduqca vətənpərvər bir şəxs olmuş və yurduna basqın zamanı öz şeirləri ilə elini fədakarlığa, qəhrəmanlığa səsləmiş və vətən yolunda canından keçməyi fəxr bilmişdir:

Şağanlılar, gəlin, himmət eyləyin,
Dağlara gəlməyə duman qoymayaq.
Ağac bəlgə tutun geyrət eyləyin,
Düşməyə verməyək aman, qoymayaq.

Qəl'əyə cəm edin oğul-uşağı,
Düşmənlər bizimlə olmuşdur yağı.
Gözləyin, amandır, sol ilə sağı,
Kəndə davamızdan qaçan qoymayaq.

Qorxmayın davada bir qaşiq qandan,
Vətən bizim üçün artıqdır candan.
Qəl'əni qoruyaq biz türkümandan,
Yaxşı olar, kəndə yaman qoymayaq.

C.Rəmzi yazır: “XIX əsrin birinci yarısında yazıb-yaradan Aşıq Həsən Orduxan oğlu bakının Masazır kəndində yoxsul bir ailədə anadan olmuşdur. Vaqif ənənələrini davam etdirən şair qələmini aşıq şeirinin müxtəlif janrlarında sınamış, xüsusən məhəbbət mövzularına üstünlük vermişdir. Təəssüf ki, onun əsərlərindən ayrı-ayrı parçalar qalmışdır”.

Şairin “Leyli” adlı qoşmasından görünür ki, sinəsi dağlı aşıq olmuşdur.
Bəri bax, bəri bax, üzünü görüm,
Mən həsrət qalmışam cəmalə, Leyli.
Nə bir ədəbin var, nə bir ərkanın,
Nə vaxt dolacaqsan kəmalə, Leyli.

Ağladın, ağladın, bir dəm gülmədin,
Dəsmal alıb gözün yaşın silmədin.
Bu aşıq Həsənin qədrin bilmədin,
Onunçün gələrsən zəvalə, Leyli.

Vaqifin “Pəri”, “Fatimə”, “Zeynəb”, “Yətər” və s. rədifli qoşmaları vardır. Şair “bəri bax” rədifli qoşmasında yazır:

Ala gözlü, sərv boylu dilbərim,
Həsrətin çəkdiyim canan, bəri bax!
Gecə-gündüz fikrim, zikrim, əzbərim,
Üzöldü taqətim, aman, bəri bax!

Kim dözər mənim tək belə firqətə,
Rəncü məşəqqətə, bari-möhnətə.
Haçandır düşmüşəm tari-zülmətə,
Çəkilsin üstümdən duman, bəri bax!

Aşıq Həsənin əlimizə çatan ikinci şeiri də yarımçıqdır və o da sevgilisinə həsr olunmuşdur. Bu şeirdə artıq şair sevgilisinin züflərini qana boyadığını, çox güman ki, öldüyünü və axirətə həsrət köçdüyünü bildirir:

Barı, imarətdən girdim içəri,
Gördüm ağ otaqlar qalmış virana.
Soruşdum, eşitdim eldən, obadan,
Dedi: Leyli həsrət getdi məkana.

Getdim, yenə gördüm mən bir evlini,
Ürək verib, ələ aldım meylini.
Dedim: Necə apardılar Leylini?
Dedi: Züflərini boyadı qana.

XIX əsrdə yazıb-yaradan Mirzə Bağır (1810-1882) Bakıda anadan olmuşdur. İlk təhsilini xalq təbabətini bilən dayısından almış, daha sonra müxtəlif elm adamlarından bilik öyrənmişdir. Mahir rəssam kimi tanındığı qeyd edilsə də, rəsmləri bizə gəlib çatmamışdır. C.Rəmzi yalnız bir qəzəl və qoşmasını təqdim etmişdir. “Olmaz” adlı qoşmada şair yazır:

Yanaram tütünü çıxar əflakə,
Dost ahü naləmdən xəbərdir olmaz.
Şəbü ruz məskənim qəmxanələrdə,
Hansı gündür işim ahü zar olmaz?

Öldürübdür məni dərdi-fərağın,
Saxlaram canımda nihani dağın.
Heç bilmədim kimdən alım sorağın,
Rəqibin sözünə etibar olmaz.

Vaqif “Xəbər” rədifli qoşmada yazır:

Bülbülü qönçeyi-xəndan öldürdü,
Pərvanəni şəmi-suzan öldürdü.
Vaqifi atəşi-hicran öldürdü,
Aman, verin o şahbazə bir xəbər.

Baqir qoşmanı belə bitirir:

Hər bülbülün qönçəsi var, bağı var,
Piyaləsi, meyi, solu, sağı var.
Xəstə Bağır, səndə hicran dağı var,
Neyləyim, dərdimə heç timar olmaz.

Vaqif isə yazır:

Bələlərdən səni saxlasın xuda,
Sən tək gözəl eldən olmasın cüda.
Xəstə Vaqif ölsə, başına fəda,
Təki olsun sənin canın sağ, gəlin.

XIX-XX əsr Bakı ədəbi mühitində yazıb-yaradan şairlərin qoşmaları ilə də belə müqayisələr aparmaq olar. Çünki Vaqif öz qoşma yaradıcılığı ilə XVIII əsrdən üzü bəri əksər şairlərə təsir göstərmişdir.

Sonakhanim Hadiyeva

The Vaqif tradition in the Baku-Absheron literary environment

SUMMARY

Beginning from the 18th century the Vaqif tradition has shown itself in the Baku-Absheron literary environment. Hasanoglu's contemporary Mohnati Bakuyi's (13th century) ghazal, Nasir Bakuyi's (14th century) *mukhammas* he devoted to Oljatuy, and the ghazals of the poets of the 18th century Mahmud, Mursal and Mirza Bakhish Nadim that they wrote in the *Aruz* metre are the valuable samples of poems. Besides, the other verses written by the poets of the Baku-Absheron literary environment in the 18th century in the syllabic metre also draw attention from the artistic characteristics standpoint.

İncə hisslər, dərin və nikbin duygular şairi

Tarixi qədər ədəbiyyatı da qədim və zəngin olan xalqımızın klassik şairləri çoxdur. Onların hər birinin yaradıcılıqları bir-birindən fərqlənir. Mövlana Füzulimizin, dərviş Nəsimimizin, Şah Xətayimizin, hünərvər Sabirimizin bədii irsi ədəbiyyatımızın zənginliyindən xəbər verir. Onların bir mısrası belə biri o birinin təkrarı deyil. Bu təbiilik, bu orjinallıq da onların əsrləri keçərək yaşamasına səbəb olur.

Öz poeziyası ilə şeirimizə yeni bir ruh, yeni bir dövr gətirə bilən klassik şairlərimizdən biri də XVIII əsr realist Azərbaycan şeirinin yaradıcısı Molla Pənah Vaqifdir.

M.P. Vaqif həm də siyasi fəaliyyətilə xalqla bağlı mütərəqqi şəxsiyyətdir. O, Qazaxda doğulsa da Şuşada yaşadı. Onun Şuşa şəhərinə gəldiyi illərdə bu cavan şəhər son dərəcə sürətlə inkişaf edirdi. Şuşa xüsusən İbrahim xanın dövründə ölkənin mədəni mərkəzlərindən biri olmuşdur.

Molla Pənah kimi alim bir müəllimin məktəbdarlığı tez bir zamanda onu şöhrətləndirir. Yazdığı qoşma, qəzəl, qəzəl və müxəmməslər əldən-ələ gəzməyə başlayır. Vaqifin bilik və məharətinin xəbəri Qarabağ hökmdarı İbrahim xana çatır. Xan onu saraya dəvət edib, eşik ağası, yəni xarici işlər vəziri təyin edir. Vaqif az zamanda böyük nüfuz sahibi olur.

İbrahim xanın qardaşı oğlu Məhəmməd bəy Cavanşir xanlığı öz əlinə aldıqdan sonra əmisinin bütün adamları kimi Vaqifə də pis münasibət bəsləyir və onu öldürmək üçün bəhanə axtarır. Vaqif İbrahim xanın dalınca qasid göndərərək yazdığı məktubda xandan tez qayıtmasını xahiş edir. Lakin məktubu apararaq qasid tutulur və Vaqifin xana yazdığı həmin məktub ələ keçir. Bundan istifadə edən Məhəmməd bəy Cavanşir 1797-ci ildə şairi oğlu Əliəğa ilə birlikdə Şuşa şəhərində öldürtdürür.

Bütün həyatını xalqa, vətənə xidmət işinə sərf etmiş xalqla yaxından bağlı bir yaradıcılığa malik şairin həyat yolu belə faciə ilə bitir.

Vaqif yaradıcılığı lirik poeziyanın artıq müəyyən inkişaf yolu keçib formalaşmaqda olduğu bir dövrə təsadüf edir. Vaqif isə formalaşmaqda olan lirik şeiri yeni realist inkişaf yoluna salaraq, onu xalq ruhuna, xalq zövqünə yaxınlaşdırmış, özünə qədərki klassiklərdən fərqli bir yolla istiqamətləndirmişdir.

Vaqif yaradıcılığı ilə Azərbaycan şeiri tarixində yeni bir dövr başlanır. Vaqif lirikası ilə poeziyada yeni bir səhifə açılır, poeziyamızda nikbin bir əhvali-ruhiyyə, həyatı və dünyəvi gözəlliyə pərəstiş hissləri qüvvətlənir. Realist şeirin ilk nümunələri onun adı ilə bağlıdır.

Vaqifin əldə olan ədəbi irsi heca vəznində yazılmış qoşma və təcnislərdən, əruz vəznində olan müxəmməs, qəzəl, müstəzad və müəşşərlərdən ibarətdir. Şairin qoşmaları daha çoxdur. Vaqif özü şeirlərində qoşmalarını qafiyə adlandırır.

Vaqif qoşmalarının səciyyəvi cəhəti onlarda lirik qəhrəman olan məşuqənin vəsfinə, onun gözəlliyinin şərhinə geniş yer verilməsidir. Hətta bu cəhət sonralar aşiq yaradıcılığında Vaqif gözəlləməsi havasının yaranmasına səbəb olmuşdur.

Onun arzuladığı bəyəndiyi gözəl cismani və mənəvi gözəllikləri özündə birləşdirən Azərbaycan qızlarıdır. Vaqif onları dövrün geyimi, davranışı, əxlaq normaları, estetik baxışları ilə təqdim edir.

Şairin lirik qəhrəmanı yarım hər cür zülmünə, vəfasızlığına dözən məcnunlardan deyildir. O, aşiq vəfali, məşuqə vəfasız olar tezisi ilə barışmır. Ona görə barışmır ki, onun təsvir etdiyi məhəbbət hər hansı ictimai, fəlsəfi fikri ifadə edən vasitə deyil, həqiqi hisslərdir.

Bivəfasan, səndən üz döndərmişəm,
Yalançıya, biilqara baxmaram.
Səni ox kirpiyə həsrət qoyaram,
Bağrın olsa para-para baxmaram.

Harda görsən bir sevgili kimsənə,
İstər ki, xəyalı tez ona dönə,
Mənim yarım gərək baxa bir mənə,
Qeyri üzə baxan yara baxmaram.

Aşıqanə hissini bu şəkildə ifadəsinə Vaqifdən əvvəlki ədəbiyyatımızda rast gəlmirik.

M.P.Vaqif yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindən biri, onu, öz müasirlərindən fərqləndirən əsas cəhət nikbinlikdir. Bu nikbinlik iki mənbədən gəlir. Mənbələrdən ən mühümü şifahi xalq yaradıcılığıdır. İkincisi, şairin o zaman gedən mübarizədə tutduğu mövqedir. O, Qarabağ xanlığının apardığı istiqlalçılıq siyasətinə rəhbərlik etdiyi müddətcə bu nikbinlik daha da inkişaf etmiş, böyük sənətkarın yaradıcılığında mübarizə, həyata bağlanmaq mühüm yer tutmuşdur. Buna görə də Vaqif öz müasirlərindən, siyasət aləmindən kənar qalan sənətkarlardan fərqli olaraq həyatdan və mühitdən aldığı zövqü tərənnüm etmişdir.

Şairin həyata nikbin baxışını ifadə edən əsərlər içərisində onun Vidadi ilə deyişməsi daha səciyyəvidir. Həyata bağlı olan şair hətta qarşılaşdığı çətinlikləri belə toy- bayram hesab edir, həyatın hər anından bacarıqla istifadə etməyi məsləhət görür.

Toy- bayramdır bu dünyanın əzabı
Ağlı olan ona gətirər tabı.

Lakin Vaqifə xas olan bu ruh yüksəkliyi şairin bütün yaradıcılığı boyu davam etmir. Həyatının son illərində qarşılaşdığı ağır şərait şairin şəxsi əhvali- ruhiyyəsinə də təsir etməyə bilmir. Bu isə şairin yaradıcılığında kəskin dönüş yaranmasıyla nəticələnir. Bu zaman şairin yaradıcılığında ictimai motivlər, həyatın, zamanın gərdisindən şikayət öz əksini tapır. Həyatının son illərində yazdığı “Bax” qəzəli və “Görmədim” müxəmməsində şair çərxi- dövrədən narazı bir insan kimi şikayətlənir. Bu şeirlərdəki etirazlar həm də şairin mühitə qarşı kəskin ittihamı idi.

Dövrünün xanına vəzir olub, sarayda yaşasa da, xalqı özünə yaxın bilən şairin sonrakı xələfləri də bunu yüksək qiymətləndirdi.

Müstəqil Azərbaycanın ümummillə lideri Heydər Əliyevin şair haqqında dediyi :

“ Onun şeirlərini xalqın bütün təbəqələri həm anlama, həm qavraya bildi. Həm də sevdi. Beləliklə, o, Azərbaycan şeirində yeni bir yol açdı” - fikirləri Vaqif yaradıcılığının nə qədər yüksək olduğunu göstərir.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin şairin 300 illik yubleyinin keçirilməsi haqda sərəncam imzalaması da şairə verilən özəl dəyərdir.

Meylini ellərə salan şairin
Səsi Kür çayının qırağındadır.
Beşiyi
Qazaxda qalan şairin
Məzarı
Qarabağ torpağındadır.

Neçə belə üçyüz illər keçəcək, hər misrası xalqla bağlı olan şari qədirbilən xalqı öz ədəbiyyatında, öz yaddaşında saxlayacaq.

Axı Vətən üçün yaşayanlar heç vaxt ölmürlər.

Ədəbiyyat:

1. H.Araslı. XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1956
2. Ə.Səfərli.X.Yusifli Qədim və orta əslər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1998
3. H.Araslı. Molla Pənah Vaqif. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı, 1968
4. N.Həsənzadə. Seçilmiş şeirləri. Bakı, 2004

Aygun Madat qızı

Sincere feelings, deep and optimistic poet

SUMMARY

One of essential features of the M.P.Vagif's creative activities, basic side distinguishing him from modern is the optimism. This optimism comes from two sources. The most important sources is the oral folk art. Secondly is the position of the poet held going fighting that time. This optimism has more developed during the time led by to independence politics carried out of Karabakh khanate, fight in the creative work of the big craftsman, has taken important place to be closed to the life.

Molla Pənah Vaqifin dili

Molla Pənah Vaqif 1717-ci ildə Qazax rayonunun Qıraq Salahlı kəndində bir qədər kasıblaşmış ağa ailəsində anadan olmuşdur. Əsl adı Pənah, atasının adı isə Mehdi ağadır. Vaqif məktəbdə dərs apardığı üçün sonralar xalq arasında Molla Pənah adı ilə tanınmışdır. 1759-cu ildə Qazaxın Gürcüstana sərhəd ərazisində qarışıqlıq baş verdiyi üçün Qazax mahalının bir neçə ailəsi kimi Vaqifin ailəsi öz yurdlarını tərk edib Qarabağ xanlıqlarına köməyə məcbur olur. 1797-ci ildə Qacar Şuşa qalasını işğal edir və Vaqif də həbs olunur. Lakin Qacar öldürülür və Vaqif azad olur. Qacarın Şuşaya gəlişindən istifadə edən İbrahim xanın qardaşı oğlu Məhəmməd bəy Cavanşir hakimiyyəti ələ alır. Əmisinin yaxın adamlarını, o cümlədən, Vaqifi və oğlu Əli bəyi tutdurur. Vaqif İbrahim xana məktub yazır ki, tez qayıtsın. Məktub ələ keçir və Məhəmməd bəy Cavanşir 1797-ci ildə Vaqifi oğlu Əli bəylə birlikdə öldürtdürür. Vaqifin evi talan olunur, yazıları isə itirilib-batırılır.

Vaqifin əsas yaradıcılığı qoşma, gəraylı və digər xalq yaradıcılığı janrındakı əsərlərdən ibarətdir. Bu əsərlərin dili klassik dövr nümunələrinin dilindən kəskin şəkildə fərqlənir. Burada sanki dil ağırlığından bir sıçrayışla asanlığa keçilir. Ancaq klassik janra (xüsusən, qəzəl yaradıcılığına) gəlincə yenidən ağırlaşma hiss olunur. Səbəb budur ki, qəzəlin standartları bədii yaradıcılıqda elə köhnəlmiş olur ki, ondan qaçmaq çətinlik törədir. Odur ki, Vaqifin (eləcə də Vidadinin) qəzəl dili qoşma dilindən öz ağırlığı ilə seçilir.

Köhnəlmiş sözlər:

Vaqifin dilində müasir dil üçün köhnəlmiş sayılan bir qrup sözlərin işlənməsinə təsadüf edilir. Bunlara dair aşağıdakı nümunələri misal göstərmək olar:

Dal-budaq:

Yanağı lələsən, qaməti *dalsan*
Ağzı şəkər, dili dodağı balsan
Sanasan ki, yorğun vəhşi maralsan
Olubsan yaraşlıq obayə, Zeynəb! [1.17]

Pərən-çəp:

Ağqız oğlu Piri, sən məni əkmə
Özgənin yurdunda o damı tikmə
Qeyri gözəllərdən heç fikir çəkmə
Sən elə gözü *çərəni* saxla. [1.18]

Damu-cəhənnəm:

Firqətin *damu* tək əzaba dönmüş
Yetərdi bir dərdim dəvayə, pəri.

Səgrəqib (it rəqib):

Səg rəqibin canı nə dainə dönmüş
Bir zəvalə, gör həvalə gəlirmi?

Açıqbaş-Gürcüstan:

Açıqbaşda əgər olsa bir dilbər
Onda bu nişanlar müəyyən gərək [1.47]

Qayım-möhkəm:

Mənim kimi bir sirdaşın yanında
Qayım-qayım sarınmağın nədəndir?

Yarınmaq-yarımaq:

Yarlıqda ki, yoxdur xəyalın sənin
Bəs dünyada *yarınmağın* nədəndir?

Yaslanmaq-gözləmək:

Pərvanə tək özün oda salmağa
Yaslanıban eşiyində qalmağa
Bir belə gözələ qurban olmağa
Vaqif kimi qəllaş kimsə gərəkdir
(həyasız, üzlü)

Qaxmaq-vurmaq (tənə etmək):

Vaqifin bağrını qana döndərdin
Səg rəqibi üstümüzə əndərdin
Mənə gizlin bir nişanə göndərdin
Aşkara başıma *qaxmağın* nədir?

Sözdüzəldici şəkilçilər:

Vaqifin dilində elə düzəltmə sözlərə rast gəlmək olur ki, həmin sözlərə məxsus derivatoloji qaydalar müasir sözyaratmada fəal, işlək deyildir. Belə düzəltmə sözlərə və onların tərkibində işlənən şəkilçilərə dair aşağıdakıları nümunə göstərmək olar:

-*Uş şəkilçisi.* -*Uş* şəkilçisi ilə *qoxu* sözündən *qoxuşmaq* sözü düzəldilir.

Zülfündən qoxuşar güli-reyhanlar
Qurban hər meyinə yuzmin cavanlar[1.13]

- *Rək şəkilçisi.* Bu şəkilçi ilə *böyük* sözündən *böyükrək* ((bir az böyük) sözü düzəlir.

Ya on üç, ya on dörd, on beş yaşında
Ondan nə *böyükrək* nə uşaq ola

-*İş şəkilçisi.* Bu şəkilçi ilə *tanı* sözündən *tanışmaq* (söhbətləşmək) *yan* sözündən *yanışmaq* (yanmaq), *qon* sözündən *qonuşmaq* (söhbətləşmək), *sarı* sözündən *sarışmaq*, *tut* sözündən *tutuşmaq* (tutmaq) sözü düzəlir:

Xeyli müddət ayrılmışığı yar ilən
Gördük amma *tanışmadıq* ayrıldıq.
Dönmədik başına pərvanələr tək
Eşq oluna *yanışmadıq* ayrıldıq. və s.

Bu şəkilçi ilə *yaş* (gizlin) sözündən *yaşınmaq* (gizlənmək) sözü düzəlir:

Vaqif, bir kimsə ki, bizdən *yaşına*
Yəqin bil ki, bizlən olmaz aşına.

-Çı şəkilçisi ilə *dua* sözündən *duaçı* sözü düzəlir:

Duaçınam salma məni nəzərdən
Əksik olmayasan sənadan, Pəri! [1.41]

-*Maq* şəkilçisi ilə *yaş* (gizlənmək) sözündən *yaşmaq* (örtük) sözü düzəlir:

Alaydım *yaşmağın* açıb kəmərin
Çıxarıb əynindən zərbafın, zərin

-*Ət* şəkilçisi. Bu şəkilçi vasitəsi ilə *göz* sözündən *gözət* (gözlə) sözü düzəlir:

Baxıb camalına qürur eyləmə
Sən də bir yol-əkran *gözət* sevgilim!

-*İci* şəkilçisi ilə *geyici* (geyinən), *deyici* (deyən), *yeyici* (yeyən) sözləri düşəlir:

Sən qəddinə yaşıl-allar *geyici*
Vaqif dəxi sənə qəzəl *deyici*
Şükr Allaha, deyil *adamyeyici*
Nolur gəlsən bizə, qurban olduğum.

Sözdəyişdirici şəkilçilər:

-*Ib* (nəqli keçmiş) şəkilçisi:

Nədən *saralıbsan* sən də mən kimi
Nədir dərdin, ey biçərə şamama.

-*Iban* (feli bağlama) şəkilçisi:

Sallanıban kəklik kimi səkəndə
Oxşarsan yaşılbaş sonaya, Zeynəb.

-*Məm* (inkar) şəkilçisi:

Bilməm kimə deyim dərdim neçəsi
Yuxu məni aldı gələn gexəsi.

-*Mən* (inkar) şəkilçisi:

Mələkdən də səni billəm ziyada
Yay *etmənam* heç insanı mən sənə.

-*İyin* (yiyəlik hal) şəkilçisi:

Ləbiyin ləzzətin bənzətdi qəndə
Dəhanımı şəndü şəkkər eylədi.

-*Gilən* (ikinci şəxs tək əmr) şəkilçisi:

Ey gözəllər şahı, kərəm et mana
Baxmagilən hərgiz əğyardan yana.

-*N* (təsirlik hal) *variantı*:

Mənim meylim yoxdur sultandan, xandan
Yarımlım *arzusun* saxlaram candan.

-*Mənəm* (inkar) şəkilçisi:

Vaqif deyir, doymaz sevən sevəndən
Ta öluncə əl *götürmənam* səndən.

- *Ginən* (inkar) şəkilçisi:

Deməginən Molla Pənah qocadır,
Səni tamam yesəm doymanam, gəlin.

-*Alım* (birinci şəxs cəm) şəkilçisi:

Həmişə bu idi fikrim, xəyalım,
İkimiz bir yerdə həmdəm olalım.

-*Usu* (ikiqat mənsubiyyət) *şəkilçisi*:

Sənə heyran olub xalqın *çoxusu*
Görənlərin kəsilibdir yuxusu

-*Ui* (təsirlik hal) *şəkilçisi*:

Kəbəyi-kutini görün kimsənə
Nə zaman *qıbləyi* ziyarət eylər?

-*Nam* (-*aram* qeyri-qəti zaman) *şəkilçisi*:

Mən ha sənə nuri-ilahi sanam
Cəmalının şöləsinə *dolannam*
Atəşinə mərdü mərdanə *yannam*
Bu xasiyyət mənə pərvanəyəndir.

8. Analitik variantlar

Dolanmaq gərək-dolanmalıdır.
Talanmaq gərək-talanmalıdır.
Bulud züflü, Ay qabaqlı gözəlin
Duruban başına *dolanmaq gərək*
Bir evdə ki belə gözəl olmaya
O ev bərbad olub *talannmaq gərək*.

Gələ gör – gəl:

Sən gəlmədin deyən yasa batmışam
Gələ gör, ey zülfü yasəmən gəlin. [1.80]

Kimidir ola- kimindir:

Mat qalib desinlər *kimindir* ola
Kəklik kimi səkib bu süzən gəlin.

Ədəbiyyat:

1. Molla Pənah Vaqif. Əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004
2. Nicami Cəfərov. Füzulidən Vaqifə qədər. Bakı, “Yazıçı”, 1991.
3. Nizami Xudiyev. Azərbaycan ədəbi dil tarixi. Bakı, «Maarif», 1995.
4. Tofiq Hacıyev. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I., Bakı, «Elm», 2012

İlkin Abbasov

The words of Mollah Panah Vagif

SUMMARY

The article mainly embraces the texts, obsolete words and analytical options utilized in the language of Molla Panah Vagif. The language of his works being considered as easy distinguishes significantly from the language of the samples of classical period. From the language of a poet, it is possible to encounter with varied words pertaining to derivative rules and norms which are not being utilized in the contemporary built-in language.

Molla Pənah Vaqif yaradıcılığına aşiq ədəbiyyatının təsiri

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ölməz söz ustalarından biri də Molla Pənah Vaqifdir. Vaqifin yaradıcılığı ilə xalq şeiri yazılı ədəbiyyatda aparıcı mövqeyə keçdi. O, ədəbiyyat aləminə gələndə istər aşiq, istərsə də klassik ədəbiyyat inkişaf edərək formalaşdırmış, öz tanınmış nümayəndələrini yaratmış, bir-birindən fərqli sənət nümunələri meydana gəlmişdi. “Qurbaninin, Sarı Aşığın, Tufanqanlı Abbasın, Xəstə Qasımın yaradıcılığı açıq-aydın göstərdi ki, Azərbaycan ədəbiyyatında milli dildə yaranan poeziya öz şirəsinə xalq poetik yaradıcılığından alaraq yüksək bir mərhələyə qaldırmışdır...”

M.P. Vaqifin lirikasında klassik ədəbiyyat öz əhəmiyyətini saxlamaqla yanaşı, Azərbaycan aşiq ədəbiyyatının təsiri də güclü şəkildə hiss olunur. “Aşiq poeziyasında xalqın arzuları, istəkləri, dünyagörüşü, həyata, dünyaya münasibəti, gələcəyə inamı, mənəvi hissləri öz bədii inikasını tapdığı” kimi, Molla Pənah Vaqif yaradıcılığında da bu hisslər, belə düşüncə tərzini öz əksini tapmışdır.

Aşiq eşq sözündəndir. Aşiq eşqə tutulan, vurulan, sevən mənasındadır. Elə aşiq yaradıcılığının canı məhəbbət lirikasıdır. Molla Pənahın yaradıcılığının ruhunu da məhəbbət hissləri, həyatı dayaqları olan eşq təşkil edir. O, öz real məhəbbəti ilə insanları müasir həyata, yaşamağa dəvət etmiş, tərki dünyalı xülyələrindən əl çəkməyə çağırmışdır.

Onun yaradıcılığında milli folklor ənənələrindən süzülüb gələn qəliblər, rədif, təkrir və bənzətmələr yerli-yerində işlənərək özünəməxsus keyfiyyət əmələ gətirir. “Vaqif yaradıcılığında klassik şeirlə folklorun... qarşılıqlı təsiri müsbət nəticələr vermişdir. Vaqifin poeziyası özündən əvvəlki şeirə bir növ yekun vurmuş, sonrakı şeirə qapı olmuşdur. Vaqif klassik şeir ənənələrindən bacarıqla istifadə etmiş, forma, dil və sənətkarlıq nöqtəyi-nəzərindən ciddi əhəmiyyət kəsb edən poeziya yaratmışdır.” O, aşiq ədəbiyyatının demək olar ki, bütün janrlarına müraciət etmiş, bənzərsiz qoşmalar, təcnislər, müxəmməslər, müstəzadlar yaratmışdır.

Şair Qurbaninin, Tufanqanlı Abbasın, Xəstə Qasımın yaradıcılığında bəhrələnmiş və bənzərsiz poeziya nümunələri yaratmışdır. “XVIII əsrdə Molla Pənah Vaqif yazılı ədəbiyyatda Azərbaycan şeirinin Qurbanisi missiyasını həyata keçirmişdir.”

Vaqifin poeziyası sənətkarlıq baxımından yeni hadisədir. Bu missiyanı Vaqifə qədər Azərbaycan ədəbiyyatında ilk dəfə Şah İsmayıl Xətai həyata keçirmişdir. Şah İsmayıl Xətaiyə qədər aşiq yaradıcılığı, demək olar ki, yalnız xalq arasında mövcud idi. Xətainin hökmdar olduğu dövrdə saz və aşiq şah sarayına yol tapmışdır. “Şah İsmayıl Xətai klassik Şərq ənənələrini pozaraq, öz ana dilində, aşiq şeiri tərzində, heca vəznə ilə əsərlər yaratmışdır. Yazılı poeziyamız da ilk dəfə məhz Xətai dövründə bir-birinə qovuşmuş, bir-birindən faydalanmışdır.”

XVIII əsrdə Vaqif yaradıcılığı aşiq poeziyası ilə yazılı poeziyamızın axarını öz məcrasında birləşdirmişdir. Xalq şeirinə məxsus təbiilik onun yaradıcılığına xüsusi şəffəflıq verir. Vaqifin yaradıcılığı xalq şeiri şəkillərinə, poetik ölçülərə əsaslanır, onların üzərində yaranıb inkişaf edir. Vaqifin yazdığı əsərlər sırasında qoşmalar xüsusilə çoxluq təşkil edir. “Vaqifin

qoşmaları bizə babalarımızın, nənələrimizin danışdığı qədər təbii, canlı və obrazlıdır... Təbii-liklə, yüksək poetik ruh, duyğuların pərvazlanması Vaqif qoşmalarının əsas məziyyətidir.” Qoşma və təcnislərinin əsas mövzusu gözəllərdir. Məhz buna görə də bu şeirləri çox zaman gözəlləmələr də adlandırırlar. İdeal məhəbbət hissi bu əsərlərdə həyatı anlayışlarla və güclü real hisslərlə əvəz olunub. Aşıq şerinə məxsus şəkildə yazıb-yaradan Vaqifin lirik qəhrəmanı daha həyatidir. Onun şeirlərində yerli, milli kolorit, xalq adət-ənəlinə xüsusi diqqət və hörmətlə yanaşılır, gözəllərin təkə hal və xasiyyətləri deyil, geyimləri də bədii boyalarla yaradılır. Həmin şeirləri oxuyarkən XVIII əsrdə yaşamış geyim və bəzəkləri, toy və şənlik məclisləri haqqında müəyyən təsəvvür əldə edirik. Şairin poeziyası daha dünyəvidir. Dövrün haqsızlıqları, ictimai bəlalər aşıq yaradıcılığında öz əksini tapdığı kimi Vaqif yaradıcılığının da süzgəcindən keçmişdir. Şairin həyata nikbin baxışı həyatının son illərində tamamlə dəyişir. Həyatının son illərində qarşılaşdığı ağır şərait şairin şəxsi əhval-ruhiyyəsində özünü göstərməyə başlayır. Bu zaman şairin yaradıcılığında ictimai motivlər, həyatın, zamanın gedişindən şikayət üstünlük təşkil edir. Məsələn, “Bax” rədifli qəzəli, “Görmədim” müxəmməsində ətrafında baş verənlərə narazılıq qabarıq şəkildə verilmişdir.

Şairin ədəbi irsinə qiymət verən Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış tədqiqatçılarından biri olan akademik H.Araslı yazırdı: “Realist şeirin ilk nümunələri onun adı ilə bağlıdır. Vaqif yüksək zövq, incə hisslər, dərin və nikbin duyğular şairidir. Onun yaradıcılığında məhəbbət lirikası əsas yer tutur. Klassik şeirimizin əsas mövzusu olan gözəllik, şairin lirik qoşmalarında yeni bir məna, yeni bir tərəvət kəsb edir. Aşıq şeirimizdən gələn yüksək dünyəvilik Vaqif lirikasında istiqamətverici rol oynayır.” Vaqif qoşmaları aşıq poeziyasının əhəmiyyətini azaltmır, əksinə, onun tükənməz estetik zənginliyini təsdiq etməklə əhəmiyyətini və rolunu xüsusi qiymətləndirir.

Ustad aşıqların sənətlərindən gələn yüksək dünyəvilik Vaqif poeziyasını bir növ xalq poeziyasına çevirmişdir. “Molla Pənah Vaqif Azərbaycan poeziya dilində “islahat” aparmağın vaxtı çatdığını hiss etmiş və bu vəzifəni sanki öz öhdəsinə götürmüş, öhdəçiliyi yerinə yetirmiş, şeir dilini xalqın başa düşəcəyi şəkildə gətirmişdir.” Onun əsərlərində Azərbaycan xalqının adət-ənənələri öz əksini tapmışdır. Təsvir etdiyi gözəllər isə xarici məlahəti və daxili zənginliyi ilə ruh oxşayır. “Vaqifin poeziyasında diqqəti cəlb edən başqa bir xüsusiyyət bundan ibarətdir ki, şair konkret adlar çəkməklə, mücərrədlikdən uzaq, aşıq poeziyasının bədii pafosuna uyğun olaraq gözəli təsvir edir.” Aşıq poeziyasındakı təsvirçilik ənənəsi Vaqif poeziyasında da öz əksini tapır.

Onun yaradıcılığında sosial mövzular da üstünlük təşkil edirdi. Məsələn, “Bayram oldu”, “Kür qırağının əcəb seyrəngahı var” və s. kimi poetik nümunələrdə dövrün ictimai-sosial məsələlərinə münasibət bildirilirdi. Dövrün haqsızlıqları, ictimai bəlalər aşıq yaradıcılığında öz əksini tapdığı kimi Vaqif yaradıcılığının da süzgəcindən keçmişdir. Şairin həyata nikbin baxışı həyatının son illərində tamamlə dəyişir. Həyatının son illərində qarşılaşdığı ağır şərait şairin şəxsi əhval-ruhiyyəsində özünü göstərməyə başlayır. Bu zaman şairin yaradıcılığında ictimai motivlər, həyatın, zamanın gedişindən şikayət üstünlük təşkil edir. Məsələn, “Bax” rədifli qəzəli, “Görmədim” müxəmməsində ətrafında baş verənlərə narazılıq qabarıq şəkildə verilmişdir.

Qeyd etmək istərdim ki, Molla Pənah Vaqifin ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə Qurbaninin ictimai taleyi arasında sanki bir eynilik olmuşdur. Vaqif ömrünün son günlərinə qədər sarayda

yaşamışdır. O, birinci vəzir olduqdan sonra xanlığın xarici siyasətinə rəhbərlik edir. Qarabağ xanlığının vəziri vəzifəsində Vaqif özünü layiqli dövlət xadimi, müdrik və uzaqgörən bir siyasətçi kimi göstərə bilir.

Qurbani XVI əsrdə Səfəvi xanədanının qüdrətli hökmdarlarından biri olan Şah İsmayıl Xətəinin sarayında yaşamışdır. O, Qurbanini bir kamil sənətkar kimi öz sarayına gətirib 40-dan çox aşığa, 30-dan çox şairə rəhbər qoyur. Qurbani bu dövrdə bir şair, bir şəxsiyyət kimi nəzəri cəlb edəcək səviyyədə olmuşdur. 1514-cü ilə qədər Qurbani Ş.İ.Xətəinin mədəniyyət üzrə vəziri olmuşdur, Ümumi fikir birliyi yaradaraq daim Ş.İ.Xətəini və onun ətrafını qələbəyə, dönməzliyə, qorxmazlığa, mətanət və cəsarət kimi yüksək ruhi dəyərlərə səsləyərək sənətini təbliğ etmişdir. Hətta qoşun çaldıranda döyüşə gedəndə ritmik, zərb aşığı musiqisi çalır, inam dolu qoşma, gəraylı, fəlsəfi fikirli qoşular səsləndirmişdir. “Aşığı Çaldıran döyüşü zamanı əsir düşmüş, Qarsa sürgün edilmişdir. Qurbani əsirlikdən azad olsa da, Vətənə Xətəinin ölümündən sonra gəlmiş və onunla bir daha görüşə bilməmişdir.” Beləliklə, hər iki sənətkarın taleyi hökmdar sarayı, dövlət işləri ilə də bağlı olmuş, siyasi həyatın ağır zərbələrini öz üzərlərinə götürənlər sırasında olmuşlar.

Vaqif yaradıcılığı üzərində aşığı poeziyasının aydın təsiri olduğu kimi, onun aşığı poeziyasındakı təsiri göz önündədir. Vaqif yaradıcılığı yazılı ədəbiyyatımızda xalq şeiri təsirinin güclənməsinə səbəb olmuşdur. Vaqif qoşmaları xalq aşığılarına yeni məzmununda təsir edir, onların yaradıcılığına qüvvətli təkan verirdi. Məsələn, tanınmış tədqiqatçılardan, Azərbaycan folklorunun ən mahir bilicilərindən olan S.P.Pirsultanlı heca vəznli Azərbaycan şeirinin nümayəndələrindən olan Ağqız oğlu Pirinin Molla Pənah Vaqifin müasiri və yaxın dostu kimi tanıdığını söyləyir.

S.P.Pirsultanlı hesab edir ki, yazılı ədəbiyyatla aşığı yaradıcılığının qovuşmasında Xəstə Qasımın, Molla Pənah Vaqifin xidmətləri ölçüyə gəlməz dərəcədə çox böyükdür. Əlbəttə, Xəstə Qasım Vaqifdən əvvəl yaradıcılığa başlamış və onun Vaqif poeziyası üzərində təsiri inkar edilməzdir. “Xəstə Qasımın şeirlərinin ahəngi, gözəlliyi, təqib etdiyi mövzuların nə dərəcədə Vaqifə xoş gəldiyini, Vaqif yaradıcılığı ilə uyuşduğunu onların bir-iki şeirinin müqayisəsi ilə aydınlaşdırmaq olar. M.P.Vaqifin “Ola” rədifli qoşması sanki Xəstə Qasımın eyni rədifli qoşmasının davamıdır. Xəstə Qasımla Vaqif poeziyası deyim tərzinə və ifadə yaxınlığına görə nə qədər yaxın və doğmadır.” Bozalqanlı Aşığı Hüseyinin yaradıcılığında Vaqifin misralarına çox rast gəlinir. Artıq XVIII əsrdən başlayaraq xalq aşığıları onun şeirlərini el şənliklərində oxumaqdadırlar. “Vaqif şeirindən təsirlənən şair və aşığıların əsas dəstələri Qazax və Qarabağda toplanmışdı. Onlardan Məhəmmədbəy Cavanşir Aşığı, Aşığı Pəri, Mirzəcan Mədətov, Əbdürrəhman ağa Şair, Mustafa ağa Arif, habelə ordubadlı Qüdsi kimi şairlər diqqətəlayiq şeirlər yazmışlar. Vaqif üslubunun ən görkəmli xələflərindən biri Kazımağa Salik sayılır.” Xüsusilə, Xəstə Qasımın “Kimi” gəraylısı Molla Pənah Vaqif yaradıcılığına güclü təsir göstərmiş və bu gəraylının ruhu Molla Pənah Vaqifin “Yasəmən kimi” və “Nə gözəl doğubsan anadan Pəri” qoşmalarının canına hopmuşdur. Molla Pənah Vaqif Xəstə Qasımın şeirlərində işlətdiyi bənzətmələri, təşbihləri təqdir edir, bəyənir, ruhla, həvəslə gözəlin gözəlliyini olduğundan da artıq təsvir və tərənnüm edir. Vaqifin “Pəri” qoşması sanki Xəstə Qasımın şeirləri ilə səsləşən eyni ruhlu iki sənətkarı qoşalaşdırır. Aşığı poeziyasının və yazılı poeziyanın nümayəndələrini bir-birinə doğma və yaxın olan bir məcraya gətirir. “Vaqifin bədii cəhətdən mükəmməl, ürəyəyatımlı, insan ruhuna hakim qoşmalarını dinlədikdə, onların Xəstə Qasım şeiri ilə bir məcrada

axdığını görürük. İstər Xəstə Qasım, istərsə də Molla Pənah Vaqif yaradıcılıqları ruhən birbirlərinə çox bağlıdır.”

Molla Pənah Vaqif Azərbaycan lirik şeirinin aşığı, aşıq şeirinin isə yeni üslubda tərənnümü idi. Azərbaycan dilinin sadəliyi, xəlqiliyi, incəliyi, gözəlliyi və zənginliyi dolğun şəkildə Vaqifin şair-aşıq yaradıcılığının güzgüsündə öz ifadəsini bədii boyalarla tapırdı. O, xalq həyatının nəğməkarı, zəngn bir poeziya məktəbi idi.

Ədəbiyyat:

1. Babayev İ.A., Əfəndiyev P.Ş. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif, 1971, 265 s.
2. Dadaşzadə A. Molla Pənah Vaqif (həyat və yaradıcılığı). Bakı:Elm, 1966, 188 s.
3. Həbibbəyli,İ. Molla Pənah olan şair/ Azərbaycan.-2017.-28 fevral.-S.9.
4. Qasimov Ə.Y. Klassik ədəbiyyatımızda təsvirçilik ənənəsi//Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri.-2013.-№3.-s. 28-38.
5. Mikayılov Ş. Molla Pənah Vaqifin yaradıcılıq xüsusiyyətləri/Azərbaycan müəllimi.-2017.-18 mart.-S.14.
6. Pirsultanlı S.P. Azərbaycan folkloruna dair tədqiqlər. Gəncə: Pirsultan nəşriyyatı, 2006, 450 s.
7. Pirsultanlı S.P. Ozan-aşıq yaradıcılığına dair araşdırmalar. C.1. Gəncə, “Pirsultan nəşriyyatı”, 2002, 183 s.
8. Pirsultanlı S.P. Tikmədaşlı Xəstə Qasımın ədəbi irsinin tədqiqi. Bakı: Azər nəşr, 2011, 255 s.
9. Səfərli Ə.Q.,Yusifov X.Q. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1982, 383 s.
10. Gözəllik və həqiqət şairi-www.cfb.az/files.

Sakhiba Sadnik qızı

The influence of the ashig's literature on the work of Molla Panah Vagif

SUMMARY

Molla Panah Vagif is one of the outstanding poets of the multicultural Azerbaijan literature. Together with classical poetry he made use of ashig poetry. The poet was like a bridge between the Azerbaijan literature and Ashig poetry.

TEZİSLƏR

Aynur Nəcəfova

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

Molla Pənah Vaqif əsərlərində adlar

XVIII əsr Azərbaycan poeziyası ədəbiyyatımızda fars dilinin təsirinin zəiflədiyi, xalq dilinin ədəbi dilə nüfuzunun artdığı, eyni zamanda Məhəmməd Füzuli təsirinin də güclü olduğu unikal bir mərhələdir. Bu mərhələdə xalq dastanlarının yazıya köçürüldüyü, saraylarda yaşayan şairlərin daha çox xalq arasına çıxdığı, söz sənətkarlarının xalqın siyasi lideri kimi onun ürəyindən gələnləri səsləndirdiyi yeni bir dövrdür.

Məhz klassik poeziya məktəbinin xalq şeiri ilə bu təmasının nəticəsidir ki, Molla Pənah Vaqif kimi şairlərin yaradıcılığında divan ədəbiyyatına daxil olan şeir janrları ilə yanaşı, aşıq poeziyasının da şeir şəkillərinə müraciət olunur. Bu baxımdan XVIII əsr Azərbaycan şairlərinin bədii irsi dilimizin tarixinin də araşdırılması baxımından kifayət qədər material verir. Biz Vaqif kimi ədəbi simaların yaradıcılığında ənənənin gözəl davamı ilə bərabər, yeni faktlarla da qarşılaşırıq.

Vaqif əsərlərinin bizə qədər çatan nümunələrindən qoşma janrında olan əsərlərinin leksikası ədəbi dilimizin məhz bu mərhələsinin öyrənilməsi baxımından daha maraqlıdır. Belə ki, bu əsərlərdə Vaqifin nitqi xalq dilinə maksimum yaxınlaşır, geyim, bəzək, kosmetik vasitə, quş və heyvan növlərinin, çiçəklər və digər bitkilərin və s. adları birbaşa xalq danışığı dilində olduğu kimi işlənməyə başlayır. Qeyd edək ki, bu sözlərin əksəriyyəti bədii təsvir vasitələrinin tərkibində yer alır və daha çox təşbeh kimi tətbiq olunur.

Bundan əlavə, bəzən eyni anlamın həm milli, həm də alınma sözlərlə ifadəsi paralellər şəkildə nəzərə çarpır. Məsələn, eyni göy cismi bəzi şeirlərdə “ay”, bəzilərdə isə “qəmər” kimi verilmiş, bəzi birləşmələrin daxilində işlədilən “göz” sözü, bəzilərdə “eyn” kimi, “üz” sözü bəzən “rüksar”, bəzən “liqa” kimi, “qara” sözü “siyah” kimi təqdim olunmuşdur. Bu tip müvazi işlənə bilən sözlərin siyahısını uzatmaq da olar. Qeyd edək ki, xalq şeiri üslubunda yazılan şeirlərdə məhz milli variant üstünlük təşkil edir. Bu da bir daha Vaqifin xalq ruhuna yaxınlığını sübut edir.

Vaqif şeirlərinin məzmunu etibarilə yenilikçi olduğu kimi əsərlərinin forması, dili etibarilə də yenilikçidir. Şair həyatının əksər hissəsini şəhər mühitində keçirsə də, onun əsərlərində kənd həyatı, elin, obanın məişəti öz parlaq əksini tapıb. Bu, Vaqifin leksikasında da hiss olunmaqdadır. Vaqif şəhər qadınlarının gözəlliklərini vəsf etdikdə də kənd həyatının elementlərini, təbiət gözəlliklərini bənzətmə etalonu kimi götürür. Yəqin ki, şairin əsərlərindəki realizmin əsas göstəricilərindən biri də elə məhz budur.

Xüsusi isimlər

Şəxs adları (antroponimlər): Məhəmməd, Zeynəb, Vaqif, Fatimə, Pəri, Şamama, Safiyə, Züleyxa, Yusif, Məcnun, Leyli, Vərqa, Gülşa, Alı, İsa, Loğman və s.

Ölkə və şəhər adları (toponimlər): Misir, Yəmən, Kərbəla, Məkkə, Kəbə, Mədinə, Kənan və s.

Ümumi isimlər

Heyvan və quş adları: kəklik, yaşılbəş sona (yaxud sadəcə **sona**), maral, şahbaz, tərən, laçın, şahmar və s.

Çiçək və digər bitki növləri: reyhan, nar, yasəmən, şamama, bənəfşə, lələ, kişniş, şüyüt, reyhan, təzə tərə, sərv və s.

Xörək, içiki növləri və digər təamlar: qənd, şəkər, çörək, şərbət, nəbat və s.

Geyim, parça növləri, bəzək aksesuarları və kosmetik vasitələr:

ayaq geyimi – məst, başmaq və s.

baş örtüyü – yaşmaq, kələğay, çarqat, ləçək, niqab və s.

parça növü – katan, şal, ipək və s.

kosmetik vasitə – sürmə, ənnink, kirşan, əmbər, vəsmə və s.

bəzək aksesuarı – üzük, bazubənd və s.

Bədən üzvləri: ciyər, dil, qaş, göz, çənə, ayaq, əl, bel, bədən, ağız, ləb, üz, dəhan, dodağ, yanaq, xal, gərdən, boy, qaş, zülf, yanaq, buxaq, heyva və s.

Qiymətli daş-qaş və metal adları: almaz, mina, cəvahir, ləl və s.

Məişət əşyaları: piyalə, mum, iynə, badə və s.

Rəng, boya: qara, ağ, innabı, al, yaşıl və s.

Astronomik adlar: ay, günəş, qəmər və s.

Vaqif yaradıcılığının sələflərindən fərqi ənənəvi bənzətmə vasitələrinə yeni rəkursdan yanaşması, Füzuli ədəbi məktəbinin nümayəndələrinin yaradıcılığında alışdığımız tərzdən fərqli düzüm ilə təqdim etməsidir.

Məhəmmədəli bəy Məxfi lirikasının səciyyəvi cəhətləri

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının, Qarabağ ədəbi mühitinin tanınmış nümayəndələrindən biri də Məhəmmədəli bəy Məxfi olmuşdur. Mir Möhsün Nəvvabın “Təzkireyi-Nəvvab”, Məhəmməd ağa Müctəhidzadənin “Riyazül-əşiqin”, Firidun bəy Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı” əsərlərində, o yüksək savadlı, dövlət qulluğunda çalışan, rus dilini mükəmməl bilən bir ziyalı kimi təqdim edilir. Mənbələr onun Şamaxı, Tiflis, İrəvan və Şuşa şəhərlərində dövlət idarələrində qulluq etdiyini göstərir. Təxminən 1820-ci ildə Şuşada anadan olan Məhəmmədəli bəy dövrünün qabaqcıl ziyalılarından olmuş, Azərbaycanın ilk mətbuat orqanı olan “Əkinçi” qəzetini dəstəklənmiş, vaxtaşırı yazıları ilə bu qəzetdə çıxış etmişdir. Şair tutduğu vəzifəsi ilə əlaqədar olaraq uzun müddət İrəvanda yaşamış, əsərlərinin çoxunu da orada yazmışdır. O, Qarabağın tarixinə dair “Əhvalati-Qarabağ” əsərini 1888-ci ildə yazmışdır. Şuşada fəaliyyət göstərən ədəbi məclislərin toplantılarında iştirak edən M. Məxfi Azərbaycan və fars dillərində bir çox lirik şeirlərin müəllifidir.

Məhəmmədəli bəy Məxfi Füzuli ədəbi məktəbini davam etdirən XIX əsr Azərbaycan şairləri içərisində öz dəst-xətti ilə seçilir. O, Füzuli məktəbindən bəhrələnib orijinal sənətkar səviyyəsinə ucala bilən şairlərdən olmuşdur. Onun məhəbbət lirikası həyatiliyi, reallıqla bağlılığı ilə diqqəti cəlb edir. Şair əsərlərində real gözəle, real gözəlliyə üstünlük vermişdir. Bu mənada şair digər Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığına yaxınlaşır. Lirik şeirlərində onun orijinallığı nəzərə çarpır. Məhəmmədəli bəy fikrini konkret ifadə edir, konkret cizgiləri, xüsusiyyətləri, xasiyyəti olan sevgilisinə məhəbbətini izhar edir.

M.Məxfinin lirik qəhrəmanı sevgisi yolunda hər cür fədakarlıqlara hazır olan, sadıq bir aşıqdır. O, məhəbbəti uğrunda tərəddüd etmədən canından belə keçməyə hazırdır. Sevgilisinin yaşadığı yer ona Kəbədən mötəbər, qaşları mehrabdan müqəddəs, dodaqları cənnətdəki Kövsər suyundan şirindir.

M.Məxfinin təsvir etdiyi gözəl təxəyyül məhsulu deyil şairin şəxsən tanıdığı ismətli, xoş rəftar Qarabağ qızıdır. Bu el gözəli çəmənlikdə gəzməyə çıxarkən güllər, çiçəklər onun gözəlliyinə heyran olurlar. Şairin sevgilisi zahirən gözəl olmaqla yanaşı həm də mənəvi gözəldir. Məxfinin tərənnüm etdiyi məhəbbət ülvəi, səmimi, pakdır. Bu hisslər onun qəzəllərində son dərəcə təbii, orijinal şəkildə öz əksini tapmışdır. Onun hər bir qəzəli oxucuda yeni duyğu, yeni hiss oyadır. İnsanı sevib-sevilməyə, məhəbbətə, sədaqətə səsləyir. Xüsusi olaraq qeyd etmək istərdik ki, şairin şeirləri içərisində kəskin ictimai motivli şeirlər yoxdur.

Məşədi Əyyub Bakı poeziyasının səciyyəvi xüsusiyyətləri barədə

XIX əsrdə xüsusilə fəallaşmış Qarabağ ədəbi mühitinin istedadlı nümayəndələrindən biri də Məşədi Əyyub Bakıdır. Şair haqqında ilk məlumat verən mənbə Mir Möhsün Nəvvabın “Təzkireyi-Nəvvab” təzkirəsidir. Təzkirədəki məlumat əsasən şairin “Riyazül-məhəbbət” adlı lirik şairlər toplusu-divanından götürülmüşdür. Bu divanın girişində Baki 17 yaşında evləndiyini, 25 yaşında həmin əsərini yazıb Şuşada fəaliyyət göstərən “Məclisi-fəramuşan” ədəbi məclisinə təqdim etdiyini bildirmişdir. Bu qeydlərə əsasən onun 1866-cı ildə anadan olduğu müəyyənləşdirilir.

Əldə olan məlumata görə Baki mədrəsə təhsili almamış, ayrı-ayrı müəllimlərin yanında müxtəlif elmlərə sahib olmuşdur. O, divanın girişində ərəb dilini bilməsə də fars dilini yaxşı bildiyini, 7 il Mirzə Kərim ibn Hacı Məhəmməd Qarabağının yanında dərs keçdiyini məlumat vermişdir. Tədqiqatçılar göstərir ki, şair Şiraz şəhəri ilə əlaqədə olmuşdur. Bu, onun böyük qardaşı Məşədi lövhi ilə bağlı idi. “Təzkireyi-Nəvvab”da Ağa Məhəmməd Nəsir lövhi Qarabağının Şirazda yaşadığı qeyd olunur. Görkəmli ədəbiyyatşünas Salman Mümtaz Baki Şirazdan qayıdan zaman onunla Aşqabadda görüşdüyünü bildirmişdir.

Bakinin “Riyazül-məhəbbət” adlı divanını vərəqləyərkən görürük ki, buradakı şeirlərdən yarısı fars, yarısı Azərbaycan dilində yazılmışdır. Şairin anadilli şeirlərində Füzuli təsiri xüsusilə nəzərə çarpır. O, fars dilində də gözəl poeziya nümunələri yaratmış, fars şairi Baba Tahir Üryandan iqtibaslar, təzminlər etmişdir.

Baki artıq 25 yaşında ikən Qarabağın tanınmış şairləri səviyyəsinə ucalmışdı. Onun “Məclisi-fəramuşan”ın üzvləri, xüsusilə də bu ədəbi məclisin rəhbəri Mir Möhsün Nəvvabla şeirləşmələri böyük maraq doğurmuşdur. Baki ədəbi mühitdə bədahətən şeir deməklə məşhur olmuşdur. Şairin divanının farsca hissəsi qəzəl, qəsidə, tərcibənd, təxmis, müləmmə, rübai, sinəzən və şeirləşmələrdən, türkcə hissəsi qəzəl, qəsidə tərcibənd, fərd, sinəzən, qoşma və bayatılardan ibarətdir. Şairin yaradıcılığında qəzəl mühüm yer tutur. Onun qəzəlləri səmimiliyi, dilinin axıcılığı ilə seçilir. Baki şeirlərində emosionallığı artırmaq üçün sevgilisinə müraciət edir, bədii sual poetik fiqurundan yararlanır. Onun bir sıra qəzəlləri aşiqin məşuqə ilə söhbəti təəssüratını oyadır. Bu əsərlərdə məhəbbəti yolunda hər cür cəfalarla hazır olan aşiq ona qarşı laqeyd olduğuna görə sevgilisindən şikayətlər edir.

Şair heca vəznində yazdığı şeirlər də diqqətəlayiqdir. Onun şikəstə adlandırdığı qoşmalarının ikinci və dördüncü misraları qafiyələnir, birinci və üçüncü misraları isə sərbəst qalır. Bu əsərlər də aşiqin məşuqə ilə söhbəti, dərdləşməsi təəssüratı oyadır. Bu şeirlərdə aşiq poeziyasının görkəmli nümayəndələrinin təsiri özünün göstərməkdədir. Şair burada lirik qəhrəman-aşiqi klassik poeziyanın məşhur obrazları-Məcnun, Fərhad və s. ilə müqayisə edir. Məşədi Əyyub Bakinin bayatıları da səmimiliyi, dilinin sadəliyi ilə diqqəti cəlb edir. Müəllif bu şeirlərdə cinas, təkrir, təşbih poetik fiqurlarından məharətlə istifadə etmişdir.

Şair İmam Hüseynin və yaxınlarının Kərbəla düzündəki faciəli ölümünə həsr edilmiş bir sıra növhə və sinəzənlərin də müəllifidir.

XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının parlaq səhifəsi – Vaqif

Şeirləri ilə xalqın ruhunu və zövqünü oxşayan XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının parlaq nümayəndələrindən biri də görkəmli Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifdir. Vaqif XVIII əsrdə yazıb yaratmışdır, demək azdır. Çünki Vaqif dedikdə biz ilk növbədə realizm, xəlqilik haqqında düşünürük. Vaqif dedikdə gözlərimiz önündə bir inqilabçı-yenilikçi şair kimi öz doğma torpağına, öz elinə-obasına son dərəcə bağlı bir ustad sənətkar canlanır. O, həm mahir bir söz ustası, həm də görkəmli dövlət xadimi kimi böyük şöhrət qazanmışdır. Əbəs yerə deyil ki, bütövlükdə Azərbaycan milli ədəbiyyatının bu dövrünü Vaqif dövrü adlandırırlar.

Vaqifin bədii irsi ilə bağlı məlumdur ki, ölmündən sonra evi talanır və əlyazmalarının itməsinə səbəb olur. Şairin şeirlər "Divan"ı da bu səbəbdən bizə tam gəlib çatmamışdır. Lakin xalq sevimli şairinin şeirlərini hafizələrində yaşatmış, müxtəlif vasitələrlə Vaqifin əsərlərinin müəyyən qismini mühafizə etməyə müvəffəq ola bildi. İndi kitablarda nəşr olunan şeirlər isə şairin yaradıcılığının pərəstişkarları tərəfindən bircə-bircə toplanmışdır. Onun şeirləri aşiqlərin dilindən düşmürdü, xalq arasında əzbər deyilirdi. Bundan başqa, şairin şeirləri bəzi adamlar tərəfindən yazıya da alınmışdı. Lakin bütün bunları bir yerə toplamaq, yazıya alıb, nəşr etdirmək heç də asan iş deyildi.

Ulu öndər Heydər Əliyev klassik ədəbiyyatı dərinlən və qiymətləndirən böyük şəxsiyyət idi. O, ədəbi irsin qorunmasına qayğı göstərərək Azərbaycanın klassik şair və ədiblərinin ev muzeylərinin yaradılması, xatirələrinin əbədiləşdirilməsi üçün böyük işlər görmüşdür. Azərbaycanda üç məşhur şairin - Nizami Gəncəvi, Molla Pənah Vaqif və Hüseyn Cavidin məzarı üstündə o, məqbərə tikdirmişdir.

Görkəmli şairin xatirəsini əziz tutaraq bəstəkarlardan Cahangir Cahangirov "Durnalar", Əsrəf Abbasov "Heyran olmuşam", Vüqar Şirinov "Toy adamları", Qəmbər Hüseynli "Tel nazik" şairin şeirlərinə musiqi bəstələmiş; Ramiz Mustafayev "Vaqif" operasını, Səməd Vurğun "Vaqif" mənzum dramını, Y.V.Çəmənşəminli "Qan içində" romanını yazmış, haqqında sənədli filmlər ("Vaqif" 1968, "Molla Pənah Vaqif" 1990, "Qətl günü" 1990, "Molla Pənah Vaqif" 2011) çəkilməmişdir. Səməd Vurğunun 1937-ci ildə şairə həsr etdiyi "Vaqif" dramı ilk dəfə 1938-ci ildə o zamankı M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında (indiki Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrı), 1947-ci ildə isə Almaniyada Berlin teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. 2016-cı ilin dekabr ayında Şəkidə TÜRKSOY Mədəniyyət Nazirləri Daimi Şurasının 34-cü toplantısında 2017-ci ilin "Molla Pənah Vaqif ili" elan olunması barədə qərar qəbul olunub. 2016-2017-ci illərdə YUNESKO-nun yubileylər proqramı çərçivəsində Molla Pənah Vaqifin 300 illik yubileyi beynəlxalq səviyyədə qeyd edilir.

Molla Pənah Vaqif yaradıcılığının təsiri altında Qasım bəy Zakir (1784-1857), Güneydə Seyid Əbülqasım Nəbati (1812-1873), Heyran xanım (1786-1838), Quzeydə isə Seyid Əzim Şirvani (1835-1888), Xurşudbanu Natəvan (1830-1897) və Fatma xanım Kəminə (1840-1888) yetişmişdir. Eləcə də, XIX və XX əsr aşuqlarının bir çoxu Vaqifin mövzularını təkrar etmişdir. Vaqif şeirinin böyük həyati əhəmiyyət daşdığını Mirzə Fətəli Axundov və Firidun bəy Köçərli yüksək qiymətləndirmişlər.

MÜNDƏRİCAT

“Böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin 300 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı.....	3
--	---

MƏR U Z Ə L Ə R

Aybəniz Əliyeva-Kəngərli Molla Pənah Vaqif və folklor.....	4
Paşa Kərimov XVII-XIX əsrlər Azərbaycan poeziyasında qocalıq mövzusu.....	8
Gülşən Əliyeva-Kəngərli Xalq şeir poetikası və Vaqif poeziyasının novatorluğu.....	18
Tahirə Həsənzadə Füzuli və Vaqif ədəbi məktəbinin XIX əsr nümayəndəsi.....	22
Azadə Musabəyli Vaqifin iki Türkiyəli sələfinin Bakı əlyazmaları.....	26
Nailə Səmədova Vaqif haqqında məqalənin əlyazma və nəşr nüsxələri.....	30
Mahmud Allahmanlı M.P.Vaqifin “Hayif ki, yoxdur” qoşmasının mətn sistemi və bədii məzmunu.....	34
Əzizağa Nəcəfzadə Molla Pənah Vaqif haqqında rəvayətlər – tarixi şəxsiyyət və xalqın təfəkküründə olan ideal qəhrəman.....	40
Təhminə Bədəlova Məhcür Şirvani -Vaqifi yetişdirən yeni təfəkkür axınının nümayəndəsi kimi.....	45
Əli Məmmədbağiroğlu Molla Pənah Vaqifin əsərlərinin ilk qaynaqları.....	50
Xuraman Hümmətova Molla Pənah Vaqif şeirində bədii mətnin struktur formaları.....	56

Şəlalə Ana Hümmətli	
Alim-yazıçı Yusif Vəzir Çəmənizəminli Molla Pənah Vaqif haqqında.....	61
Afaq Yusifli	
Könüldən könülə yollar görünür.....	63
Əkrəm Həsənov	
Vaqif lirikasının özəllikləri və onun XIX-XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri.....	67
Sonaxanın Hadiyeva	
Bakı ədəbi mühitində Vaqif ənənəsi.....	72
Aygün Mədət qızı	
İncə hisslər, dərin və nikbin duyğular şairi.....	78
İlkin Abbasov	
Molla Pənah Vaqifin dili.....	81
Sahibə Sədnik qızı	
Molla Pənah Vaqif yaradıcılığına aşiq ədəbiyyatının təsiri.....	85

T E Z İ S L Ə R

Aynur Nəcəfova	
Molla Pənah Vaqif əsərlərində adlar.....	89
İlhamə Məmmədzaadə	
Məhəmmədəli bəy Məxfi lirikasının səciyyəvi cəhətləri.....	91
Tahirə Əliyeva	
Məşədi Əyyub Bakı poeziyasının səciyyəvi xüsusiyyətləri barədə.....	92
Pərvanə Həsənova	
XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının parlaq səhifəsi – Vaqif.....	93

**“MOLLA PƏNAH VAQIF: SƏLƏFLƏR VƏ
XƏLƏFLƏR – ERKƏN YENİ DÖVR
ƏLYAZMALARI VƏ AZƏRBAYCAN
MƏDƏNİYYƏTİNİN TARİXİ
PROBLEMLƏRİ”**

**MÖVZUSUNDA
XV ƏNƏNƏVİ RESPUBLİKA
ELMİ-NƏZƏRİ KONFRANSININ
M A T E R İ A L L A R I**

Çapa imzalanıb. 19.10.2017. Ölçüsü 60x84 1/8.
Ofset çap üsulu. Ofset kağızı.
Həcmi: 12,5 f.ç.v. Tiraj: 200

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Ünvan: AZ 1001, Bakı ş. İstiqlaliyyət küç. 8,
Tel.: (+99412) 4923197
E-mail: direction50@mail.ru
Sayt: www.elyazmalarinstitutu.com